

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің

ЖАРҒЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№4
2018

ВЕСТНИК

Казанского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Главный редактор:

Г.С. Сейткасимов,
научный руководитель
по экономическим исследованиям КазУЭФМТ,
академик НАН РК, д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

А.А. Мусина,
директор Центра социально-экономических исследований,
д.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

С.А. Абдыманапов	ректор КазУЭФМТ, д.пед.н., профессор математики
И.Ж. Искаков	ректор АНОО ВПО Межрегионального института экономики и права при МПА ЕврАзЭС, к.ю.н.
В.П. Тихомиров	научный руководитель Московского государственного университета экономики, статистики и информатики, д.э.н., профессор
С.А. Гуткевич	завкафедрой «Международная экономика» Национального университета пищевых технологий, д.э.н., профессор
Е. Әмірбекұлы	ректор, д.э.н., профессор, Таразский государственный педагогический университет
Д.М. Турекулова	д.э.н., профессор-исследователь КазУЭФМТ
Б.Т. Аймурзина	д.э.н., профессор, декан факультета «Экономики и управления», КазУЭФМТ
Р.Д. Берназарова	технический секретарь, главный специалист отдела организации НИР КазУЭФМТ

Свидетельство о регистрации №15459-Ж (вторичное)
Выдано Министерством по инвестициям и развитию Республики Казахстан
Комитет связи, информатизации и информации

МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ГОСТЬ ЖУРНАЛА / ЖУРНАЛ ҚОНАҒЫ

Байназаров Г. Первая денежно-кредитная реформа независимого Казахстана: предпосылки, условия и историческое значение (продолжение, начало в №3, 2018 г.).....3

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫ / ФИНАНСОВЫЙ СЕКТОР

Парусимова Н.И. Создание механизма отраслевого кредитования.....13
Джумабекова А.Т. Пути модернизации рынка платежных услуг в Республике Казахстан.....19
Жамкеева М.К. Государственный аудит и анализ системы государственных закупок в Республике Казахстан.....26

СТАТИСТИКА

Абдурахманов М.А. Индекстер теориясы және оны тәжірибеде қолдану жолдарын жетілдіру.....32
Жетесова М.Т. Статистика миграционных процессов между Казахстаном и Россией.....36

ЭКОНОМИКА, ТУРИЗМ

Садықов Ж.А., Гиззатжанова А.Г., Елеусиз Л.Т. Қазақстан Республикасында туризмнің тұрақты дамуының жолдары.....40
Шмарловская Г.А. Циркулярная экономика как перспективное направление в эпоху цифровизации.....45
Имашев А.Б. Развитие продовольственной и экологической безопасности Казахстана.....52
Saulebek N.A. International Treaties as a Source of Legal Regulation of Trade and Economic Relations in the Kazakhstan.....57

ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ / СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Жұманбай М.Н. Балалар үйінің тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру.....64
Абдугалина С.Е. Основные направления социально-педагогической деятельности.....68
Сарбасова С.Б., Мусабаев Ю.К. Сравнительный анализ содержания подготовки преподавателей вузов.....73

ТІЛДІК ДАЙЫНДЫҚ / ЯЗЫКОВАЯ ПОДГОТОВКА

Сағатова Ш.Б. Қазақстанда этностық топ тілдерін оқыту мәселелері.....78
Атанбай А.В. Importance of Communication in Foreign Language Teaching.....85
Оспанова Ф.А., Өтегұлов О.Ж. Қаржы терминдерінің аудармада берілу жолдары.....90

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОҚУ ҮДЕРІСІ / СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Ныгмет А. Қазақстан тарихын оқытудағы өзекті мәселелер.....96
Еңсебаева Г.С., Есекеева М.Ж., Успанова А.И. «Математика 2» пәнінен білім алушыларға арналған пікірлер мен ұсыныстар.....100
Мухамбетова А.А., Сартабанов Ж.А. О свойствах решений квазилинейной системы уравнений в частных производных первого порядка.....104
Мухамедиева С.К., Имангалиева Г.А. Компетентностный подход как основа модернизации профессионального образования по дизайну.....108

БІЗДІҢ ТОЙ ИЕЛЕРІ / НАШИ ЮБИЛЯРЫ.....114

УДК: 338.124: 334(574)

ГРНТИ 06.73.45

*Г.Б. Байназаров, Первый председатель Правления
Национального банка Республики Казахстан*

ПЕРВАЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ РЕФОРМА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА: ПРЕДПОСЫЛКИ, УСЛОВИЯ И ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

(Продолжение, начало в №3, 2018 г.)

В преддверии празднования 25-летнего юбилея национальной валюты Казахстана весьма актуальным является осмысление и анализ пройденного страной пути, начиная с создания основ новой денежной системы. Предпосылки денежно-кредитной системы, созревшие к началу 90-х гг., свидетельствовали о необходимости разработки конкретного плана действий по введению новой национальной валюты. Вся ответственность и тяжесть проведения мероприятий легла на специалистов Национального государственного банка страны. Будучи председателем центрального банка республики, автор данной статьи принимал участие во всех мероприятиях, связанных с первой денежно-кредитной реформой независимого Казахстана. В статье сделана попытка на основе небольшого экскурса в историю показать все этапы проведенной реформы и обосновать высокую значимость введения национальной валюты для дальнейшего экономического и политического развития нашей страны.

Ключевые слова: деньги, национальная валюта, реформа, экономика, центральный банк, банковская система, тенге, независимость.

Кілт сөздер: ақша, ұлттық валюта, реформалар, экономика, орталық банк, банк жүйесі, теңге, тәуелсіздік.

Keywords: money, national currency, reform, economy, central bank, bank system, tenge, independence.

Законодательные основы банковской системы

Как известно, в 1990 году был принят Закон КазССР «О банках и банковской деятельности», которым в статьях №1-2 Государственный банк Казахской ССР был определен центральным банком страны, но с усеченными полномочиями и со многими противоречиями [1].

К сожалению, данный Закон был абсолютно нелегитимным, в силу того, что в нем признавалось верховенство Союзного Государственного банка и единая союзная валюта, ссылаясь на «Новый союзный договор», который никем не был подписан.

Кроме того в этом Законе был зафиксирован минимальный размер уставного капитала банков, который был столь мизерным, что многим, даже начинающим бизнесменам, была предоставлена широкая возможность для создания своего собственного банка. Например, в соответствии со среднегодовым курсом рубля к доллару США к концу 1992 года минимальный уставной капитал акционерных и кооперативных банков был равен 12 тыс. долл. США, частных банков – 120 долл. США. Соответственно, только в 1992 году в Казахстане уже было создано 150 новых банков. Поскольку минимальный размер устав-

ного капитала банков был твердо зафиксирован в Законе, мы не могли остановить процесс создания «мини банков». Наши попытки по изменению сложившейся ситуации и остановки процесса регистрации подобных «мини банков» привели к многочисленным судебным разбирательствам и не дали желаемого результата. Необходимо было срочно приступить к подготовке нового законодательства, закрепить за главным банком необходимые права, присущие центральному банку страны, действующим в условиях рыночной экономики и интеграции в международное сообщество.

Во второй половине 1992 года НГБ РК были подготовлены проекты основных Законов для новой банковской системы Казахстана. 14 апреля 1993 года Верховным Советом РК был принят Закон Республики Казахстан «О Национальном банке Республики Казахстан» [2].

Теперь, центральный банк страны был подотчетен только Президенту Республики Казахстан, законодательно было закреплено его новое название – «Национальный банк Республики Казахстан» (далее НБ РК). 14 апреля 1993 года были приняты Законы «О банках Республики Казахстан» и «О валютном регулировании в Республике Казахстан» [3], которые законодательно провозгласили рождение новой самостоятельной банковской системы страны. В последующем банковское законодательство, развивалось и совершенствовалось, был принят целый комплекс новых законодательных актов, регулирующих деятельность Национального банка страны, всех видов финансово-кредитных институтов, субъектов платежных систем и фондового рынка.

Инфраструктура банковской системы

Основные инфраструктурные объекты финансового рынка ранее не существовали в Казахстане, все они остались в Москве, но теперь уже в юрисдикции другой страны. Теперь мы должны были создавать их в своей стране практически с нуля. Вся ин-

фраструктура банковской системы, в рамках которой должна была функционировать будущая национальная валюта, создавалась ускоренными темпами, за счет собственных доходов НБ РК, без привлечения денежных средств правительства и займов со стороны.

Казахстанская валютная биржа

В первую очередь нужно было создать денежные рынки (валютную биржу, межбанковский кредитный рынок, систему рефинансирования) в рамках, которых повседневно мог быть определен курс будущей валюты и осуществляться денежно-кредитная политика страны.

Был изучен опыт по организации работы валютных бирж Сингапура, Польши и Германии. 16 июня 1993 года впервые в истории нашей страны состоялось открытие Казахстанской валютной биржи НБ РК. По существу это было началом ввода в обращение в нашей стране нового вида торговли – электронной торговли, в режиме «Online».

Первый этап деятельности Банкнотной фабрики и производства ценных бумаг

В работе по обеспечению денежной наличностью мы не должны были зависеть, как прежде, от воли других стран. Кроме того производство банкнот и ценных бумаг в своей стране обходится гораздо дешевле, чем в зарубежных странах. Поэтому в феврале 1992 года приступили к реализации проекта по созданию Цеха ценных бумаг – первого подразделения Банкнотной фабрики. Изучив технологию печатного производства, мы выбрали полиграфическую линию «Газель» завода «Дрент» в Голландии. В качестве генерального подрядчика и поставщика была определена французская фирма «ДанельФерии». Впервые в истории мировой и казахстанской полиграфии, были введены в электронный мозг печатного устройства буквы казахского алфавита. 2 июня 1993 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в торжественной

обстановке запустил в эксплуатацию Фабрику ценных бумаг. Таким образом, появилось в нашей стране современное полиграфическое производство, способное производить все виды ценных бумаг, акцизных марок и бланочной продукции для всех финансовых и кредитных институтов, а также для фондовой биржи.

Монетный двор

В апреле 1992 года ознакомились с чеканкой обычных и юбилейных монет, наградным производством и другой чеканочной продукции на фирме «Побджой Минт» («Pobjoy Mint») в г. Лондон. В качестве изготовителя оборудования была выбрана германская фирма «Grebener», которая выпускала высокоскоростные прессы для чеканки монет. После изучения технологии производства металлов, пригодных для чеканки монет, нами было принято решения создать чеканочное производство на базе ПО УМЗ Восточно-Казахстанской области. По состоянию на 01.07.1993 года строительство Монетного двора было полностью завершено. Однако начать чеканку казахстанских монет мы не могли из-за секретности «Проекта Тенге», несмотря на то, что дизайн и металл для их производства были готовы.

Золотовалютные резервы

Для того, чтобы сглаживать колебания рыночного курса валюты, нам нужно было создавать свои золотовалютные резервы. К началу 1992 года в кладовых НГБ РК не было ни одного цента, ни одного американского доллара или другой иностранной валюты, поэтому центральный банк государства не мог самостоятельно обеспечивать выдачу иностранной валюты на командировочные расходы даже депутатам и членам правительства. Кроме того, нам срочно нужна была иностранная валюта для осуществления намеченных инфраструктурных проектов и, главное, для создания национальной валюты. В этих целях нам пришлось монополизировать скупку золота и серебра, оказать активную кредитную помощь

добытчикам этих металлов. НГБ РК во второй половине 1992 года завершил всю организационную работу, включая создание Государственного хранилища по приему и хранению драгоценных металлов с лабораторией, оснащенной современным оборудованием. Подняв объем золотого запаса на более серьезный уровень, приступили к формированию валютной части золотовалютных резервов. Для создания валютных запасов НГБ РК заключил соответствующие соглашения с такими крупными мировыми банками, как: UBS, Кредит-Сьюис и с Лондонским Банком Ротшильдов. Указанным банкам была продана определенная часть запасов серебра. Тем самым впервые для страны был открыт путь к международному рынку драгоценных металлов.

Одновременно был приобретен первоначальный опыт работы у крупных мировых банков по управлению золотовалютными резервами. Мы оказали определенную финансовую помощь «Свинцово-цинковому комбинату» Восточного Казахстана – одному из производителей золота, и впервые в стране появилось аффинажное производство золота.

Мы поддерживали нормальную рыночную ценовую позицию для сдатчиков драгметаллов. По существу, центральный банк в процессе покупки драгоценных металлов имел незначительные доходы, покрывающие только расходы на прием и хранение. Таким образом, впервые в Казахстане, расчеты за сданный металл начали производиться на основе международных биржевых цен. В результате принятых мер, в течение 1992-1993 годов удалось добиться резкого роста добычи драгметаллов, довести годовые объемы добычи золота от 5,5 тонн до 8 тонн, а серебра до 600-650 тонн в год. Таким образом, начав работу практически с нуля, НБ РК к моменту ввода национальной валюты, создал золотовалютные резервы страны в объеме свыше 711,0 млн долл. США.

Подготовка кадров

Создавая новую систему управления и инфраструктурные объекты банковской системы, мы столкнулись с проблемой отсутствия квалифицированных кадров, в которых очень нуждались. В связи с этим мы обратились за помощью к международному банковскому сообществу. В течение 1992 года нами были установлены партнерские контакты и корреспондентские отношения с центральными банками США, Великобритании, Германии, Франции, Бельгии, Австрии, Испании, Италии, Турции, Сингапура и крупными коммерческими банками Японии, Швейцарии. Центральные банки перечисленных стран и заводы – поставщики оборудования, по нашей просьбе, оказали нам неоценимую помощь в подготовке кадров. Для наших сотрудников были организованы бесплатные специальные курсы. Мы успели подготовить новое поколение управленцев для центрального аппарата главного банка страны, работников для инфраструктурных объектов, которыми были освоены новые и уникальные специальности, ранее отсутствовавшие в стране. Таким образом, были преодолены проблемы в подготовке сотрудников-управленцев и высоких рабочих профессий, созданы высокотехнологичные, и, поистине, инновационные производства в системе НБ РК, которые успешно действуют и в настоящее время, выпуская продукцию с мировым уровнем качества.

Ситуация, сложившаяся перед вводом национальной валюты

Практически, завершив все инфраструктурные проекты в первой половине 1993 года, НБ РК уже был готов к вводу национальной валюты и любому развитию событий в этом направлении. Но события развивались несколько иначе, чем мы предполагали. Ввод национальной валюты откладывался по различным причинам. Правительство республики, проводя политику сохранения рублевой зоны, проводило мно-

гочисленные переговоры с правительствами стран СНГ и ЦБ РФ, в процессе которых заключались различные межправительственные многосторонние и двухсторонние соглашения. К сожалению, эти переговоры и соглашения не привели к ощутимым позитивным результатам. Уже в первой половине 1993 года страны Прибалтики, а также Украина, Беларусь, Кыргызстан, вслед за ними Узбекистан и Туркменистан ввели в обращение свои национальные валюты. Россия в начале 1993 года начала усиленную подготовку ввода своей собственной валюты.

Дело в том, что раньше денежные знаки Бывшего Союза печатались на двух банкнотных фабриках, расположенных в городах Москва и Пермь. В Казахстан поставка банкнот осуществлялась с банкнотной фабрики Перми. Со второй половины 1992 года, поставка банкнот из Перми полностью прекратилась. И мы, банкиры хорошо знали, что в Перми производится валюта только для России. С 1993 года Московская банкнотная фабрика практически прекратила выпуск банкнот СССР образца 1961-1992 гг. Таким образом, обеспечение республики в наличных банкнотах стало резко ухудшаться, что приводило к многочисленным сбоям в выплате заработной платы и социальных платежей. Дело было настолько критичным, что, как мне помнится, в августе 1993 года, в течение только одного месяца, я и мои заместители выезжали в Москву 17 раз для встреч с руководством ЦБ РФ с единственной просьбой о выдаче Казахстану денежной наличности, необходимой для выдачи заработной платы рабочим, а также социальных выплат населению. Правительство Казахстана также прилагало немало усилий по обеспечению Республики денежной наличностью, обсуждая эту проблему на многочисленных встречах с российским правительством и ЦБ РФ. В середине августа 1993 года в Министерстве экономики России состоялась очередная

встреча между правительственными делегациями России и Казахстана, возглавляемыми первыми вице-премьерами, с участием министров экономики, финансов и руководителей центральных банков, по обсуждению вопросов связанных с рублевой зоной. На этой встрече российская сторона, открытым текстом, заявила нам о том, что прежняя рублевая зона прекращает свое существование, а в новую рублевую зону Казахстан не будет принят. Что было полностью подтверждено в заявлении Д.В. Тулина, заместителя правления ЦБ РФ. Работа, проводимая по сохранению единой рублевой зоны, окончательно зашла в тупик. Наряду с этим, Россия 26 июля 1993 года ввела в обращение свою валюту – рубль с государственной атрибутикой РФ. Тем самым Россия вышла из рублевой зоны СНГ, объявив о прекращении хождения с сентября на своей территории советских рублей образца 1961, 1991, 1992 годов и российских рублей 1992 г., а также монет СССР и ЦБ России. В новую российскую рублевую зону был допущен только Таджикистан, как страна, не сумевшая создать свою денежно-кредитную систему, где еще шла гражданская война.

Не отступая от идеи вхождения в рублевую зону, правительство Казахстана продолжало работать в этом направлении. В течение 1993 года были подписаны пять межправительственных соглашений по поводу сохранения рублевой зоны, из них два соглашения были подписаны после ввода Россией своей валюты. 7 сентября 1993 года в Москве было подписано новое соглашение между правительствами России и Казахстана «О практических мерах по созданию рублевой зоны нового типа», спустя пару недель, 23 сентября, было подготовлено новое соглашение «Об объединении денежных систем». Условия данного соглашения для Казахстана практически были неприемлемыми. Казахстан, для того, чтобы войти в новую рублевую зону, должен

был полностью передать России накопленные золотовалютные резервы в размере не менее 700 млн. долл. США, согласовывать уровень бюджетного дефицита и полностью подчиниться денежно-кредитной политике ЦБ РФ на основе общего рубля.

В первой половине октября 1993 года в Алматы приехала большая делегация из России во главе с вице-премьером А. Шохиним, которая, подтвердив условия прежнего соглашения, выставила новые дополнительные условия для вхождения в рублевую зону. Для Казахстана практически это означало полный отказ от экономического суверенитета. Время шло, соглашение не было достигнуто, а обеспечение денежной наличностью продолжало стремительно ухудшаться. С начала сентября 1993 года ЦБ РФ полностью прекратил выдачу наличных денег Казахстану.

К концу августа 1993 года все Республики бывшего Союза, отказавшись от советского рубля, ввели свои национальные валюты. С этого момента, с сентября 1993 года, Казахстан стал единственной страной, продолжавшей пользоваться советскими дензнаками практически несуществующего государства, а с 26 сентября 1993 года мы остались с дензнаками – фантиками, потерявшими статус валюты. В связи с этим, нависла реальная угроза наплыва никому ненужных советских дензнаков на территорию Казахстана, что могло привести к разрушению до основания всей экономики страны.

В соответствии с межгосударственным соглашением, подписанным 15 мая 1993 года главами государств в Минске, страны, покидающие рублевую зону, были обязаны обеспечить сохранность изъятых банкнот образца 1961-1992 годы, а также возвратить эти банкноты в ЦБ РФ целиком и полностью, чтобы исключить возможность использования их в незаконных операциях в странах, где эти банкноты еще оставались платежными средствами. Реализация данного соглашения, при наличии открытости

государственных границ, было делом практически невозможным. Так, в сентябре 1993 года в г. Костанай было обнаружено около 40 мешков советских банкнот, завезенных из Республики Беларусь, примерно такое же количество денег было доставлено из Узбекистана через Южно-Казахстанскую область в город Алматы. Пустые деньги бывшего Союза, не найдя применение в других республиках, нахлынули на незащищенную территорию Казахстана и давили на экономику Казахстана со страшной силой. Страна стремительно теряла свой экономический потенциал. Из Казахстана вывозились сырье и материалы, машины и оборудование целых заводов и фабрик. Все это пагубно отразилось и на деятельности финансово-банковского сектора, кроме того, упали объемы налоговых поступлений, произошел неконтролируемый рост бюджетного дефицита и отрицательное сальдо торгового баланса. Все это привело к интенсивному падению курса казахстанского рубля, росту неплатежей, ухудшению ситуации с возвратностью кредитов. Это не могло продолжаться бесконечно.

О резком ухудшении ситуации, сложившейся в обеспечении наличными деньгами, а также о начале массированного «сброса» советских дензнаков на территорию Казахстана в сентябре 1993 года, я подробно доложил Президенту Республики Казахстан Н.А. Назарбаеву. Просил принять решение о создании Государственной комиссии по вводу национальной валюты, поскольку условия к этому времени давно были подготовлены. Данное предложение в начале октября 1993 года было поддержано правительством РК. Когда наступил решающий момент (к концу сентября 1993 года), Президент взял инициативу в свои руки и на совещании, проведенном им по данному вопросу, дал соответствующее поручение Кабинету Министров, Национальному банку Республики Казахстан начать работу по вводу национальной валюты.

Ввод национальной валюты тенге в обращение

*Указ Президента Республики Казахстан
«О введении национальной валюты
Республики Казахстан» от 12 ноября
1993 года №1399 и о работе
Государственной комиссии*

Как уже указывалось выше, к моменту ввода национальной валюты у нас не была готова только разменная монета. Было принято совместное решение с правительством о производстве бумажного варианта разменной монеты на Фабрике ценных бумаг НБ РК в течение октября 1993 года. В течение 30 дней коллектив Фабрики ценных бумаг успешно завершил эту ответственную работу с хорошим качеством.

2 ноября 1993 года Президенту Республики Казахстан Н.А. Назарбаеву было доложено о готовности к вводу национальной валюты. Указом Президента Республики Казахстан от 3 ноября 1993 года была создана Государственная комиссия Республики Казахстан по введению национальной валюты во главе с Премьером-Министром Республики Казахстан С.А. Терещенко. В состав Государственной комиссии вошли: Е.М. Асанбаев – Вице-президент Республики Казахстан, Г. Байназаров – Председатель Национального Банка, Республики Казахстан Д.Х. Сембаев – Первый заместитель Премьера-Министра Республики Казахстан, Е.Ж. Дербисов – Министр финансов Республики Казахстан и Б.И. Изтелеуов – Министр экономики Республики Казахстан. Госкомиссия создала рабочую группу во главе с Д.Х.Сембаевым, в состав которой вошли: помощник Вице-президента Республики Казахстан – Г.А. Марченко, заместитель Председателя Правления Национального Банка Республики Казахстан – М.А. Турсунов, первый заместитель министра экономики Республики Казахстан – У.А. Джандосов, заместитель заведующего отделом Кабинета Министров Республики Казахстан – У.Е. Шукеев и

советник Председателя Правления Национального Банка Казахстана В.К. Назаров.

Работа Государственной комиссии осуществлялась в закрытом режиме, в здании одного из санаториев, расположенных в горах Алатау. На заседаниях Государственной комиссии обсуждался весь комплекс мер, необходимых для ввода национальной валюты и были определены сроки их исполнения. Самым острым, из всех обсуждавшихся вопросов, был вопрос о размере коэффициента обмена валют. НБ РК предлагал применить коэффициент обмена 1:1000, а правительство – 1:500. К моменту ввода национальной валюты курс 1 доллара США к рублю бывшего Советского Союза составлял 1 176 рублей. Кроме того, по расчетам доктора Л.С. Пейна из Великобритании, – автора признанной многими известными экспертами методики по определению потребности наличных денег, необходимой для обращения, коэффициент обмена должен был составить также 1:1000, с учетом фактического и перспективного уровней инфляции. Исходя из этого расчета, был определен объем заказа на печатание банкнот в Великобритании. Заказ был рассчитан с достаточным запасом для обеспечения потребности в наличных деньгах минимум на два-три года. В последующем, низкий уровень курса обмена отрицательно отразился на курсе тенге, который стремительно начал падать со дня ввода в обращение. Падение курса тенге за первые два года после ввода, достигло своего рекордно-исторического значения, упав от уровня курса конца 1993 года в 11,6 раза (1158,4%). Конечно, столь стремительное падение курса тенге было связано и с другими негативными факторами, имевшими место в экономике. Однако, одним из решающих факторов, несомненно, была неправильная установка первоначального коэффициента обмена. По всем другим вопросам не было никаких значительных разногласий. Государственная комиссия работала в закрытом

режиме 12 дней и подготовила проекты Указа Президента Республики Казахстан «О введении национальной валюты Республики Казахстан», Обращения Президента республики Казахстан к гражданам Республики Казахстан [4].

В свою очередь, НБ РК подготовил большой пакет документов для своих областных и районных структур, банков второго уровня и населения о порядке обмена рубля на тенге, в том числе 18 Положений, регламентирующих весь этот процесс.

Организация развозки банкнот было делом непростым, очень крупным по объему, весьма ответственным и небезопасным по исполнению, требующим высокую дисциплину. Кроме того, были жестко ограничены сроки исполнения мероприятий обмена денег – 10 дней согласно Указу Президента страны.

НБ РК снова пришлось привлечь авиацию по перевозкам банкнот до областных центров, автомобильный транспорт до районных центров. Основную тяжесть перевозок и обеспечение сохранности банкнот по всей цепочке работы несли работники инкассации и кассового обслуживания НБ РК. При этом немаловажную роль сыграли меры, предпринятые нами задолго до принятия решения о вводе национальной валюты. В 1992-1993 годы были обновлены более чем на 60% автопарки, кассовое оборудование (были приобретены для инкассации ценностей около 200 единиц новых автотранспортных средств, из них 100 джипов Южно-корейского производства и 600 единиц кассового оборудования для пересчета банкнот Японского производства). Были утверждены новые правила инкассации и перевозок ценностей, пополнены запасы боеприпасов и приобретены современные виды оружия. Все это помогло организовать перевозку банкнот и обеспечить охрану ценностей на высоком уровне, без каких-либо происшествий, в строго секретном режиме в течение 8 кален-

дарных дней – то есть к 10 ноября 1993 года. О чем было доложено на очередном заседании Государственной комиссии.

Обмен валют

Днем ввода национальной валюты был определен 15 ноября 1993 года. Накануне ввода национальной валюты Президент Республики Казахстана Н.А. Назарбаев (12 ноября 1993 г.) по телевидению и радио в прямом эфире обратился к народу Казахстана о вводе национальной валюты, о целях ввода национальной валюты, а также был оглашен Указ Президента Республики Казахстан о вводе национальной валюты в обращения. Главой государства перед многомиллионной аудиторией телевидения были продемонстрированы все номинации валюты с блестящим дизайном и отменным качеством. Вслед за обращением Главы государства, в прямом эфире по телевидению и радио мною был оглашен Порядок обмена казначейских и банковских билетов Госбанка СССР и Банка России образца 1961-1992 годов на национальную валюту «тенге».

Обмен рублей на национальную валюту начался в 8 часов 15 ноября 1993 года и в течение трех дней рубль и тенге должны были функционировать параллельно. Начиная с 18 ноября 1993 года национальная валюта – тенге стала единственным законным платежным средством на территории Казахстана. Обмен валют был очень ответственным, технически весьма сложным мероприятием. Процесс обмена денег потребовал полной мобилизации сил, высокой исполнительской дисциплины от всех, кто участвовал в этом процессе: от руководства НБ РК и всех сотрудников центрального аппарата до первых руководителей областных районных подразделений и банковской системы в целом. Мы, ежедневно поддерживая связь с руководителями низовых структур НБ РК, банков, отслеживали ситуацию по обмену денег и выпустили более 30 оперативных нормативных указаний, разрешая различные проблемы,

возникавшие в процессе обмена денег. В дни обмена денег неоднократно возросла нагрузка на сотрудников бухгалтерского аппарата, кассового обслуживания и инкассаторской службы. Проявляя высокую ответственность и профессионализм, каждый сотрудник банковской системы, задействованный в деле по обмену денег, на своих рабочих местах трудились до 14-16 часов в сутки. При этом достойным особой благодарности является вклад в дело по обмену денег моих заместителей М.А. Турсунова, А.А. Дудкина, Н.К. Абдуллиной, всех начальников областных управлений, руководителей районных структур НБ РК, банков второго уровня и многих других, которые несли основную нагрузку и ответственности за порученное всенародное дело. По итогам обмена денег было изъято из обращения 950,6 млрд наличных рублей образца 1961-1993 года. Благодаря присущей банковской системе высокой дисциплине и четкой организации работы, обмен денег был осуществлен в течение трех суток, без всяких происшествий и претензий со стороны населения, юридических и физических лиц.

Заключение

Деятельность Национального банка РК всегда была нацелена на обеспечение стабильности в финансовой сфере и в целом в экономике страны. Всем известно, что в 1992-1993 годах на территории всех республик бывшего Союза бушевала гиперинфляция, спровоцированная правительством Е. Гайдара. За эти два года уровень инфляции в Казахстане достиг 5125,3%, цены на товары выросли в 52 раза [5].

Никто не мог угадать за ростом цен, инфляция съедала доходы и оборотные средства производственных предприятий. В этих тяжелых условиях, благодаря усилиям Национального банка РК и его кредитной политике, адекватной сложившейся ситуации, удалось сохранить основные промышленные центры в стране, предприятия

базовых отраслей энергетики, агропромышленного комплекса, спасти их от реальной угрозы банкротства. В последующие годы самостоятельная и грамотная денежно-кредитная политика НБ РК помогла остановить гиперинфляцию, которая уже к концу 1995 года стала исчисляться в двузначных цифрах, а за 1998 год ее уровень составил всего лишь 1,9%. За эти годы выросло новое поколение управленцев банковской системы, и, по оценкам многих международных экспертов, финансовая и банковская система Казахстана стала лучшей среди стран СНГ.

В настоящее время много критикуют НБ РК по поводу низкого курса тенге, высоких процентов по кредитам. Однако, не все зависит от Национального банка. Например, существует структурный перекос в промышленном производстве, усиление мировых резервных валют, непредсказуе-

мость цен на энергоносители, повсеместные торговые и валютные войны, которые сковывают деловую и кредитную активность субъектов рынка. Следует поддерживать меры, предпринимаемые НБ РК по усилению защиты прав пользователей банковских услуг, капитализации банковской системы, ликвидации токсичных кредитов, подавлению инфляции, повышению кредитной активности банков и финансовых институтов. Под руководством НБ РК создается современная система банкинга, осуществляется цифровизация финансовых услуг, дистанционное обслуживание и т.д. В настоящее время банковская система, как и прежде, является финансовой опорой экономики, а национальная валюта – тенге, выполняя свою историческую миссию, остается основным гарантом экономической независимости страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон КазССР «О банках и банковской деятельности» от 7 декабря 1990 г. №385-ХІІ. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30079808&doc_id2=1000311#pos=94;80&pos2=1;-8].
2. Закон РК от 14 апреля 1993 г. №2139-ХІІ «О банках в Республике Казахстан». http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1001935].
3. Закон РК от 14 апреля 1993 года «О валютном регулировании». https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1051027].
4. Указ Президента РК «О введении национальной валюты Республики Казахстан» от 12 ноября 1993 года №1399. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004900].
5. Инфляция в Казахстане в 1992 и 1993 году. <https://www.statbureau.org/ru/kazakhstan/inflation/1993>].

Аңдатпа

Қазақстанның ұлттық валютасының 25 жылдығын тойлау қарсаңында, жаңа ақша жүйесінің негізін қалаумен бастап, еліміз жүретін жолды түсіну және талдау өте маңызды. 1990 ж. басында пайда болған ақша-кредит жүйесінің алғышарттары жаңа ұлттық валютаны енгізу жөнінде нақты іс-қимыл жоспарын жасау қажеттігін көрсетті. Мұны жүргізудің бүкіл жауапкершілігі мен ауыртпалығы елдің Ұлттық банкінің мамандарына жүктелді.

Annotation

In anticipation of the celebration of the 25th anniversary of the national currency of Kazakhstan, it is very important to understand and analyze the path traveled by the country, starting with laying the foundations of the new monetary system. The preconditions of the monetary system, which had matured by the early 1990s, indicated the need to develop a concrete plan of action for the introduction of a new national currency. The entire responsibility and burden of carrying out the events fell on the specialists of the National State Bank of the country. As chairman of the central bank of the republic, the author of this article took part in all activities related to the first monetary reform of independent Kazakhstan. The article attempts to show all the stages of the reform carried out on the basis of a small insight into history and justify the high significance of introducing the national currency for the further economic and political development of our country.

УДК 332.14:338.222

ГРНТИ 06.73.75

Н.И. Парусимова, д.э.н., профессор
Оренбургский государственный университет,
г. Оренбург, Россия

СОЗДАНИЕ МЕХАНИЗМА ОТРАСЛЕВОГО КРЕДИТОВАНИЯ

В статье исследуются кредитные отношения на разных этапах развития экономики и механизм создания отраслевого кредитования. Выявлены черты кредитных отношений характерные каждому этапу развития. В статье отмечены особенности кредитных отношений на различных этапах развития экономики России, Европы. Отмечаются тревожные тенденции в развитии кредитных отношений современной России, обосновываются меры по созданию модели целевого, возвратного кредитования, способствующего созданию новой стоимости и придающего динамизм экономики. Автор исходит из посыла, что фундаментальный риск финансовой экономики лежит в области не банковского, а реального сектора, а банковский сектор видоизменяет его формы, преобразуя во времени, разбивая на еще более маленькие фрагменты и передавая инвесторам.

JEL G21, G20

Ключевые слова: банки, банковское дело, отраслевое кредитование, кредитное посредничество, финансовая индустрия.

Кілт сөздер: банктер, банк, салалық несиелеу, несиелік делдалдық, қаржы саласы.

Keywords: banks, banking, industry lending, credit intermediation, financial industry.

В развитии кредитных отношений российских банков с предпринимателями можно выделить несколько этапов – начальный, индустриальный и этап создания системы финансового посредничества.

Характерной чертой начальной формы становления и развития отраслевого кредитования стало внедрение в российскую практику текущих счетов клиента. Ведение текущего счета клиента позволяло кредитору узнавать состояние дел потенциального заемщика, контролировать и влиять на его бизнес, повышая или снижая доступность своих кредитных продуктов. В итоге предприниматели либо получали возможность с помощью кредита увеличивать свой функционирующий капитал, либо лиша-

лись доступа к заемным средствам.

На следующем этапе развития кредитования сформировалось индустриальное кредитное посредничество, которое выразилось в прямом участии кредитора в бизнесе заемщиков посредством накопления корпоративных ценных бумаг в банковском портфеле.

Постепенно механизм прямого участия в бизнесе заемщика, а также рост доли ценных бумаг в банковском портфеле обусловил внутреннюю генерацию капитала банков, нацелил российских кредиторов участвовать в создании новой стоимости, в развитии предпринимательского дела. В связи с тем, что при системе участия после продажи долевых ценных бумаг российские банки

теряли связь с клиентами, они стали сочетать участие в создании капиталов предпринимателей с управлением их капиталами.

Для реализации этих задач они параллельно с развитием кредитных отношений занялись посредничеством в эмиссии и размещении ценных бумаг предпринимателей на внутреннем рынке, прибегали к внешним займам из-за их дешевизны, а также вводили своих представителей в их наблюдательный совет. Все это развивало возобновляемые отношения капиталистического кредита и способствовало росту индустриального кредитного посредничества.

В Европе индустриальное кредитное посредничество банков основывалось на возобновляемых контокоррентных отношениях. Спецификой российской практики формирования индустриального кредитного посредничества стало то, что контокоррент в России не прижился, а вместо него активно использовался *open call* по специальному текущему ссудному счету, с которого предоставлялись ссуды на развитие предпринимательской деятельности под залог корпоративных ценных бумаг.

Использование в российской, а затем и в советской практике специального текущего ссудного счета позволило перейти к возобновляемым кредитным отношениям кредитора и заемщика, создать механизм отраслевого кредитования, преобразовать кредитный бизнес в мультипликатор роста, стимулирующий подъем деловой активности.

Следующим шагом, обусловившим трансформацию кредитных отношений банков с реальным сектором экономики, стал переход к финансовой экономике, основанной на будущем или вероятном авансировании через производные, обладающие ликвидностью, финансовые инструменты, обеспечивающие получение финансовой ренты в виде процента, дивиденда, комиссии. Стоимость при финансовой экономике уже не только производится, но и вменяется

и перераспределяется. Распределение по праву собственности трансформируется в распределение по праву в управлении между собственником, функционером и менеджером [11].

На данном этапе кредитные отношения реализуются в условиях, когда отделение капитала-собственности от капитала-функции достигает крайней формы. Более глубоко обособляется сфера обмена от сферы производства, растет длительность воспроизводственного процесса и число интенсивно взаимодействующих в сфере обмена финансовых посредников, которые обеспечивают связи между реальным и финансовым сектором экономики.

В эпоху финансовой экономики противоречие между дополнительной потребностью в привлеченном капитале и ограниченностью ресурсов разрешается с помощью трансформации первичного рефинансирования в производную форму авансирования, основанную на «пуле» долговых и долевого титулов, производных от ипотечных и других кредитов.

Продукты финансовых посредников трансформируются в обезличенную, абстрактную, стандартизированную, унифицированную формы. Финансовые инструменты, созданные под будущие доходы и поступления, рискованны, т.к. если в будущем на рынке не возникает адекватная реальная ценность товаров и капитала, то их вмененная (мнимая) ценность лопнет как мыльный пузырь. Все это способствовало росту неопределенности, асимметричности информации, а также обостряло проблему ложного выбора. В связи с этим при заключении сделок отраслевого кредита становится востребованной потребность в гарантии, а также в доступе к информации.

На этапе развитого отраслевого кредитования в системе финансового посредничества некоторые авторы стали обвинять банки в перегреве экономики и создании кризисных ситуаций, в подогреве инфля-

ции и тем самым стали обосновывать необходимость ограничения кредитной активности банков.

Мы считаем, что фундаментальный риск финансовой экономики лежит в области не банковского, а реального сектора, а банковский сектор видоизменяет его формы, преобразуя во времени, разбивая на еще более маленькие фрагменты и передавая инвесторам. А инвесторы, принимающие на себя системный риск реального сектора, в период финансового кризиса лишь оказываются на переднем крае. Конечно своя доля «вины» у кредиторов-инвесторов существует, но первоначальный источник невозврата кредитов – реальный сектор экономики. Потери кредитора – это убытки предприятий реального сектора, которые до поры до времени удавалось скрывать, преобразовывать во времени и пространстве, относя их на будущие периоды и перекладывая на широкие массы инвесторов благодаря посредничеству банков, страховых организаций и других финансовых компаний.

Уже длительное время создается иллюзия, что банки, взаимодействуя с различными финансовыми посредниками, принимают на себя конкретный и неуничтожаемый риск и продают его под видом низкорискованных или вообще безрисковых инструментов своим клиентам-инвесторам. При этом, структура риска в банковском секторе не совпадает со структурой риска в реальном секторе, в котором возникают дополнительные диспропорции из-за того, что посредники в кредите не решают, а лишь отодвигают проблему.

Усиление неопределенности финансового рынка востребовало потребность не только в гарантийных продуктах, но и в новых формах перевода рисков на других финансовых посредников. Современное движение носителей стоимости сопровождается посредниками нескольких уровней, то есть функции организаторов движения

капитальных благ исходного уровня передаются посредникам второго и третьего уровней. Именно поэтому для формирования принципов нового механизма отраслевого кредитования в условиях финансовой индустрии надо определить, кто возьмет на себя системный риск реального сектора, и сможет ли он им эффективно управлять?

В современных условиях финансовой индустрии кредитор, многогранно взаимодействуя с другими финансовыми посредниками, выступает агентом финансового рынка, делегированным контролером, отслеживающим по поручению клиента эффективное размещение капитала. В статусе финансового посредника он развивает комиссионно-учредительское дело, управляет портфелем ценных бумаг своих клиентов, выходит на новые рынки через участие в венчурном бизнесе, предоставляя услуги органам самоуправления, осваивая продукты рынка недвижимости, лизинга, факторинга, форфейтинга, товарного арбитража.

Модернизация индустриального кредитного посредничества в финансовую индустрию, которой характерна концентрация и централизация капитала, конкуренция, глобализация, новые финансовые технологии, новые условия производства и реализации продуктов, новая культура управления рисками, новый механизм регулирования деятельности финансовых посредников, обусловила переход к комплексным, ориентированным на отраслевые потребности клиента продуктам.

При фокусировании ряда кредитных услуг в комплексный продукт посредник депозитно-кредитного типа удовлетворяет потребности клиента в одном месте и с одним менеджером. Он становится общественным информационным центром, осуществляющим отбор эффективных и благонадежных заемщиков, инвесторов и сберегателей и тем самым создается новый тип банка. Его деятельность уже нацелена не столько на наращивание собственного

капитала, сколько на развитие, на создание новой стоимости.

В связи с вышесказанным, мы разделяем точку зрения Лаврушина О.И. о том, что роль банка будущего должна состоять в усилении общественной и социальной значимости, в его близости к клиенту и в наиболее полном удовлетворении динамичных потребностей клиента [7].

Эту модель банковского бизнеса смогут реализовать лишь те банки, которые определяют свои стратегические цели, обладают видением будущего, быстро оценивают ситуацию на рынке, принимают решения, своевременно вносят изменения в свою политику, а также обеспечивают непрерывную бизнес-подготовку своих сотрудников.

Большинство российских банков по целому ряду причин не соответствуют требованиям нового современного кредитного механизма. Не имея условий для реализации, российский кредитный рынок замкнулся на интересы выживания со всеми вытекающими последствиями. Несмотря на постепенное возрастание доли ресурсов, привлекаемых на срок от года и выше, российский банковский сектор пока функционирует на «коротких деньгах», не авансируя долгосрочные вложения экономике [11, с. 204].

Многие авторы, оценивая уровень развития кредитных отношений в современной России, отмечают ряд тревожных тенденций [2, 5, 8]. Они проявляются в снижении кредитной активности банков с реальным сектором экономики, в утрате механизма возобновляемого отраслевого кредитования, в преобладании на кредитном рынке продуктов на текущие цели и о скромной доле кредитов, способствующих созданию новой стоимости, придающих динамизм развитию экономики.

С российского банковского рынка выведены традиционные источники «длинных» денег (средства пенсионного, страхового фонда и др.). Исследование динамики

банковских продуктов свидетельствует о том, что российские банки сосредоточены на перемещении, первичном рефинансировании стоимости, и незначительно занимаются реальным и вероятным авансированием и производным финансированием.

Анализ уровня развития банковского сектора за последние десять лет позволил сделать вывод, что банковскому делу современной России предьявляет вызовы процессы ужесточения надзорных требований регулятора, тенденция снижения маржинальности банковского бизнеса, кредитный, стратегический и процентный риски.

За анализируемый период в худшую сторону изменилась структура кредитного портфеля, снизилась доля кредитов реальному сектору экономики, особенно на срок свыше трех лет. Из-за высокой цены кредитов по сравнению с рентабельностью заемщиков реального сектора экономики не удовлетворяется спрос на отраслевые кредиты инвестиционного характера [3,4,5,6,8, 9,10].

Новая задача кредиторов, с одной стороны, отбор, возвращение надежных, профессиональных, качественных клиентов, с положительной кредитной историей, тесно сотрудничающих с банками. С другой стороны, следует осваивать новые каналы продаж: партнерский канал, интернет-банкинг, агентская и филиальная сеть, корпоративный канал.

Драйвером роста российской экономики было и пока остается розничное кредитование. В момент запуска этого сегмента кредитного рынка (2004-2007 гг.) на нем преобладали кредитные продукты на покупку телефонов, телевизоров и других импортных товаров. С 2008 по 2013 гг. происходило интенсивное продвижение автокредитов и частично жилищных ипотечных кредитов. Кредитный рынок современной России в основном прирастает за счет сегмента кредитования физических лиц, а объемы отраслевого кредитования неуклонно снижаются. Задача 2019 г. – прагма-

тично оценить настоящее, и наметить в каком направлении следует двигаться к будущему. При этом оценка настоящего обозначила ряд проблем, требующих скорейшего разрешения.

На наш взгляд, проблему «закредитованности» можно решить, повышая доходы¹, удлиняя сроки и снижая ставки по кредитам. Считаем, что в условиях сохраняющейся неопределенности, надо не ограничивать активность банков по кредитованию реального сектора экономики, а развивать с помощью инструментов адекватных отечественному историческому опыту, российской среде.

Копирование чужого опыта экономит издержки и время развития, когда в обществе существуют субъекты отношений, соответствующие ценности и нормы. Требуется среда «атмосферы обновления и подъема», которая обеспечит ясные перспективы экономического роста и обозначит выигрыш от них для каждого экономического субъекта и общества в целом. Необходимо знать цену роста и кто ее заплатит. Лишь в этом случае могут появиться конструктивные механизмы мотиваций предпринимательской активности и социальной, трудовой деятельности.

В условиях неуклонного снижения маржинальности банковского бизнеса следует, экономя на операционных издержках, осваивая новые модели управления рисками, принять меры по совершенствованию банковского бизнеса и сервиса, обеспечив переход к новым продуктам для среднего и предсреднего класса.

Кредит можно предложить любому заемщику, подобрав для него подходящий кредитный продукт. Например, кредитная карта может быть платежным инструментом, представляющим скидку и рассрочку, а не только аналогом получения наличных

денег. Дефолт можно минимизировать предварительной работой до выдачи кредита, не только совершенствуя скоринговые программы, но и изучая целевое назначение кредита и соответственно определяя целевой сегмент заемщика.

Для нового механизма кредитования имеет значение наличия ряда условий: учет уровня отношений кредитора и заемщика; качество клиентской базы; четкость выбранной стратегии; диверсификация каналов продаж; дифференцированный подход к различным группам заемщиков.

Нельзя всех заемщиков кредитовать по одной ставке, не учитывая их кредитную историю и степень платонамеренности и платежеспособности. Старый банковский продукт не покинет рынок раньше, чем полностью реализуется его потенциал, а новые продукты не появятся раньше, чем созреют условия для его функционирования в недрах прежних отношений на рынке. Новая задача может быть реализована на рынке, если есть условия ее решения или эти условия находятся в стадии формирования.

Главное обеспечить рост экономики, работать в условиях стабильных цен на нефть и умеренно высоких процентных ставок, надо расстаться с мечтой притока дешевых денег и проводить по-настоящему серьезные реформы.

В условиях сохраняющейся неопределенности и значительных рисков, необходима новая модель банковского рынка, нацеленная на создание новой стоимости, а также новая культура управления рисками. Для ее успешного функционирования следует создать стандарты кредитования, побуждающие инвестиционные преобразования, обновление производства. Надо заниматься стимулированием развития производства посредством кредита реального сектора экономики.

¹ Структура доходов населения сложилась следующим образом: доходы до 25 тыс.руб. составляют 76%; от 25 до 50 тыс. руб. – 17%, свыше 50 тыс. руб. – 8%.

История развития кредитных отношений в имперской России и в советскую эпоху свидетельствует, что когда в стране функционировала система отраслевого кредитования, то темпы экономического роста превышали в период 1908-1914 гг. 7% в год и 12,2% в 1939 г. [1, с. 268].

Наш отечественный опыт отраслевого кредитования свидетельствует, что эффективный целевой кредит на создание новой стоимости не способствует разгону инфляции. Кредитовать надо жестко, четко и качественно. Создание нового отраслевого механизма кредитования в условиях сохраняющегося роста неопределенности может стать ключевым фактором реального экономического роста экономики.

Выводы

Современной России предстоит решить давно накопившиеся проблемы. Для этого надо определить приоритеты экономической политики, выстроить новую модель целевого, возвратного кредитования. Необходима политика стимулирования посредством кредита внутреннего спроса, а также обеспечение достаточности капитала не только у кредитора, но и у потенциального заемщика. Необходимо обеспечить наличие трех основополагающих условий для заключения кредитной сделки: совпадение интересов кредитора и заемщика, наличие высокой степени доверия на кредитном рынке и экономическая самостоятельность (достаточность капитала) кредитора и заемщика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Парусимова Н.И. Банковское дело: модель развития: Монография. – М.: Московская академия предпринимательства, 2005. – 495 с.
2. Парусимова Н.И. Трансформация банковских продуктов в разных типах экономических систем: Монография. – Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2004. – 389 с.
3. Андрюшин С.А., Бурлачков В.К. Кредитование российской экономики в условиях макроэкономической нестабильности // Банковское дело. – 2016. – №3. – С. 12-18.
4. Проскурянин А.М. Управление капиталом банка в кризисной ситуации // Банковское дело. – 2016. – №4. – С. 62-65.
5. Банки России – XXI век // Банковское дело. – 2016. – №10. – С. 2-6.
6. Кузнецова В.В. Финансово-банковская система России: новые вызовы и риски // Банковское дело. – 2018. – №3. – С. 28-33.
7. Андрюшин С.А. Открытый банкинг, кредитная активность, регулирование и надзор банковской деятельности // Банковское дело. – 2017. – №6. – С. 26-34.
8. Лаврушин О.И. Облик банка будущего и тренды развития банковской деятельности // Банковское дело. – 2017. – №6. – С. 36-41.
9. Мурычев А.В. О проблемах экономики и общественной жизни в России // Банковское дело. – 2016. – №3. – С. 7-10.
10. Тенденции развития кредитного рынка России // Банковское дело. – 2017. – №9. – С. 10-13.
11. Новые явления в развитии кредита и институциональной структуре банковского сектора // Банковское дело. – 2017. – №2. – С. 14-13.
12. Парусимова Н.И. Этапы развития посредничества российских банков // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2013. – №8(157). – С. 202-207.

Мақалада несиелендіру механизмі, дамудың әр түрлі кезеңдерінде және салалық несиелендіру механизмі, дамудың әр кезеңіне тән кредиттік қарым-қатынастардың ерекшеліктері қарастырылған. Бұл мақалада Ресей мен Еуропаның экономикасының әр түрлі кезеңдеріндегі несиелендіру механизмінің ерекшеліктері көрсетілген. Заманауи Ресейдегі несиелік қарым-қатынастарды дамытудағы қауіпті үрдістер бар, мақсатты, қайтарымды несиелендірудің үлгісін жасауға бағытталған, жаңа құндылықтар жасауға және экономикаға серпінділік беруге ықпал етеді. Автор қаржылық экономикадағы негізгі тәуекел банктің емес, шынайы сектордың, ал банк секторы өз уақытында өзгертін, одан да кіші фрагменттерді бұзып, оларды инвесторларға тапсыратын формаларын өзгерткенін айтады.

Annotation

The article examines credit relations at different stages of economic development and the mechanism for creating sectoral lending. Identified features of credit relations characteristic of each stage of development. The article highlights the features of credit relations at various stages of the development of the economy of Russia and Europe. There are alarming trends in the development of credit relations in modern Russia, justifying measures to create a model of targeted, returnable lending, contributing to the creation of new value and giving dynamism to the economy. The author proceeds from the premise that the fundamental risk of the financial economy lies in the realm of not the banking, but the real sector, and the banking sector modifies its forms, transforming in time, breaking up into even smaller fragments and transferring it to investors.

УДК 336.7
ГРНТИ 06.73.55:

*А.Т. Джумабекова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

**ПУТИ МОДЕРНИЗАЦИИ РЫНКА ПЛАТЕЖНЫХ УСЛУГ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Рынок платежных услуг является основным полем деятельности для современных банков и небанковских финансовых посредников. В современном мире наиболее значимые тренды на рынке платежных услуг связаны с ростом дистанционных операций, появлением новых небанковских игроков, технологий и решений, дополнительных сервисов, в результате которых меняется роль банков в обслуживании платежей и действующих бизнес-процессов. Платежные системы используются во всем мире, постоянно совершенствуются и развиваются. Целью статьи является определение места и роли современных платежных систем в экономике Республики Казахстан в период развития цифрового банкинга. Тема научной статьи имеет особое значение, поскольку существование платежных систем является неотъемлемой частью государства с рыночной экономикой.

Ключевые слова: рынок платежных услуг, платежная система, международные платежные системы, коммерческие банки, центральный банк, перевод денежных средств.

Қаржы секторы / Финансовый сектор

Кілт сөздер: төлем қызметтері нарығы, төлем жүйесі, халықаралық төлем жүйелері, коммерциялық банктер, орталық банк, ақша аударымы.

Key words: market of pay services, payment system, international payment systems, commercial jars, central bank, transfer of money costs.

JELG 21

Современные платежные системы являются неотъемлемой частью финансовой инфраструктуры, благодаря которой происходит развитие нефинансовых сервисов, позволяющих повышать финансовую эффективность, сокращать объемы теневой экономики, а также способствовать динамичному и стабильному развитию экономики страны. Платежная система – это система, обеспечивающая беспрепятственное прохождение платежей и представляет собой совокупность договоренностей по поводу погашения обязательств, принимаемых хозяйственными субъектами, приобретающими материальные или финансовые ресурсы.

Роль платежной системы заключается в обеспечении своевременного и эффективного перевода денежных средств между потребителем и поставщиком товаров и услуг, что способствует своевременному завершению выполнения обязательств, принятых в результате экономической и финансовой деятельности. В связи с этим, эффективность функционирования финансовых рынков и банковского сектора экономики во многом зависит от действующих в стране платежных систем. В конкурентной борьбе ставка будет делаться не на услуги и продукты как таковые, а на сервис, который компании смогут предложить своим клиентам, и банки не являются исключением.

При написании статьи использованы следующие методы: теоретический, эмпирический – сравнение и измерение.

Рынок платежных услуг является объектом исследования таких ученых как Лаврушин О.И., Сейткасимов Г.С., Мамонова Н.В., Валенцева Н.И., Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. и др.

Реалии сегодняшнего дня таковы, что современный человек предпочитает общаться с банком по цифровым каналам, который становится не дополнительным, а основным в коммуникациях между банком и клиентом. Большинство клиентов банка в возрасте от 25-40 лет готовы сменить свой банк на другой, если у последнего будет более удобное мобильное приложение. Современный человек настроен совершать покупки, осуществлять платежи, оплачивать услуги, налоги, получать кредиты, выписки по счетам через экран собственного смартфона, который всегда рядом, в любой точке мира, где есть интернет.

Ежедневно в стране через системы цифрового банкинга проводится более 400 тыс. безналичных транзакций населения на сумму около 6 млрд тенге. 70% финансовых транзакций субъектов бизнеса также проводятся посредством электронных банковских сервисов.

В настоящее время банками внедряются новые решения по использованию биометрических технологий (отпечатки пальцев, голос и распознавание лица). Национальным Банком Казахстана совместно с банковским сообществом в целях дальнейшей цифровизации финансового сектора проводятся работы по внедрению механизма удаленной идентификации клиентов, созданию инфраструктуры для быстрых, моментальных платежей. Данный сервис способствует расширению охвата банковскими сервисами населения, проживающих в отдаленных районах Казахстана

На текущий момент со стороны всех банков реализован сервис по направлению уведомлений в государственные органы о принятых платежах в бюджет в течение

15 минут с момента инициирования оплаты, что позволит ускорить оказание необходимых государственных услуг. Реализуется ряд интеграционных процессов по реализации доступа банков к информации об административных штрафах, налоговой задолженности и задолженности по социальным платежам и иной информации в системах госорганов для реализации автоматического учета и исполнения платежей.

Для организации системы моментальных платежей активно проводится работа по внедрению нового расчетно-клирингового механизма для банков в части обеспечения проведения платежей и переводов денег между клиентами различных банков в моментальном режиме по упрощенному идентификатору – номеру мобильного телефона с использованием различных дистанционных каналов банковского обслуживания. Это способствует расширению спектра оказываемых финансовыми организациями цифровых услуг, в т.ч. росту использования мобильных приложений банков, предоставляющих такие услуги, повышению доступности и качества услуг всего финансового сектора.

Реестр платежных систем и значимых поставщиков платежных услуг Национального Банка РК содержит информацию о 19 платежных системах, действующих на территории Казахстана, в т.ч. иностранных системах, операторами которых выступают нерезиденты РК. К системнозначимой платежной системе по-прежнему относится Межбанковская система переводов денег, к значимым платежным системам – система межбанковского клиринга, «VISA», «Золотая Корона», «Mastercard». Остальные 14 систем отнесены к иным платежным системам.

Рынок платежей растет, показывая высокие темпы роста по всем основным направлениям. Особенно быстро развивается сегмент онлайн платежей – это «Интернет» и мобильные платежи. Свыше 70% плате-

жей юридических лиц и каждый второй безналичный платеж физических лиц проводятся сегодня через дистанционные каналы. Основу для будущего развития рынка и повышения его инновационного потенциала. Со стороны банков внедряются проекты новых технологий оплаты с применением мобильных устройств, в т.ч. на основе использования QR-кодов в торговой сети.

Электронные деньги в Казахстане эмитируют финансовые организации (банки, АО «Казпочта») и они представляют собой обязательства соответствующего банка – эмитента, который гарантирует их обмен на реальные деньги по эквивалентной стоимости по первому требованию клиента. Выпускаемые отечественными финансовыми институтами электронные деньги могут быть выражены только в национальной валюте – тенге. При этом сам процесс выпуска электронных денег представляет собой процедуру обмена реальных денег на электронный их эквивалент. Сегодня в стране функционируют 17 систем электронных денег, контроль за их деятельностью осуществляет Национальный Банк. За 9 месяцев текущего года объем произведенных операций с использованием электронных денег казахстанских эмитентов составил 57 млн транзакций на сумму свыше 240 млрд тенге.

Объем переводов денег, отправленных через системы международных денежных переводов, в сентябре 2018 г. составил 250,0 тыс. транзакции на сумму 63 703,3 млн тенге. Банками Казахстана и АО «Казпочта» представляются своим клиентам услуги по переводам денег через такие системы; как Золотая корона, «WesternUnion», «Unistream», «Лидер», «Contact», «Faster», «MoneyGram», «Близко» и иные СДП.

Доля переводов денег, проведенных в сентябре 2018 г. на территории Казахстана, составляет 8,9% от общего количества и 9,6% от общей суммы переводов денег, отправленных посредством СДП.

Таблица 1

Доля переводов денег в разрезе систем денежных переводов

Система	Кол-во (тыс. транзакций)	Доля от общего кол-ва, в %	Сумма (млн тенге)	Доля от общей суммы, в %
Золотая Корона	158,2	69,4%	40 262,9	69,9%
WesternUnion	20,0	8,8%	7 565,0	13,1%
Unistream	15,2	6,7%	4 841,8	8,4%
Contact	6,1	2,7%	1 317,6	2,3%
Faster	7,0	3,1%	1 111,5	1,9%
MoneyGram	1,8	0,8%	466,5	0,8%
Близко	0,002	0,001%	0,04	0,0001%
Иные системы денеж. переводов	19,6	8,6%	1 997,3	3,5%
Общий итог	227,9	100,0%	57 562,6	100,0%

Доля переводов денег, отправленных за рубежом, составляет 91,1 и 90,4%, соответственно. В сентябре 2018 г. за рубежом посредством СДП было отправлено 227,9 тыс. транзакций на сумму 57 562,6 млн тенге.

Таблица 2

Доля переводов денег в разрезе стран

Страна	Кол-во (тыс. транзакций)	Доля от общего кол-ва, в %	Сумма (млн тенге)	Доля от общей суммы, в %
Российская Федерация	85,7	37,6%	20 722,0	36,0%
Узбекистан	65,9	28,9%	12 061,9	21,0%
Турция	16,1	7,1%	7 511,8	13,0%
Кыргызстан	25,0	11,0%	6 419,6	11,2%
Китай	3,9	1,7%	4 016,6	7,0%
Азербайджан	5,2	2,3%	1 005,3	1,7%
Украина	4,5	2,0%	1 002,6	1,7%
Таджикистан	10,2	4,5%	952,9	1,7%
Армения	1,8	0,8%	912,7	1,6%
Грузия	2,0	0,9%	577,0	1,0%
Прочие	7,5	3,3%	2 380,1	4,1%
Общий итог	227,9	100,0%	57 562,6	100,0%

В сентябре 2018 г. в Казахстан из-за рубежа посредством СДП было направлено 135,4 тыс. транзакций на сумму 35 062,4 млн тенге.

Таблица 3

В разрезе систем

Система	Кол-во (тыс. транзакций)	Доля от общего кол-ва, в %	Сумма (млн тенге)	Доля от общей суммы, в %
1	2	3	4	5
Золотая Корона	60,4	44,6%	19 948,5	56,9%
WesternUnion	33,1	24,4%	6 981,2	19,9%

Қаржы секторы / Финансовый сектор

1	2	3	4	5
MoneyGram	11,2	8,3%	3 191,7	9,1%
Unistream	5,6	4,1%	1 641,1	4,7%
Contact	4,1	3,0%	1 185,8	3,4%
Faster	3,9	2,9%	630,8	1,8%
Близко	0,1	0,1%	8,1	0,02%
Иные системы денежных переводов	17,0	12,5%	1 475,2	4,2%
Общий итог	135,4	100,0%	35 062,4	100,0%

Таблица 4

В разрезе стран

Страна	Кол-во (тыс. транзакций)	Доля от общего кол-ва, в %	Сумма (млн тенге)	Доля от общей суммы, в %
Российская Федерация	73,3	54,1%	18 068,7	51,5%
Корея, Республика	13,7	10,1%	5 455,5	15,6%
Кыргызстан	6,2	4,6%	2 810,9	8,0%
Узбекистан	6,1	4,5%	2 186,2	6,2%
США	6,2	4,6%	1 287,0	3,7%
Германия	8,5	6,3%	969,3	2,8%
Турция	4,3	3,2%	590,1	1,7%
Таджикистан	1,3	1,0%	503,1	1,4%
ОАЭ	1,3	1,0%	294,4	0,8%
Китай	0,3	0,2%	239,4	0,7%
Прочие	14,2	10,5%	2 657,9	7,6%
Общий итог	135,4	100,0%	35 062,4	100,0%

Среди 17,8 млн держателей платежных карточек в Казахстане 99,8% предпочитают международные системы электронных переводов денежных средств. В Казахстане насчитывается 11,1 млн владельцев «Visa», в то же время «MasterCard» отдают предпочтение 5,6 млн людей.

Годом ранее владельцев «Visa» было сразу в 2,8 раза больше, чем «MasterCard» – 10,6 млн против 3,8, соответственно.

У обеих систем преобладают дебетные карты – 9,5 млн у «Visa» и 6,6 млн у «MasterCard». Количество кредитных карт у систем одинаково – по 3,2 млн у каждой. Прочих карт у «Visa» больше – 640 тыс. против 376,9 тыс. у «MasterCard».

В целом, годовой рост количества карт

в обращении у системы MasterCard преобладает над годовым ростом «Visa». Рост у MC в 2,3 раза, у «Visa» – всего на 15%.

«Visa» – глобальная компания в сфере платежных технологий, которая предлагает потребителям, компаниям, финансовым институтам и государственным структурам в более чем 200 странах и регионах услуги быстрых, надежных и безопасных электронных платежей. Инновации «Visa» позволяют ее клиентам из числа финансовых институтов предлагать потребителям более широкий выбор: платить сейчас с дебетовой картой, платить вперед с предоплаченной картой и платить позже с кредитной картой

Казахстан выбран одним из первых

среди стран СНГ и Европы для внедрения мобильного платежного решения ScanandPay на основе QR-технологии. Первыми в Казахстане этот сервис запустили АО «Qazqom» и АО «Халық банк» осенью 2017. Платежное решение «ScanandPay» выгодно и удобно для предприятий торгового сервиса – не надо устанавливать POS-терминалы, что требует определенных затрат. Для проведения транзакций достаточно, чтобы у продавца и покупателя в мобильных телефонах было установлено специальное приложение – продавец своим телефоном сканирует QR-код с телефона покупателя, и все. Причем QR-код может быть размещен на любом носителе – бумаге, экране телевизора, одежде персонала, бейджах и пр.

«mVisa» помогает решать инфраструктурные проблемы торговли, давая возможность покупателям использовать мобильные телефоны для безналичных покупок в магазинах, удаленной оплаты счетов и даже для перевода денег друзьям и родственникам путем безопасной привязки своего дебетового, кредитного или предоплаченного счета «Visa» к приложению «mVisa». Оно переводит в цифровую форму базовый счет и позволяет потребителям переводить средства со своего счета на счет продавца надежным и безопасным способом путем сканирования QR-кода.

«mVisa» является динамичным решением, которое позволяет продавцам во всем мире сразу же принимать цифровую оплату от своих покупателей. Гибкая природа QR-кодов и тот факт, что продавцам не надо вкладывать средства в кассовую инфраструктуру, позволили «Visa» и ее партнерам предлагать изобретательные решения, избавляющие от неудобств покупателей, которым хочется и необходимо приобретать товары и услуги в различных странах мира.

ИПП и комплект разработчика «mVisa» можно получить на «Visa» «DeveloperPlatform». Это упрощает процесс интеграции и дает возможность как традиционным, так

и нетрадиционным игрокам осуществлять запуск новых решений в более сжатые сроки. Интероперабельность является для «Visa» основополагающим принципом, который обеспечивает ей признание и принятие во всем мире в течение более 50 лет. «mVisa» работает на той же основе, и использующие «mVisa» клиенты любого банка – независимо от их местонахождения – могут проводить транзакции в любом магазине, работающем с «mVisa».

Казахстанские банки второго уровня предлагают новые услуги по платежным операциям. Так, клиент может зайти в приложение, открывает список своих контактов, выбираете имя, и деньги уходят на этот телефонный номер. Деньги приходят в виде СМС телефон и потом у клиента есть возможность дальше их распределить. Далее, пройдя по ссылке на страницу АО «ForteBank», можно выбрать вариант зачисления средств при помощи отправленных на телефон паролей: на счет или карточку. Лимит по переводу составляет 500 тыс. тенге.

Еще один сервис – банкоматы АО «ForteBank2» могут выдавать деньги без наличия карточки благодаря услуге «Cashby code». Для получения услуги клиенту необходимо зайти в приложение АО «ForteBank», оставить заявку о снятии денег при помощи кода. Затем пользователь получает временный код, и с помощью которого получает деньги в любом банкомате АО «ForteBank». Кроме того, теперь через мобильное приложение АО «ForteBank» можно осуществлять денежные операции по карточкам других банков.

Не являясь клиентом АО «ForteBank», можно скачать приложение, привязать в нем номер своей карты и пользоваться этим приложением. Действующим клиентам банка можно использовать опцию «добавить карту». Сделав это, можно дальше совершать платежи и переводы с его помощью. АО «ForteBank» стал полностью открытым банком, не нужно быть клиентом банка, чтобы

пользоваться приложением. Это реальное новшество на рынке платежных услуг

АО «ForteBank» запустил и ряд других услуг. В их числе обновленная карта «CreditCard» с лимитом до 3 млн тенге. На карте установлен льготный период 55 дней, кешбек на все покупки до 15%, отсутствие абонентской платы, и минимальный размер возврата основного долга составляет всего 1%. Новая карта путешественника «MultiCard» предоставляет возможность управления 5 валютами одновременно, бесплатной страховкой и снятиями наличных во всех банкоматах мира без комиссии. А сервис

«ForteTravel» позволит организовать путешествия с возможностью бронирования авиа и железнодорожных билетов, выбора отелей и аренды автомобилей. С каждого путешествия банк обещает выплатить кэшбек до 4%.

В заключение следует отметить, что реализация указанных проектов в платежных системах послужит основой для построения интегрированной цифровой среды, эффективного взаимодействия финансовых институтов, клиентом государственными органами для качественного повышения уровня сервисов в финансовом секторе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистические данные по платежным системам. Интернет-ресурс: nationalbank.kz
2. Информация по международным платежным системам. Интернет-ресурс: <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-10/kazakhstancy-otdayut-predpochtenie-»Visa»-nezheli-mastercard>
3. Джумабекова А.Т. Особенности формирования платежной системы Республики Казахстан на современном этапе // Вестник КазУЭФМТ. – 2017. – №2. – С. 86-91.

Андатпа

Қазіргі әлемде төлем қызметтері нарығындағы ең елеулі үрдістер қашықтағы операциялардың өсуімен, банктік емес жаңа ойыншылардың пайда болуымен, технологиялар мен шешімдердің, қосымша қызметтердің пайда болуымен байланысты, соның нәтижесінде банктердің төлемдер мен қолданыстағы бизнес үдерістерінде рөлі өзгеруде. Төлем жүйесі бүкіл әлемде үнемі жетілдіріліп, дамып келеді. Мақала мақсаты цифрлық банкінгіті дамыту кезінде Қазақстан Республикасының экономикасындағы қазіргі заманғы төлем жүйелерінің орны мен рөлін анықтау болып табылады. Ғылыми мақаланың тақырыбы ерекше маңызды, өйткені төлем жүйелерінің болуы нарықтың экономикасы бар мемлекеттің ажырамас бөлігі болып табылады.

Annotation

In the modern world, the most significant trends in the payment services market are associated with the growth of remote operations, the emergence of new non-banking players, technologies and solutions, additional services, as a result of which the role of banks in serving payments and existing business processes is changing. Payment systems are used throughout the world, are constantly being improved and developed. The purpose of the article is to determine the place and role of modern payment systems in the economy of the Republic of Kazakhstan during the development of digital banking. The topic of this scientific article tend to have a significant importance, since the existence of payment systems is an integral part of a state with a market economy.

ГРНТИ 06.73.15
УДК 338.532.4.025.24

М.К. Жамкеева, PhD, научный консультант

РГП «Центр по исследованию финансовых нарушений»

Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ И АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены вопросы проведения государственного аудита и анализа системы государственных закупок в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *государственные закупки, государственный аудит, аукцион, товары, работы и услуги.*

Кілт сөздер: *мемлекеттік сатып алу, мемлекеттік аудит, аукцион, тауарлар, жұмыстар мен қызметтер.*

Keywords: *government procurement, state audit, auction, goods, works and services.*

Действующая, уже четвертая по счету, редакция Закона РК «О государственных закупках» принята 4 декабря 2015 г. и введена в действие с 1 января 2016 г., за исключением особенностей осуществления государственных закупок способом конкурса с предварительным квалификационным отбором, которые введены в действие с 1 апреля 2016 г., а также требования по оформлению в электронной форме документов об исполнении договора (акта приема-передач товара, акта выполненных работ, оказанных услуг, счет-фактуры), которое введено в действие с 1 января 2017 г. [1].

Новая редакция Закона была разработана во исполнение поручения Президента РК Н.А. Назарбаева, прозвучавшего на открытии IV сессии Парламента РК V созыва 2 сентября 2014 г., о разработке проекта Закона «О государственных закупках», учитывающего решение проблем предпринимателей и снижение коррупционных рисков.

Необходимость разработки законопроекта также обусловлена приведением в соответствие национального законодательства с Договором о Евразийском экономическом союзе, подписанном 29 мая 2014 г. Главами Республики Казахстан, Российской Федерации и Республики Беларусь.

При прохождении законопроекта в Парламенте РК проведена его научная правовая и экономическая экспертиза, которая показала преимущество казахстанской модели электронных закупок (единый интернет-ресурс, объединяющий всю информацию о государственных закупках в РК; единые классификаторы; прозрачность и открытость осуществляемых процедур), наличие дополнительных механизмов, направленных на обеспечение ответственности недобросовестных участников государственных закупок, на ограничение коррупционных проявлений в данной сфере общественных отношений и способных обеспечить неукоснительное соблюдение принципа законности в сфере государственных закупок.

Закон РК «О государственных закупках» применяется к отношениям, связанным с приобретением ТРУ, необходимых для обеспечения функционирования, а также выполнения государственных функций либо уставной деятельности заказчика.

Данный закон регулирует отношения, возникающие в процессе осуществления государственных органами, государственными учреждениями, государственными предприятиями, а также акционерными

обществами, контрольный пакет акций которых принадлежит государству, и аффилированными с ними юридическими лицами закупок ТРУ у поставщиков.

Законодательство РК о государственных закупках основывается на принципах: оптимального и эффективного расходования денег, используемых для государственных закупок, предоставления потенциальным поставщикам равных возможностей для участия в процедуре проведения государственных закупок, кроме случаев, предусмотренных Законом «О государственных закупках», добросовестной конкуренции среди потенциальных поставщиков, открытости и прозрачности процесса государственных закупок.

Согласно определению из Закона «О государственных закупках» заказчиками являются государственные органы, государственные учреждения, а также государственные предприятия, юридические лица, пятьдесят и более процентов голосующих акций (долей участия в уставном капитале) которых принадлежат государству, и аффилированные с ними юридические лица, за исключением национальных управляющих холдингов, национальных холдингов, национальных управляющих компаний, национальных компаний и аффилированных с ними юридических лиц, Национального Банка РК, его ведомств, организаций, входящих в структуру Национального Банка РК, и юридических лиц, пятьдесят и более процентов голосующих акций (долей участия в уставном капитале), которых принадлежат Национальному Банку РК или находятся в его доверительном управлении, и аффилированных с ними юридических лиц [2].

Государственные закупки в РК могут осуществляться одним из следующих способов: открытого конкурса, аукциона, запроса ценовых предложений, из одного источника путем прямого заключения договора, из одного источника по несостоя-

вшимся закупкам, через товарные биржи и особым порядком осуществления закупок.

Каждый способ государственных закупок уникален и имеет свои особенности.

Открытый конкурс считается выигранным, если у потенциального поставщика в порядке документы в соответствии с требованиями конкурсной документации и наименьшая цена с применениями условных скидок.

Открытый конкурс включает в себя следующие этапы: предварительное обсуждение конкурсной документации, автоматическое формирование протокола вскрытия, этап предварительного допуска заявок потенциальных поставщиков, этап исправления заявок со стороны потенциальных поставщиков и формирование протокола об итогах.

Следует помнить, что открытый конкурс проводится на неограниченное количество лотов. При осуществлении государственных закупок способом открытого конкурса однородных ТРУ, организатор государственных закупок обязан в конкурсной документации разделить однородные ТРУ на лоты по месту их поставки. При закупе товаров разрешается указание до пяти мест поставок в одном лоте.

В основном открытый конкурс используют для закупок на плановую сумму свыше 4000 месячных расчетных показателей, но если для заказчика главное условие отбора – качество ТРУ, то даже при плановой сумме закупа ниже 4000 МРП, как правило, выбирают открытый конкурс [3].

Если накупаемые ТРУ нужны разрешения в соответствии с Законом РК «О разрешениях и уведомлениях» заказчики в основном проводят открытый конкурс.

Следующий не менее интересный способ государственных закупок – аукцион. Он проводится в режиме онлайн на портале государственных закупок во время, указанное в объявлении о проведении закупки. Аукцион проводится только на товары.

Аукцион – это способ электронных государственных закупок, при котором товары, приобретаются заказчиком у лица, предложившего за них наименьшую цену, определяющуюся при ее понижении.

Аукцион очень удобен для предпринимательской среды, поскольку потенциальным поставщикам достаточно иметь доступ в интернет, подтвердить соответствие требованиям аукционной документации, при этом они имеют возможность на участие в аукционе и получение контракта на выгодные суммы.

Также одним из самых популярных способов закупок является запрос ценовых предложений. Главным критерием для определения победителя является наименьшая цена участников закупок.

Государственные закупки способом запроса ценовых предложений проводятся на однородные товары, работы, услуги, если годовые объемы таких однородных ТРУ, в стоимостном выражении не превышают 4000-кратного размера МРП, установленного на соответствующий финансовый год законом о республиканском бюджете, при этом решающим условием является наименьшая цена.

Удобным является то, что к своей заявке потенциальным поставщикам не нужно прикладывать никаких подтверждающих документов, нужно только правильно рассчитать ценовое предложение с учетом всех издержек (материальных, временных, человеческих ресурсов), налоговой нагрузки и среднего маржинального дохода.

Также во всех способах закупок большое внимание нужно уделить условиям технической спецификации, т.к. главным все же является выполнение ее условий по поставке товара, выполнению работы, оказанию услуги качественно и своевременно.

Государственные закупки способом из одного источника для процедур по несостоявшимся закупкам осуществляются в случаях, если государственные закупки спосо-

бом конкурса (аукциона), способом запроса ценовых предложений признаны несостоявшимися.

Случаи способом «из одного источника путем прямого заключения договора» описаны в пункте 3 статьи 39 Закона РК «О государственных закупках» и включают в себя более пятидесяти подпунктов.

Важно в применении данного способа закупок правильно трактовать выбираемый подпункт. Если заключен договор способом «из одного источника путем прямого заключения договора», в основном оформляется электронный договор на портале государственных закупок.

Государственные закупки с применением особого порядка осуществляются в случаях приобретения ТРУ для обеспечения нужд правопорядка и национальной безопасности, сведения о которых составляют государственные секреты и ТРУ, сведения о которых составляют государственные секреты в соответствии с законодательством РК о государственных секретах и (или) содержат служебную информацию ограниченного распространения, определенную Правительством РК.

В сфере государственных закупок потенциальным поставщикам не предоставляются преимущества по местному содержанию, т.е. отсутствует поддержка отечественных товаропроизводителей и отечественных поставщиков работ и услуг в основных электронных способах закупок.

При завершении исполнения договора потенциальные поставщики просто должны прикрепить к электронному договору расчет по доле местного содержания.

Основной процесс государственных закупок проходит на веб-портале государственных закупок.

Веб-портал государственных закупок – это информационная система государственного органа, предоставляющая единую точку доступа к электронным услугам государственных закупок.

Веб-портал государственных закупок в РК обеспечивает многовекторную функциональность, такую как: регистрация и планирование государственных закупок, сбор информации о проведенных закупках и проведение электронных государственных закупок, в т.ч. обмен электронными документами между крупными покупателями и МСП, а также формирование статистики и отчетности по проведенным государственным закупкам.

Все вышеперечисленное служит снижению бюджетных расходов, значительному сокращению бумажного документооборота, повышению транспарентности и

открытости процесса государственных закупок в РК, а также созданию равных условий конкуренции среди МСП.

Необходимо отметить, что большинство крупных компаний в РК, которые не являются субъектом регулирования закупочной деятельности, руководствуются международными принципами коммерческой деятельности, принимая собственные внутренние конкурентные правила закупок и много внимания уделяя увеличению местного содержания при закупке товаров, работ и услуг.

На рисунке 1 показан объем государственных закупок за 2013-2017 гг. в динамике.

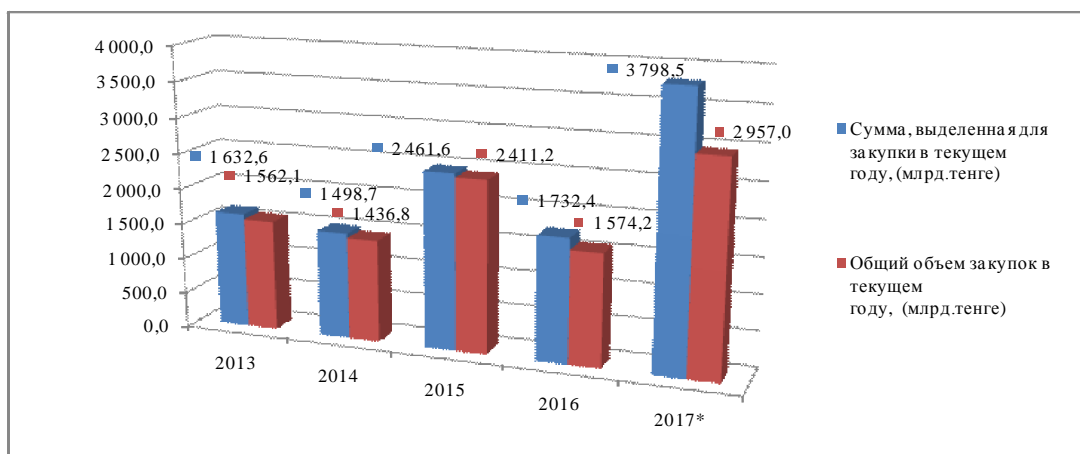

Рисунок 1. Сумма выделенная на закупки и общий объем закупок*

*Примечание: составлен по данным источника [4]

(расчет фактического показателя по состоявшимся закупкам)

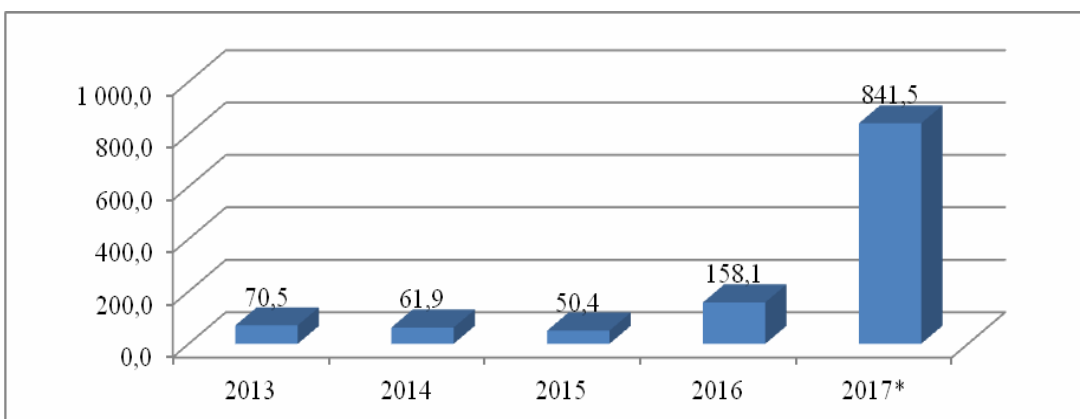

Рисунок 2. Условная экономия от проведенных закупок в текущем году, (млрд тенге)*

*Примечание: составлен по данным источника [4]

Қаржы секторы / Финансовый сектор

Сумма, выделяемая для государственных закупок в 2014 г., снижается на 8%, в 2015 г. растет на 64%, в 2016 г. снова имеет тенденцию к снижению – уже на 30%, и в 2017 г. увеличивается почти в 2 раза в сравнении с предыдущим периодом.

Условная экономия от проведенных закупок снижается в период с 2013 г. по 2015 г. В 2016 г. увеличение в сравнении с преды-

дущим годом составило более чем в 3 раза. В 2017 г. тенденция к росту сохранилась и условная экономиякратно увеличивается в сравнении с 2016 г., что сложилось в результате роста двух показателей – увеличения общего объема закупок в целом за период и роста показателя условной экономии до 9% в 2016 г. и до 22% в 2017 г., что наглядно приведено на рисунке 3.

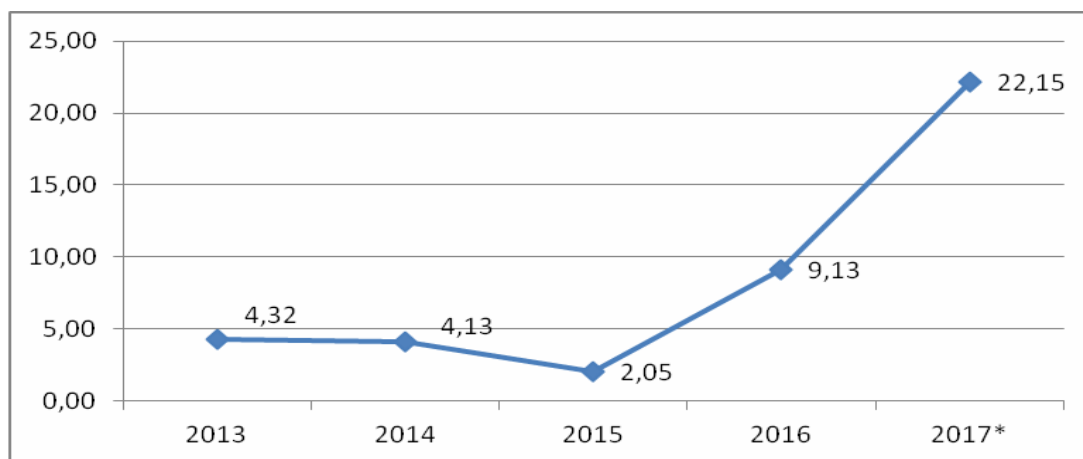

Рисунок 3. Условная экономия от проведенных закупок в текущем году, (%)*

*Примечание: составлен по данным источника [4]
(расчет фактического показателя по состоявшимся закупкам)

Рост показателя условной экономии в 2016-2017 гг. позволяет сделать вывод об эффективности проведенных изменений процедур государственных закупок на снижение цены закупок. При этом, рост показателя, как видно на рисунке – значительный.

В таблице 1 представлена информация по динамике показателей, которые позволяют увидеть за счет какого фактора сложилось наибольшее увеличение или снижение объемов закупок за период с 2013 по 2016 гг.

Таблица

Количество заключенных договоров

Наименование показателя	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Предметов договоров, кол-во	2 059 946	1 891 688	1 812 814	3 573 053
<i>изменение в сравнении с предыдущим периодом</i>		-168 258	-78 874	1 760 239
		-8%	-4%	97%
Поставщиков-победителей, кол-во	62 176	63 284	62 287	72 069
<i>изменение в сравнении с предыдущим периодом</i>		1 108	-997	9 782
		2%	-2%	16%
Условная цена 1 предмета договора, тенге / предмет	758 311	759 507	1 330 070	440 587
<i>изменение в сравнении с предыдущим периодом</i>		1 196	570 563	-889 483
		0,2%	75%	-67%

Как видно из таблицы условная экономия от проведенных закупок в 2014 г. снизилась вследствие уменьшения количества предметов закупаемых товаров, работ, услуг, при этом условная цена в среднем изменилась незначительно. В 2015 г., когда наблюдался увеличение за период по объему закупок в целом, можно видеть, что снизилось и количество предметов закупок и количество поставщиков-победителей, при этом средняя условная цена в сравнении с 2014 г. выросла на 75% и именно этот фактор в

значительной степени повлиял на объем закупок в целом и на снижение показателя условной экономии по закупкам. В 2016 г. общий объем закупок снизился на 30%, показатель условной экономии значительно вырос за счет ценового фактора, т.к. поставщиков-победителей было на 16% больше, а предметов закупок – почти в 2 раза больше.

На рисунке 4 наглядно представлена динамика показателей количества предметов договоров и условной цены за период с 2013 по 2016 гг.

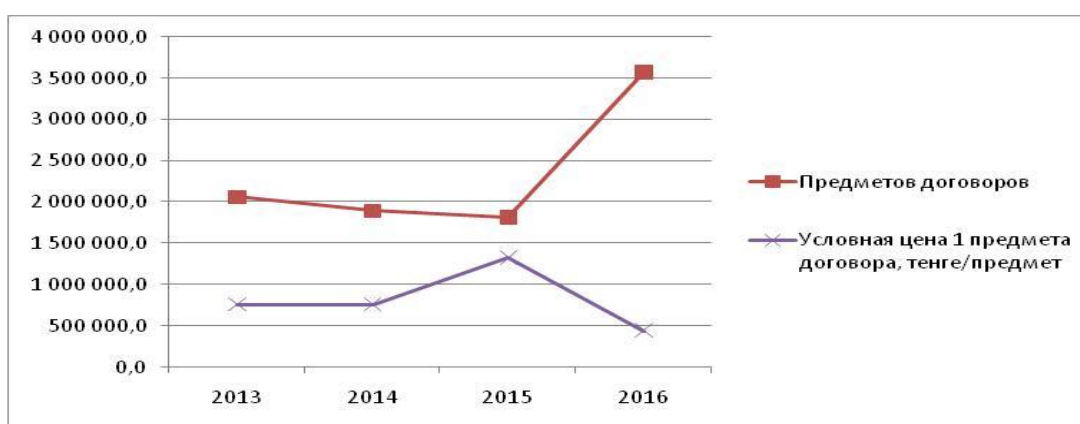

Рисунок 4. Динамика заключенных договоров за 2013-2016 гг.*

*Примечание: составлен по данным источника [4]

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон РК «О государственных закупках» (с изм. и доп. по сост. на 02.07.2018 г.).
2. Приказ Министра финансов РК от 11 декабря 2015 года №648 «Об утверждении Правил осуществления государственных закупок» (с изм. и доп. по сост. на 13.06.2018 г.).
3. Приказ Министра финансов РК от 23 декабря 2015 года №677 «Об утверждении Перечня товаров, работ, услуг ежедневной и (или) еженедельной потребности на период до подведения итогов государственных закупок способом конкурса либо аукциона и вступления в силу договора о государственных закупках».
4. Статистическая информация по государственным закупкам. <https://v3bl.goszakup.gov.kz>

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік аудит және Қазақстан Республикасында мемлекеттік сатып алу жүйесін талдау мәселелері қарастырылған.

Annotation

The article deals with the issues of state audit and analysis of the public procurement system in the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ: 83.01.13
ҒТАМР: 83.29.19

М.А. Абдурахманов, э.ғ.к., доцент
ҚазЭҚХСУ

ИНДЕКСТЕР ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫ ТӘЖІРИБЕДЕ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫН ЖЕТІЛДІРУ

Индекстер күрделі экономикалық көрсеткіштер болып саналады және салыстырмалы, орташа, абсолют шамаларды өз бойына жинақтайды. Индекстерді есептеу нәтижесі әдетте салыстырмалы шама түрінде өрнектелгенімен, олар маңыздық тұрғыдан салыстырмалы шамалардан өзгеше және экономикалық құбылыстардың екі немесе одан артық жағдайына тиісті көрсеткіштерді бір өлшемді көрініске келтіріп, олардың арасындағы қатынастар арқылы зерттеліп отырған құбылыстардың өзгерісін көрсетеді. Мұнда екі немесе одан артық жағдайлар арасында белгілі бір үдерістер жүріп жатады, ал индекстер сол үдерісте зерттеліп отырған күрделі экономикалық құбылыстардың өзгеруін бейнелейді. Оларды жасаудағы негізгі мәселе – мазмұн жағынан алуан түрлі көрсеткіштерден жалпы агрегатты анықтау жолдары қарастырылған.

Кілт сөздер: күрделі экономикалық көрсеткіштер, салыстырмалы, геометриялық орташа, абсолют шамалар, агрегаттық форма, үдеріс, мультипликативтік, аддитивтік.

Ключевые слова: комплексные экономические показатели, сравнительные, среднее геометрическое, абсолютные значения, агрегированная форма, процесс, мультипликативный, аддитивный.

Keywords: complex economical figures, comparative, medium geometric, absolute values, aggregated form, process, multiplicative, additive.

Индекстер логика ілімінің синтездеу және талдау әдістеріне сүйенеді. Мысалы, құбылыстар жинағы немесе күрделі құбылыс кейбір элементтер мен бөліктерден құралады, олардың өзгерістері әр түрлі шамалар бойынша жүреді. Индекс әдісі құбылыстарды бір бүтінге айналдырады, тұтастырып, орташа өзгеріс шамасы ретінде қалыптастырады. Сонымен индекстер аналитикалық функцияның ролін атқарады, яғни олар нәтижелік құбылыстар өзгергенде басқа факторлық құбылыстар ролін бағалауға, олардың үлестерін анықтауға мүмкіндік береді.

Индекстер қандай үдерісті сипаттауына және атқаратын міндетіне қарай төртке бөлінеді: динамика индекстері, жоспарды

орындау индекстері, аумақтық индекстер, халықаралық индекстер. Аймақтық индекс-тер түрлі аумақтарға немесе объектілерге тиісті экономикалық құбылыстардың өзара қатынасын көрсетеді. Олар кейбір облыстар мен аймақтардың даму дәрежесі мен мамандануы, ұлттық экономикаға қосып отырған үлесі сияқты маңызды мәселелерді үйренуде негізгі құрал болып саналады. Халықаралық индекстер экономикалық құбылыстардың бүкіләлемдік географиялық аймақтар шеңберінде даму дәрежесін, мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық өсу жолында қол жеткізген салыстырмалы деңгейін сипаттайды.

Динамика, жоспарды орындау, аумақ-

тық және халықаралық индекстерді есептеу бірқатар жалпы және жеке ділгірліктерге байланысты. Оларды жан-жақты зерттеп, шешу жолдарын табу және ғылыми негіздеу – индекстер теориясының басты міндеті.

Динамика индекстерін есептеу әдістемесі ғылыми негізде жан-жақты жасалған. Оның мысалынан индекстер теориясының өзіндік ерекшеліктері айқын көрінеді. Жалпы алғанда, индекс әдісінің дүниеге келуі нақ осы динамика индекстерінен басталады [1].

Индекстер күрделі құбылыстардың кейбір элементтері, олардың топтары және жалпы күрделі құбылыс үшін арнайы есептелуі мүмкін. Осы тұрғыдан олар топтық, жеке және жалпы индекстер болып бөлінеді. Қандай көрсеткіштер индексендіріліп отырғанына байланысты экономикалық индекстер мөлшерлік және сапалық көрсеткіштер индексіне бөлінеді. Жалпы, индекстер есептелу әдісіне қарай агрегаттық формадағы индекс, арифметикалық орташа, гармоникалық орташа және геометриялық орташа индекстерге, ал олар өз кезегінде салмақты және салмақсыз индекстерге, салмақты индекстер базис салмақты, ағымдық салмақты, жинақтық немесе орташа салмақты индекстерге бөлінеді. Бұл индекстер есептелу тәртібімен ғана емес, сонымен қатар мән-маңызы және қолданылу жағдайы тұрғысынан да бір-бірінен ерекшеленіп тұрады.

Индексендіріліп отырған құбылыс дегенде, екі кезеңге тиісті көрсеткіштері салыстырылатын құбылыстар айтылады. Индекске екі кезең қатысады, бірі – ағымдық кезең, екіншісі – өткен, базистік кезең. Ағымдық кезең – индексендіріліп отырған құбылыстың салыстырылып жатқан көрсеткіші, бөлінетін мөлшері тиісті кезең.

Салмақты орташа индекстер ішінде тәжірибеде салмақты арифметикалық индекстерді қолдану ең қолайлысы болып саналады. Яғни олардың алымы да, бөлімі де экономикалық мағынаға, өзіндік ерекше-

лікке бай. Нарық жағдайында бұл индекстердің кеңінен қолданылуы ғылыми тұрғыдан негізделген деп батыл айта аламыз.

Агрегат сөзі латынның «*aggregatus*» сөзінен алынған, ол өзара біріктіру, қосу, тығыз байланыстыру дегенді мағынаны білдіреді. Агрегат көрсеткіштер алуан түрлі экономикалық көрсеткіштерді өзара біріктіруден, тығыз ұштастырудан құрылған жалпы, құрама, жинақталған көрсеткіштерге бөлінеді де, күрделі құбылыстардың мөлшерлік, сапалық айқындығын өлшейді. Демек, агрегат индекстер дегенде – алуан түрлі көрсеткіштерді жалпы өлшемге келтіріп, алынған нәтижелерді салыстыруды айтамыз.

Осындай көрсеткіштерді түрлі кезеңдер үшін арнайы жасап, оларды өзара салыстыруға негізделген индекстер *агрегат индекстер* деп аталады. Олар күрделі экономикалық құбылыстардың өзгеруін бейнелейді. Агрегат индекстер жасаудағы негізгі проблема мазмұн жағынан алуан түрлі көрсеткіштерден жалпы агрегат жасау болып табылады. Өздігінен-ақ көрініп тұрғанындай, индексендірілген құбылыстар мазмұны жағынан санқилы болғандықтан, олардың көрсеткіштерін тікелей қосуға болмайды. Бұл үшін оларды алдымен бір өлшемді көрініске келтіріп алу қажет, содан соң агрегат көрсеткіш жасауға болады. Яғни индексті есептеу үдерісіне қосымша көрсеткіш енгізуіміз керек, бірақ ол тұрақты шама болуы шарт. Сонымен қатар ол кейбір индексендіріліп жатқан көрсеткіштердің жалпы агрегатта қандай салмақта болатынын да анықтайды.

Сөйтіп, агрегат индексті жалпы көріністе төмендегідей етіп жазуға болады:

– сапалық көрсеткіштер үшін:

$$I_p = \frac{\sum qp_1}{\sum qp_0};$$

– мөлшерлік көрсеткіштер үшін:

$$I_q = \frac{\sum pq_1}{\sum pq_0}.$$

Салмақ міндетін әрқашан индексдендіріліп жатқан құбылыспен тығыз байланысқан, бірдей экономикалық жағдайда қалыптасатын көрсеткіш атқарады. Ол тұрақты шама болуы үшін базистік салмақты агрегат индекстерді құру кезінде базистік кезең жағдайында біріктіріледі:

– мөлшерлік көрсеткіштер үшін:

$$I_q = \frac{\sum p_0 q_1}{p_0 q_0};$$

– сапалық көрсеткіштер үшін:

$$I_p = \frac{\sum q_0 p_1}{\sum q_0 p_0}.$$

Индекстер теориясында агрегат индекстердегі салмақты базистік кезең жағдайында алу қажеттігін Э. Ласпейрес негіздеп берген.

Уақыт өткен сайын құбылыстар мен үдерістердің өту жағдайларында байқалатын өзгерістер қордалана береді, кезеңдер арасындағы айырмалар күшейеді, соның нәтижесінде базистік кезеңнің салыстырмалылығы төмендейді. Ал бұл өзгерістер Ласпейрес индекстеріне де әсерін тигізеді. Неміс ғалымы Г. Пааше агрегат индекстердің балама варианты ағымдық салмақ бойынша жасалады деп жан-жақты негіздеп берген.

– мөлшерлік көрсеткіштер үшін:

$$I_q = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_1 q_0};$$

– сапалық көрсеткіштер үшін:

$$I_p = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}.$$

Демек, оларда салмақ етіп алынатын көрсеткіштер ағымдық кезең жағдайында қатқан күйінде қатысады.

Экономикалық құбылыстар арасында өзара тығыз байланыстар болады. Осындай байланыстар индекстер арасында да бар. Мысалы егер баға индексін сатылған физикалық көлем индексіне көбейтсек, тауар айналымы (сатылған өнім) құнының индексі келіп шығады:

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0} * \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0},$$

немесе өндіріс шығындарының индексін және жұмсалған жалпы еңбек шығындары индексін анықтауға болады [1].

Индекстің көмегімен нәтижелік белгіге әсер ететін бірнеше факторлардың ықпал күшін де анықтауға болады. Осыған ұқсас әдіспен басқа да күрделі құбылыстардың индекстік талдауы жасалады.

Сондықтан бұл үш индексті: сатылған өнім құнының, өндіріс шығындарының және жұмсалған жалпы еңбек шығындарының индексін бір жүйеге келтіруге болады.

Мысал ретінде жалпы пайда индексі мен пайдаға ықпал жасайтын факторлар индекстерін анықтаудың тәртібін қарастыруға болады.

Бізге белгілі болғанындай, жалпы пайда өндірілген өнімнің көлеміне, баға деңгейіне және өзіндік құнына байланысты:

$$F = f * q = pq - zq,$$

мұнда F – жалпы пайда мөлшері;

f – өнім бірлігінен алынатын орташа пайда дәрежесі: $f = F/q$;

q – өндірілген өнім көлемі;

p – өнім бірлігінің бағасы;

z – өнім бірлігінің өзіндік құны.

Бұндай жағдайда жалпы пайда мөлшерінің индексі шығады:

$$I_F = \frac{\sum F_1}{\sum F_0} = \frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_1)}{\sum q_0 p_0 (1 - d_0)},$$

мұнда d_1 мен d_0 – ағымдық және базистік кезеңдер бағасындағы өзіндік құнның үлесі (жалпы ақша түсіміндегі өндірістік және кезеңдік шығындар жиындысының салмағы).

Бұл индексті төмендегі факторлар индексіне бөлуге болады:

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0 (1 - d_0)}{\sum q_0 p_0 (1 - d_0)}.$$

Бұл индекс өнім көлемінің өзгеруі жа-

саған ықпалдан жалпы пайданың да өзгеретінін анықтайды:

$$I_p = \frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_0)}{\sum q_1 p_0 (1 - d_0)}$$

Бұл индекс бағалардың өзгеруі жасаған ықпалдан жалпы пайданың өзгеруін өлшейді.

Ең соңында:
$$I_d = \frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_1)}{\sum q_1 p_1 (1 - d_0)}$$

Бұл индекс жалпы пайданың өзгеруіне өзіндік күн өзгерісінің ықпалын белгілейді.

Жоғарыда келтірілген индекстер біртұтас жүйе құрайды, өйткені $J_F = J_q * J_p * J_d$.

$$\frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_1)}{\sum q_0 p_0 (1 - d_0)} = \frac{\sum q_1 p_0 (1 - d_0)}{\sum q_0 p_0 (1 - d_0)} *$$

$$* \frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_0)}{\sum q_1 p_0 (1 - d_0)} * \frac{\sum q_1 p_1 (1 - d_1)}{\sum q_1 p_1 (1 - d_0)}$$

Күрделі құбылыстар арасындағы байланыстар мультипликативтік және аддитивтік формаларда болуы белгілі [2].

Алғашқы жағдайда олар бір-бірімен тізбектеле байланысып, нәтиже мен фактор

ортасындағы байланыстардың тиісті көрсеткіштерінің көбейтіндісі сипатында байқалады. Ал екінші жағдайда құбылыстар бір-бірінің үстіне тоқтаусыз қосыла береді. Бұл мәселені төмендегідей әдіспен шешуге болады.

Егера = б + с болса, ондай жағдай да

$$б = а * б/а \text{ немесе}$$

$$с = (а - а * б/а) = а * (1 - D_б),$$

мұнда $D_б = б/а$.

Демек, $а = б + с = а * D_б + а * (1 - D_б) = а$.

Сонымен қатар

$$б = (а - а * с/а) = а * (1 - D_с),$$

мұнда $D_с = с/а$, бұл жағдайда

$$с = а * с/а = а * D_с.$$

Демек, $а = б + с = а * D_с + а * (1 - D_с) = а$.

Осының нәтижесінде қорытынды көрсеткіш факторлық көрсеткіштердің жиындысынан құралады [3].

Бұл әдістің көмегімен аддитивтік формадағы байланыстарды талдау үшін оларды алдымен мультипликативтік формаға айналдырып алған дұрыс. Индексті талдау мультипликативтік формадағы байланыстарға негізделеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әбдірахманов М.А. Статистика теориясы: Монография. – Астана: Дарын РҒПО, 2010. – 160 б.
2. Сағатов Н.М. Статистика: Оқулық. – Ташкент, 2004. – 742 б.
3. Абдурахманов М.А. Кәсіпорынның қаржылық нәтижелеріне әсер етеуші факторларды статистикалық зерттеу және оны талдау // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2018. – №1. – 45-50 бб.

Аннотация

В статье описаны определенные процессы, происходящие между двумя или более случаями. Индексы отражают изменения в сложных экономических явлениях, исследованных в одном и том же процессе. Автор предлагает оптимальные пути использования теории индексов на практике.

Annotation

The article describes certain processes that occur between two or more cases. Indices reflect changes in complex economic phenomena studied in the same process. The author offers the best ways to use the theory of indices in practice.

УДК 338:314.7(574)
ГРНТИ 06.01

М.Т. Жетесова, к.э.н., ст. преподаватель
КазУЭФМТ

СТАТИСТИКА МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И РОССИЕЙ

В данной статье дается статистический сравнительный цифровой анализ по показателям миграционных процессов из Казахстана в Россию. Наибольший отток населения за границу по регионам. Центры притяжения мигрантов из Казахстана. При этом эмиграция населения наиболее заметна в северных регионах. Угроза утечки квалифицированных кадров из Казахстана.

Ключевые слова: миграция, население, иммигрант, эмигранты, гражданство.

Кілт сөздер: көші-қон, халық саны, иммигрант, эмигрант, азаматтық.

Key words: migration, population, immigrant, emigrants, citizenship.

С начала с 1991 г. с прибытием в республику граждан других стран, считающих Казахстан своей исторической родиной, параллельно происходило и убытие (эмиграция) из Республики Казахстан лиц других национальностей – немцев, евреев, русских, белорусов, украинцев, поляков, молдаван, чеченцев и других.

В стихийном развитии миграционных процессов не заинтересовано ни одно государство в мире. С начала 90-х гг. прошлого столетия они приобрели новые, еще недостаточно изученные черты. Многие исследователи этих проблем считают, что умелое прогнозирование и управление миграционными процессами в значительной степени способствует становлению и развитию демократических государств. В то же время

как потеря контроля над этими процессами грозит стране самыми серьезными социально-экономическими, демографическими и другими последствиями [1].

Цель данной статьи попытка отражения современного состояния миграционных процессов между Казахстаном и Россией.

Одним из центров притяжения мигрантов из Казахстана является Россия, что составляет более 87% внешних мигрантов. Знание русского языка мигрантами, а также создание Евразийского экономического союза, только способствуют оттоку мигрантов в Россию. Вместе с тем программы репатриации, проводимые в России, также содействовали переезду из Казахстана этнических русских, являющихся одним из самых многочисленных этносов в стране.

Таблица 1

Показатели численности населения РК с 1989 г. по 01 января 2018 г.

Национальность	1989 г.		1999 г.		2009 г.		на 01.01.2018 г.	
	Тыс. чел.	Удельный вес, %	Тыс. чел.	Удельный вес, %	Тыс. чел.	Удельный вес, %	Тыс. чел.	Удельный вес, %
Казахи	6534,6	39,69	7985,0	53,40	10096,8	63,07	12250,3	67,47
Русские	6227,5	37,82	4479,6	29,96	3793,8	23,70	3588,7	19,76
Всего	16464,5	100	14953,1	100	16009,6	100	18157,3	100

По данным таблицы 1 в переписные периоды 1989-2009 гг. численность русского населения сократилась почти на 2433,7 тыс. чел. (с 6227,5 тыс. чел. до 3793,8 тыс. чел.), или в 1,7 раза, с 2009 г. по 1 января 2018 г. – 205,1 тыс. человек (с 3793,8 тыс. чел. до 3588,7 тыс. чел.). В числе причин, почему граждане Казахстана уезжают из страны, согласно данным социологических исследований – поиск работы, более высокой заработной платы, на что влияет и падение уровня доходов, а также возможность дать детям хорошее образование. При этом понятно, что страну покидают те, у кого есть возможности обустроиться на новом месте, выбрать для себя лучший вариант, более высокие стандарты жизни.

Казахстанские аналитики проводят параллели между современной миграционной ситуацией и той, что сложилась в 90-е гг., сразу после распада СССР. «Мы тогда только обрели независимость, и среди населе-

ния появились домьслы, что у Казахстана нет перспектив, – приводит оценку политолога Замира Каражанова, казахстанское интернет-издание 365info.kz. – В такой ситуации люди начинают задумываться о будущем детей: как их растить, где им лучше будет жить. Материально-экономическая составляющая в тот момент доминировала. Но впоследствии, в 2000-х гг., когда экономика страны начала расти быстрыми темпами – 10% в год, ситуация поменялась. Как только начали улучшаться экономические показатели, отток населения из страны снизился, в сравнении с притоком. На сегодняшний день, в последние два-три года тенденция оттока опять наблюдается».

По данным таблицы 2, опирающегося на данные комитета по статистике, в 2016 г. из Казахстана в Россию уехало 30277 чел., что на 17,9% (4595 чел.) превышает показатели 2015 г. В 2017 году уехало 32874 чел., что 8,6 % (2597 чел.) больше чем в 2016 г.

Таблица 2

**Показатели миграции за 2013-2017 гг. между
Казахстаном и Россией, (чел.)**

№	Годы	Иммигранты	Эмигранты	Сальдо миграции
1.	2013	4278	20839	-16561
2.	2014	3711	23859	-20148
3.	2015	3905	25682	-21777
4.	2016	3723	30277	-26554
5.	2017	4346	32874	-28528

Нарастают и масштабы получения казахстанцами российского гражданства. Если в 2015 г. российские паспорта получили 32000 жителей республики, то в 2016 г. – уже почти 38000 человек.

По данным таблицы 2 наблюдаем, постоянно возрастающее отрицательное сальдо миграции: 2013 г. – 16561 чел.; 2014 г. – 20148 чел.; 2015 г. – 21777 чел.; 2016г. – 26554 чел.; 2017 г. – 28528 чел.

На постоянное жительство в Россию принимаются граждане, жившие в Казах-

стане в советский период, лица без гражданства и граждане Казахстана. Первое требование к мигрантам – способность трудиться. Люди с инвалидностью могут ехать только как члены семьи трудоспособных репатриантов, им предоставляются льготы.

Основные условия переселения:

– на возвращение могут претендовать только совершеннолетние трудоспособные граждане, особенно имеющие высокую квалификацию, разрешается привезти с собой семью;

- предоставляются льготы на ввоз имущества без пошлины;
- государство оказывает всестороннюю материальную помощь и льготы переезжающим;
- необходимо получить статус участника Государственной программы за рубежом;
- миграция разрешается как в восточную, так и в европейскую часть страны;
- особые льготы даются переселяющимся в Сибирь и на Дальний Восток;
- для решения вопроса о переезде предоставляется пакет документов на заявителя и членов семьи;
- обращаться следует в российское посольство или консульство в Казахстане.

По оценкам казахстанских аналитиков, в стране возможна вторая волна эмиграции населения. При этом беспокоит растущий отток квалифицированных кадров. Результатом этого является продолжающийся процесс «утечки мозгов», когда из страны уезжают квалифицированные кадры с высоким уровнем образования.

Угроза утечки квалифицированных кадров актуальна для всех стран. Это в свою очередь заставляет обратить особое внимание на кадровую политику работодателей. В то же время много казахстанских абитуриентов выбирают зарубежные вузы, где

лучший уровень образования. Многие выпускники русских школ, особенно в северных регионах страны, поступают в основном в российские вузы.

При этом эмиграция населения наиболее заметна в северных регионах, которые не имея никакого языкового и этнокультурного барьера, переезжают в Россию.

В июле 2018 г. управление внутренней политики Восточно-Казахстанской области (ВКО) сообщило, что только за первую половину года в Россию уехало 669 юношей и девушек в возрасте от 14 до 29 лет.

«В настоящее время в высших учебных заведениях Томска, Новосибирска и Барнаула около 2 тыс. студентов – выходцев из ВКО обучаются следующим специальностям: нанотехнологии, ядерная физика, геология, металлургия, горное дело, инженерия и медицина. По итогам анкетирования, проведенного управлением, и только 35% студентов намерены вернуться в регион, но только при условии трудоустройства.

Для сравнения зарплат возьмем средние зарплаты в Казахстане (среднемесячная заработная плата по регионам Республики Казахстан за 2010-2017 гг.) по курсу рубля 5,11 тенге, и средние зарплаты по российским регионам (средняя зарплата в 2016 г. по регионам России).

Таблица 3

Среднемесячная заработная плата по регионам в 2016 г.

Регионы Казахстана	Зарботная плата		Регион России	Зарботная плата	
	тыс. рублей	тыс. тенге		тыс. рублей	тыс. тенге
1	2	3	4	5	6
Астана	39,82	203,48	Москва	66,88	341,76
Алма-Ата	35,19	179,8	Санкт-Петербург	45,43	232,15
Актюбинская обл.	22,65	115,74	Оренбургская обл.	26,07	133,21
Западно-Казахстанская обл.	25,87	132,20	Самарская обл.	27,06	138,28
Костанайская обл.	20,50	104,75	Челябинская обл.	26,62	136,23
Павлодарская обл.	23,87	121,98	Омская обл.	28,82	147,27
Северо-Казахстанская обл.	18,38	93,92	Тюменская обл.	50,16	256,3

1	2	3	4	5	6
Восточно-Казахстанская обл.	22,70	116,0	Республика Алтай	24,86	127,0
В среднем по стране	27,45	140,0	В среднем по стране	36,20	185,0

Для анализа взяты данные по приграничным регионам Казахстана и России, а также двум самым крупным городам. По всем позициям в России зарплата выше, что, учитывая лучший социальный пакет, все же создает определенную привлекательность на рынке труда.

Политологи Казахстана также считают, что миграция в Казахстане в ближайшем будущем только усилится. Этой динамике поспособствовало падение курса тенге,

снижение социальных и карьерных возможностей, а также ощущение нестабильности в умах и настроениях казахстанцев.

По предотвращению и снижению уровня тревожности среди населения Казахстана руководство уделяет внимание, в частности, в области образования в своем Послании народу Казахстана Президент страны обращает особое внимание на статус педагога и указывает проводить политику по укрупнению вузов [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Жетесова М.Т. Механизм экономической интеграции оралманов в казахстанское общество // Дисс. на соиск. ученой степени к.э.н. – Алматы: Университет «Туран», 2007.
2. Казахстан в 2017 году. Статистический ежегодник, МНЭ РК Комитет по статистике. – Астана, 2018.
3. <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2018-08/migraciya-kak-ugroza-ekonomicheskoy-bezopasnosti-pochemu>.
4. Назарбаев Н.А. Послание Президента РК народу Казахстана // Журнал «Мысль». – 2018. – №11.

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан мен Ресей алдында тұрған кейбір көші-қон мәселелері туралы сөз етіледі. Тұрғындардың кетуі шекаралас аймақтарда көрініс тапты, әсіресе Солтүстік облыстарда.

Annotation

In this article a statistical comparative digital analysis is given on the indexes of migratory processes from Kazakhstan to Russia. Most outflow of population for a border on regions. Centers of attraction of migrants from Kazakhstan. Thus emigration of population is most noticeable in north regions. Threat of loss of skilled shots from.

ӘОЖ 338.48
ГТАМР 06.52.13

Ж.А. Садыков, магистр, аға оқытушы

Л.Т. Елеусиз, э.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

А.Г. Гиззатжанова, магистр, аға оқытушы

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИЗМНІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ЖОЛДАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасындағы туризмнің тұрақты дамуының сұрақтары қарастырылады. Бұл аспект Қазақстан туризмін тұрақты дамыту үшін ұсынылған модельдің трендіне және тұтастай алғанда туризм индустриясының тұрақты даму индикаторлары мен Қазақстан үшін туризмнің бәсекеге қабілеттілік индексінің сәйкестік көрсеткіштері туралы ұсынылған гипотезаға арналған, сонымен бірге ғылыми тәжірибеде туризмнің тұрақты дамуын есептейтін қолданыстағы есептеу әдістеріне ДЭФ-ге сәйкес туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің индексі есептеу әдіснамасын енгізу ұсынылған.

Кілт сөздер: ДЭФ (дүниежүзілік экономикалық форум), ДТҰ, туристік кластер, ішкі туризм, тұрақты даму, дестинациялар.

Ключевые слова: WTO, туристский кластер, внутренний туризм, устойчивое развитие, дестинации.

Key words: WTO, tourist cluster, domestic tourism, sustainable development, destination.

2016 ж. Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Бас Ассамблеясында 2017 ж. Халықаралық тұрақты даму жылы деп жарияланды. Бұл бізге туризм индустриясының 2030 ж. дейінгі тұрақты даму күн тәртібіндегі жұмысында және он жеті тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу мүмкіндігін еске салады.

2017 ж. туризмнің бәсекеге қабілеттілік туралы Жаһандық Есебінде бәсекеге қабілеттілік индексі: «Неғұрлым серпінді және жан-жақты болашаққа жол ашыңыз» ұранмен анықталады. Дүниежүзілік экономикалық форумның қорытындысы бойынша Қазақстандағы туризмінің бәсекеге қабілеттілігінің индексі 3,59 баллды құрайды және ол Әзірбайжан, Грузия, Ресей сияқты елдердің

жалпы рейтингінен төмен болып отыр.

Қазақстан Республикасындағы туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіштерін анықтайтын негізгі бес индекс біздің ұсынамын гипотезамызға сай жалпы туризмнің тұрақты дамуының көрсеткіштері болып табылады және оны 1-суретте толық көрсетуге болады.

Сурет мәліметтерінде 2017 ж. енгізілген қорғау пен қауіпсіздік, денсаулықты сақтау мен гигиена, адами ресурстар мен еңбек нарығының жай-күйі, қолайлы ортаны құру сияқты жеке көрсеткіштер, туризмнің тұрақтылығының жайдайы тікелей көрсетіледі.

Туризм және саяхат саясатына арналған келесі индекс, бағалардың бәсекеге қабілеттілігі, экологиялық тұрақтылық және т.б.

индикаторларды қамти отырып, туризм тұрақтылығын атап көрсетеді. Инфрақұрылымның жағдайы сияқты бәсекеге қабілет-

тілік индексі, сөзсіз, туризм индустриясының тұрақтылығы көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Жағымды жағдайларды құру Бизнес орта Қауіпсіздік және күзет Денсаулық және гигиена Адами ресурстар және еңбек нарығы АКТ (ақпараттық коммуникациялық технологиялар) дайындық	2017 ж. Дүниежүзілік экономикалық форум	T&E саясаты және кіру жағдайлары Саяхат және туризмнің басымдылығы Халықаралық ашықтық Бағалардың бәсекеге қабілеттілігі Экологиялық тұрақтылық
Инфрақұрылым Авиакөлік инфрақұрылымы Жер және порт инфрақұрылымы Туристік қызметтер инфрақұрылымы	Туризм және саяхаттаудың бәсекеге қабілеттілік индексі	Табиғи және мәдени ресурстар Табиғи ресурстар Мәдени ресурстар және бизнес сапарлар

1-сурет. 2017 ж. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының есебіне сәйкес туризмнің бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерінің құраушылары*

*Ақпарат көзі бойынша авторлар құрастырған [1]

Осы деректі ескере отырып, Дүниежүзілік экономикалық форумның бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері біздің еліміз үшін Қазақстандағы туризмнің тұрақты дамуы бойынша әлемдік рейтингтегі ұстанымнан басқа айырмашылығы жоқ деуге болады және осы тұрғыда бәсекеге қабілеттілік пен тұрақтылық тұжырымдамалары бір-біріне сәйкес. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз туризмнің тұрақты дамуын есептеудің қолданыстағы әдістерімен қатар, ДЭФ-ге сәйкес туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің индексі ғылыми тәжірибеде есептеу әдістемесін енгізуді ұсынамыз.

Бүкіләлемдік экономикалық форумның жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер бойынша материалдарын зерделеп, біз өзімізге Қазақстан нақты орын алған бірқатар индекстерді жасадық (1-кестеде келтірілген).

Шын мәнінде біздің елде туризмнің тұрақты даму индикаторы, сондай-ақ соншалықты төмен рейтингі біздің елімізде жеке ұлттық туристік өнімдер мен жүйелік туристік бағдарламалар өз мәнінде жүргізілмейді деген экономикалық негіздемесін жасауға болады. Бұл Қазақстанның рейтингісі орташа деңгейде дамыған елдер тобына кіретін рейтингтермен шамалас екенін көрсетеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның туризм саласының дамуы мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың ерекше қадағалауында. Бүгінгі күні бұл бағыттағы жұмыс «100 нақты қадам» мемлекеттік жоспарына және Қазақстан Президентінің тапсырмаларына сай жасалуда [2].

Мемлекеттік жоспарда 57 қадам, «қозғаушы» инвесторлар тартылғандығын көрсетеді, олардың қазіргі уақытта туристік

кластерлерді құру бойынша практикалық тәжірибесі бар және келесідей ірі «қозғаушы» туристік жобаларды салуы үшін тартылды:
– «Ақбұлақ» халықаралық туристік орталық, құрылысы Алматы облысына жос-

парланған, құрылыс инвесторы «STEPPE CAPITAL» АҚ;
– «Кедірлі» курорттық зонасы, Маңғыстауда орналасқан.

1-кесте

ДСҰ көрсеткіштері тұрғысынан Қазақстандағы туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіштері (туризмнің тұрақты даму көрсеткіштері)*

Рет. №	Еуразия елдері	Жалпы рейтинг	Д Т Ұ индекстері (тұрақты даму)				
			Бизнес орта	Қауіпсіздік және күзет	Денсаулық және гигиена	Адами ресурс және еңбек нарығы	АКТ дайындығы
1.	Ресей	43	4,1	4,3	6,7	4,8	5,0
2.	Грузия	70	5,3	6,0	6,1	4,8	4,5
3.	Әзірбайжан	71	4,6	5,8	6,1	5,0	5,0
4.	Қазақстан	81	4,9	5,5	6,7	4,8	4,9
5.	Армения	84	4,9	5,9	5,9	4,8	4,3
6.	Украина	88	3,7	3,5	6,6	4,9	4,2
7.	Тәжікстан	107	4,3	5,7	5,7	4,9	2,3
8.	Қырғызстан	115	4,4	5,0	5,8	4,4	3,6

*Ақпарат көзі бойынша авторлармен құрастырылған [1]

Егер біз бәсекеге қабілеттілік пен тұрақты даму арасында тығыз байланыс орнатсақ, онда бәсекеге қабілеттіліктің бір бөлігі кластер болып табылады. Бұл дерек, жалпы кластерлердің дамуы саланың тұрақты дамуына тікелей әсер ететіндігінің куәсі, ол біз қарастырып отырған тақырыптың өзекті екендігін тағы бір дәлелдейді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін кластерлік саясат әдістерімен дамыту ерекше өзектілікке ие. Президентіміз Н. Назарбаевтың пікірі бойынша, «Қазақстан – 2050» Стратегиясын жүзеге асырудың негізгі құралы ретінде кластерлік тәсіл алынады, онда бизнес, ғылым және мемлекеттің («үштік спираль» моделі) өзара байланысы арқылы синергетикалық тиімділік құрылады. Осыны ескере отырып, мемлекет басшысы келесідей міндеттер қойды:

- кластерлік дамудың модельдерін анықтау;
- перспективті ұлттық кластерлерді құру бойынша «Жол карталарын» әзірлеу;
- ұлттық кластерлерді қалыптастыратын тұжырымдаманы әзірлеу [3].

Қазақстан батыс елдерінен ерекшеленетін жаңа туристік өнімді құруға талпынады, турөнім барлық позиция бойынша (бағадан бастап, сапалық сервис және сатып болғаннан кейінгі қызмет көрсетуге дейін) бәсекеге қабілетті болуы керек. Кластерлік дамудың бәсекеге қабілеттілік әдісі Қазақстанның экономикасындағы орнын анықтайтын фактор болып табылады. Ол жалпы Қазақстанның, аймақтардың және қалалардың стратегиялық дамуының синхронизациясы арқылы көрініс табады. Қазақстан Республикасында туризм индустриясының

стратегиялық дамуы әлі күнге дейін қалыптаспағанын айту керек, ол өтіп жатқан үрдістерге кері әсерін тигізеді [4].

Қазақстанның индустриалды-инновациялық дамуының Мемлекеттік бағдарламасында және Қазақстан Республикасының 2015-2019 жж. арналған индустриалды-инновациялық дамуының Мемлекеттік бағдарламасының жобасында елдің экономикасын дамыту тұжырымдамасы ретінде экономиканың барлық саласын, соның ішінде туризм саласын дамытуға қажетті біршама міндеттерді шешу қарастырылады [5].

Қазақстандық туризмді тұрақты дамытудың қағидалары экологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени аспектілерге жатады. Елдегі тұрақтылықтың үш өлшемді түсінігі негізінде үш өлшем арасындағы балансты анықтау керек. Қазақстанда туризмнің тұрақты дамуының негізгі факторы және әлеуеті болып табылатын табиғи ресурстардың неғұрлым оңтайлы қолданылуын қамтамасыз етуі керек. Бұл кезде негізгі шарт экологиялық үрдістерді қолдау және табиғи ресурстар мен биотүрлілікті сақтауға көмек көрсету болып табылады. Әлемдік тәжірибеде Қазақстан Республикасында соңғы жылдары экологиялық туризм үлкен қолданысқа ие және республикамыздың тұрақты дамуының маңызды құралы болып көрініс табады. Туристік қызметтен түскен қалдықтарды азайту сұрақтарына жеке назар аудару керек, сол сияқты қайта қалпына келтірілмейтін немесе жетіспейтін туристік ресурстарды қолдануды азайтуды басымдылықта ұстау қажет.

Қазақстанда мәдениетаралық түсіністік және шыдамдылыққа мүмкіндік туғызып, әлеуметтік, мәдени ерекшеліктеріне құрметпен қарай отырып, қабылдаушы бірлестіктің мәдени құндылығын міндетті түрде сақтау керек. Жалпы, туризмді көпшілікке қолжетімді ету және қауіпсіздік пен жайлылық барлық келушілердің жынысына, нәсіліне немесе басқа да физикалық кемшілігіне қарамай ұсынылуы керек. Туристік үрдіске

қатысушылардың барлығына өміршеңдік, ұзақ мерзімді экономикалық ынтымақтас-тық, тұрақты еңбекпен қамту және экономикалық пайданың мүмкіндігі, қабылдаушы қауымдастықтардың әлеуметтік қамтамасыз етуіне қамқорлық жасау және ашаршылық деңгейін төмендетуге кепілдік беру қажет. Қазақстандағы туризмнің тұрақты дамуының маңызды бағытының бірі – отандық туристік дестинациялар мен инфрақұрылымдық объектілердің өміршеңдігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, туризмнің дестинациялардың дамуына қосар үлесін мүмкіндігінше максималды ету.

Туризмнің тұрақты дамуына басты назар аудары отырып, туризмде құрылатын жұмыс орындарының санына да, сапасына да назар аудару керек, сонымен қатар жұмысшылардың жынысына және нәсіліне, физикалық кемшілігіне немесе басқа да себептерге қарамастан, лайықты еңбекақымен, лайықты еңбек жағдайларымен қамтамасыз ету, әлеуметтік әділеттілікке қолжеткізу, яғни туристік үрдістің барлық қатысушылары үшін экономикалық та, әлеуметтік те пайда алу жергілікті халықтың әлеуметтік тежелуіне жол бермей, керісінше олардың өмір сапасын арттыру үшін туристік ресурстарға және өмір сүруге жайлы басқа да жүйелерге қолжетімді болуға мүмкіндік береді. Осының барлығы жалпы қазақстандық қоғамның хал-ахуалын арттырады.

Қазақстан Республикасының Мәдени саясаты тұжырымдамасының негізгі мақсаты – отандық туристік сектордың тұрақты дамуы үшін ең алдымен тарихи құндылықты, оның нақты мәдениетін, дәстүрін және қабылдаушы қоғамның ерекшеліктерін құрметтеу мен оларды көбейту, айтарлықтай мағынада табиғи ландшафттардың физикалық және визуалды бүлінуіне жол бермей сақтау мен қалпына келтіру [6].

Қазақстанда жоғарыда көрсетілген туризмді тұрақты дамыту бойынша негізгі бағыттардың барлығын орындау үшін оны лайықты түрде бақылаудан өткізу керек,

яғни салалық ведомстволардың орталық аппаратынан бастап аймақтық үкіметтік атқару орындарымен және басқа да бақылаушы инстанцияға дейін тексерулері керек. Сонымен қатар жергілікті орындарда жоспарлау мен бақылауға жергілікті қауымдастықтарды тарту, аймақта туризмді басқару мен болашақта дамыту бойынша шешім қабылдауға уәкілеттілік беру орынды болар еді.

Сонымен, Қазақстанда туризмді тұрақты дамытудың негізгі бағыттары ретінде

бәсекеге қабілеттілік призмасы мен жаппай қабылданған кластер арқылы 2023 ж. дейін Қазақстанда Туризмді дамыту тұжырымдамасына сәйкес диверсификацияланған туризм түрлері, жақын болашақта туризмнің тұрақты дамуының негізгі трендтері мен Қазақстанда жоғары тиімді туристік саланы, әлемдік туристік нарықтың интеграцияланған жүйесін құру мақсатында туризмнің тұрақты дамуын жүзеге асыру бойынша ұсыныстарды айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>
2. План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Н. Назарбаева, май 2015 года. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084
3. Послание Главы государства народу страны «Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 года» от 15 августа 2014 года.
4. Садыков Ж.А. Развитие въездного туризма в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения // Материалы конференции «Экономика сферы сервиса: проблемы и перспективы». – Омский институт сервиса, 2014.
5. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 гг. – Астана, 2014. <http://strategy2050.kz/ru/page/gosprog3/>
6. Указ Президента РК «О концепции культурной политики РК», 2017 г.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы изучения устойчивого развития туризма Республики Казахстан. Данный аспект посвящен предложенной модели трендов устойчивого развития туризма в Казахстане и предлагаемой гипотезе о тождественности показателей индекса конкурентоспособности туризма для Казахстана с его показателями устойчивого развития туристской отрасли в целом, вследствие чего было предложено включить методику расчета индекса конкурентоспособности туризма согласно ВЭФ, дополнительно к существующим методам расчета устойчивого развития туризма в научной практике.

Annotation

The article examines the issues of studying the sustainable development of tourism in the Republic of Kazakhstan. This aspect is devoted to the proposed Trend Model for Sustainable Tourism Development in Kazakhstan and the proposed hypothesis on the identity of the indicators of the tourism competitiveness index for Kazakhstan with its indicators of sustainable development of the tourism industry as a whole, which led to the inclusion of a methodology for calculating the tourism competitiveness index according to the WEF, in addition to existing methods of calculation sustainable development of tourism in scientific practice.

Г.А. Шмарловская, д.э.н., профессор
УО «БГЭУ», г. Минск

ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ПЕРСПЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассмотрена целесообразность развития циркулярной экономики, как инновационной технологии, позволяющей соединить преимущества цифровизации и определить эффективные пути решения глобальных проблем, связанных с дефицитом ресурсов, загрязнением окружающей среды. Определены сущность циркулярной экономики, бизнес-модели циркулярной экономики, применение которых позволяет снижать материальные, энергетические и экологические затраты, соединять предприятия в замкнутую цепь. Охарактеризовано состояние процесса формирования циркулярной экономики в Республике Беларусь.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, циркулярная экономика, замкнутые цепи поставок, бизнес-модели, глобальные проблемы, отходы, переработка отходов, Республика Беларусь.

Кілт сөздер: цифрландыру, цифрлық экономика, айналмалы экономика, жабық жеткізу тізбектері, бизнес модельдері, жаһандық проблемалар, қалдықтар, қалдықтарды қайта өңдеу, Беларусь Республикасы.

Keywords: digitalization, digital economy, circular economy, closed supply chains, business models, global problems, waste, waste recycling, Republic of Belarus.

Глобализация мировой экономики обусловила развитие многих социально-экономических позитивных последствий для стран мира, но в тоже время привела к обострению глобальных проблем, среди которых дефицит ресурсов, особенно энергетических источников, загрязнение окружающей среды и пути ее охраны.

Определенные возможности в их решении возникают в условиях цифровизации экономики, позволяющей за счет информационных технологий трансформировать бизнес, отрасли и виды производства, способствовать увеличению размеров международного производства на основе сетевого принципа организации [1].

Однако, функционирование цифровой экономики вызывает возникновение новых глобальных проблем, связанных с увеличением потребления ресурсов и энергии, электронных отходов, постепенным исчезновением ряда специальностей и сокращением

занятости. Так, по данным ООН, как сообщается в докладе «Глобальный мониторинг электронных отходов: объемы, потоки и ресурсы», в 2016 г. в мире было выброшено около 44,7 млн т мобильных телефонов, компьютеров, видеокамер, телевизоров, пылесосов, холодильников и другой бытовой электроники. Этот вес равен 4,5 тыс. Эйфелевых башен или 9 Великим пирамидам Гизы. По оценкам экспертов, к 2021 г. объем электронных отходов вырастет на 17%, что эквивалентно 52,2 млн т. Однако, в 2016 г. было собрано и переработано только 20% всех полученных электронных отходов. Вместе с тем, с помощью переработки электронных отходов можно получить значительный доход за счет повторного использования ценных металлов (золото, серебро, медь, платина и др.). По данным экспертов, в 2016 г. стоимость выброшенных ценных материалов, которые можно было бы извлечь, составила 55 млрд долл. США [2].

В этих условиях одной из инновационных технологий, позволяющей соединить преимущества цифровизации и определить эффективные пути решения глобальных проблем, является циркулярная экономика или экономика замкнутого цикла (круговая экономика, замкнутые цепи поставок), которая на основе использования ИКТ нацелена на восстановление, сохранение и возобновление ресурсов, сдерживание процесса образования отходов и их сокращение вследствие использования для производства, увеличения занятости.

О возросшей актуальности и целесообразности реализации циркулярной экономики было заявлено в 2016 г. на 46-м Международном экономическом форуме в Давосе [3]. Это обусловлено тем, что циркулярная экономика рассматривается как основа «Четвертой промышленной революции», поскольку «Индустрия 4.0» предполагает рациональное использование природных и технических ресурсов, максимально эффективное энергосбережение, ремонт вместо новой покупки и аренду вместо собственности, вторичную переработку всех отходов и получение из них новых товаров, сырья, энергии. Среди главной причины развития циркулярной экономики является то, что преобладающие в XX в. линейные модели производства обнаруживают множество серьезных недостатков, одним из которых являются растущие экологические проблемы. Новая четвертая промышленная революция призвана исправить накопившиеся негативные факторы. Одним из инструментов решения проблемы загрязнения и обеспечения стабильного экологического будущего является циркулярная экономика, предполагающая непрерывный оборот технических и биологических материалов при производстве и сохранение ценных природных ресурсов [3].

В связи с этим необходима смена линейной модели экономики, которая базируется на принципе «take, make, waste»

(«возьмите, сделайте, отходы»), т.е. предполагает получение сырья, организацию производства, выброс и захоронение отходов, на нелинейную – модель циркулярной экономики, основанную на принципе «take, make, reuse» («возьмите, сделайте, повторно используйте»), т.е. – получение сырья, организацию производства, использование отходов в виде сырья для данного или другого производства. Таким образом циркулярная модель ведет к развитию экономики «3R» (Reduce, Reuse and Recycle), предполагающей оптимизацию производственного процесса, повторное или совместное использование продукта, переработку отходов [4].

Предпосылкой данного перехода и является цифровая экономика, поскольку, как утверждает К. Дедикот, старший вице-президент компании Cisco, в условиях цифровой экономики возникают новые возможности, которые обеспечивают технологический прогресс для повсеместного внедрения циркулярной экономики. По его мнению распространение интернета вещей открывает возможности реализации циркулярных инноваций. Снижение стоимости сенсорных технологий и распространение сетей позволяют подключить каждый компонент, поступающий в производственный процесс. Эти данные лежат в основе циркулярной экономики. Получаемая на их основе информация дает предприятиям, городам и целым странам возможность более эффективно восстанавливать, создавать и перебазировать эти ресурсы» [4].

В связи с этим, преимущественно на рынках развитых странах к импортным товарам предъявляются новые требования: продукция должна соответствовать критериям циркулярности, среди которых возможность повторного использования, удлинённый срок эксплуатации, ремонтпригодность, простота утилизации, минимальное наличие отходов и т.д.

Переход к экономике замкнутого цикла

обусловил научный и практический интерес к изучению явления циркулярная экономика. В научной литературе представлены генезис явления и теорий циркулярной экономики, обоснование необходимости ее развития, сущности, подходы к экономическим и социальным последствиям формирования циркулярной экономики, выявление ведущих бизнес-моделей, особенностей реализации циркулярной экономики в странах мира и группах стран и др.

Теоретическая основа модели замкнутой цепи поставок циркулярной экономики была представлена британским фондом Эллен Мак-Артур (EllenMacArthur). Циркулярная экономика, по мнению его представителей, имеющая восстановительный и замкнутый характер, предполагает создание непрерывного цикла развития, который сохраняет природный капитал и увеличивает его стоимость, повышая отдачу от ресурсов за счет оптимизации их использования [5, 6]. В соответствии с данным подходом циркулярная экономика – это экономика с свойствами восстановительного и замкнутого характера [5].

Это экономика, для которой характерна минимизация потребления первичного сырья и объемов перерабатываемых ресурсов, которая сопровождается снижением отходов, направляемых на захоронение, при одновременном сокращении площадей, занимаемых соответствующими полигонами и неорганизованными свалками. [7, с. 246].

Основу циркулярной экономики образуют замкнутые цепи поставок – как организационно-технологических цепочек, под которыми понимаются цепочки поставок, обеспечивающие максимизацию добавленной стоимости в течение всего жизненного цикла продукта с динамическим восстановлением в рамках относительно длительных временных интервалов ценностей различных типов и объемов [8].

По сути предполагается, что формиро-

вание замкнутых цепей поставок должно приводить к соблюдению принципа нулевых отходов, а распространение подобных цепочек на значительную часть отраслей, в свою очередь, приблизит человечество к формированию циркулярной экономики в целом [7, с. 264].

Внедрения на практике модели замкнутой цепи поставок привело к возникновению новых бизнес-моделей, характеризующихся низкими материальными, энергетическими и экологическими затратами. Классификацию инновационных бизнес-моделей циркулярной экономики, реализуемых как в отдельности, так и совместно, разработали эксперты компании [9].

Среди них:

а) циркулярные поставки (Circularsuppliers) – бизнес-модель, в которой ограниченные ресурсы заменяются на полностью возобновляемые источники. Она предполагает обеспечение производства полностью перерабатываемыми или биоразлагаемыми ресурсами (автомобилестроение, энергетика);

б) восстановление ресурсов (Resource recovery) – бизнес-модель, основанная на использовании технологических инноваций по восстановлению и повторному использованию ресурсов, обеспечивающая устранение их потерь вследствие снижения отходов и использования в производстве возвратных потоков;

в) платформы для обмена и совместного использования (Sharingplatforms) – бизнес-модель, которая строится на обмене или совместном использовании товаров или активов, обеспечивая взаимодействие между пользователями продукта;

г) продление жизненного цикла продукции (Productlifeextension) – бизнес-модель, позволяющая компаниям продлить жизненный цикл использования своих продуктов за счет ремонта, модернизации, реконструкции или восстановления [10].

Наиболее подверженными для внедре-

ния циркулярной экономики являются машиностроение, автомобильная, фармацевтическая, авиационная и аэрокосмическая промышленность, производство химического и медицинского оборудования, производство бытовой техники и электроники, др. При этом, по оценкам экспертов UPS и GreenBiz, предполагается, что самый сильный рост в принятии модели циркулярной экономики будет в секторе высоких технологий, прежде всего в электронике – производителей компьютеров и мобильных телефонов, так как именно здесь наиболее легко интегрировать системы утилизации и повторного использования продукции.

Данная теоретическая основа модели замкнутой цепи поставок циркулярной экономики получила воплощение во многих странах мира, среди которых прежде всего Нидерланды, Япония, Австрия, Германия, Великобритания, Китай. К лидерству в развитии новой модели экономики стремятся Дания, Шотландия, Финляндия, Китай.

Финляндия является первой страной в мире, которая разработала национальную дорожную карту для перехода к циркулярной экономике. Шотландия стала первой страной, вступившей в клуб CircularEconomy 100 (CE100), созданный по инициативе Фонда Эллен МакАртур, в целях стимулирования сотрудничества и инноваций для развития циркулярной экономики. Германия, обладая мощной индустриальной экономикой, сформировала основу циркулярной экономики через материальные потоки и доступность материалов, а Нидерланды строит на инновациях в материалах и бизнес-моделях. В рейтинге циркулярной экономики-2018 Германия занимает первое место по количеству патентов, связанных с циркулярной экономикой, более чем в два раза опережая по данному показателю Францию, которая находится на втором месте (1260 патентов против 542). Великобритания и Германия являются лидерами по «циркулярным» инвестициям существенно опе-

режая другие страны Союза [11, с. 3].

Для стран ЕАЭС формирование циркулярной экономики является актуальным. Это связано с наличием огромного количества накопленных отходов, соответственно проблемами сохранения окружающей среды, необходимостью снижения энергоемкости, материалоемкости продукции, ресурсоемкости. Так, в России в 2015 г. было образовано 5060,2 млн т отходов, из них 60 млн т составляли твердые коммунальные отходы [7, с. 248].

В Казахстане по данным на начало 2018 г. накопилось 43 млрд т отходов, перерабатывается только 9% [12].

Для Республики Беларусь, которая является страной с экспортоориентированной и импортозамещающей экономикой реализация модели циркулярной экономики приобретает особое значение.

В настоящее время в республике отсутствует специальный документ, посвященный непосредственно циркулярной экономике. Вместе с тем, цели ее развития содержатся в ряде документов.

В Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 г. определена цель достижения показателей эффективности обращения с отходами. Так, в Республике планируется показатель использование твердых коммунальных отходов довести до 40% к 2030 г. [13].

С 2012 г. действует Указ Президента Республики Беларусь №313 «О некоторых вопросах обращения с отходами потребления», в соответствии с ним установлена необходимость самостоятельно собирать пластмассовую, стеклянную тару, тару на основе бумаги и картона и заключать с оператором договор об организации сбора, обезвреживания и использования отходов товаров и тары. Тем самым созданы условия для накопления отходов тары на предприятиях, переработке таких отходов самостоятельно, тем самым применить циркулярную модель.

В Беларуси подготовлен проект Указа о внедрении депозитно-залоговой системы (ДЗС) обращения одноразовой потребительской тары. Суть ее заключается в том, что залог за тару, который будет включен в стоимость напитка, покупатели смогут вернуть, сдав бутылки в тароматы, установленные прямо в магазинах. В депозитную систему планируют включить 1,8 млрд единиц тары, включая стеклянную упаковку объемом до 3 л, ПЭТ-тару и жестбанку, за исключением упаковки, предназначенной для социально значимых товаров, включая детское питание и молочные продукты. Поэтапная реализация концепции ДЗС предусмотрена Национальной стратегией по обращению с твердыми коммунальными отходами и вторичными материальными ресурсами на период до 2035 г. Включаемые в ДЗС производители и импортеры упаковки и товаров в упаковке (около 1,5 тыс. организаций) будут освобождены от существующей платы за организацию сбора, обезвреживания и использования отходов. Внедрение ДЗС ставит своей целью к 2021 г. достичь уровня возврата одноразовой депозитной тары – 80%.

Кроме этого, на законодательном уровне в Республике Беларусь определены меры по освоению энерго- и ресурсосберегающих технологий, разработаны инструменты стимулирования энерго- и ресурсосбережения, методы оказания всесторонней поддержки проектам в области зеленой экономики. Так, Национальный план действий по развитию «зеленой» экономики в Республике Беларусь до 2020 г. предусматривает реализацию 40 мероприятий.

На практике в Беларуси циркулярная экономика находится на начальном этапе своего формирования и развитие ее осуществляется на уровне отдельных проектов.

Статистические данные свидетельствуют о следующем.

В Беларуси происходит накопление запасов отходов, что связано с ростом образо-

вания отходов и невысоким уровнем их переработки. Так, в 2017 г. по сравнению с 2012 г. количество накопленных отходов увеличилось с 969 млн тонн до 1 128 млн тонн, то есть на 16%. [14, с. 6].

Структура образования отходов производства свидетельствует о том, что в 2017 г. наибольшее количество отходов составляли отходы в химических производствах – 68,7%, отходы минерального происхождения – 17,7%, отходы растительного и животного происхождения (9,0%). При этом в отходах химических производств свыше 98,0% – это отходы солей, что обусловлено развитой промышленностью калийных удобрений [14, с. 5]. За период 2012-2017 гг. в Беларуси формировалось около 32 млн т отходов солей в год.

Уровень переработки муниципальных твердых отходов в 2014-2016 гг. составлял 15,4%. Они включают бытовые, а также отходы, образующиеся в торговле, офисах и государственных учреждениях, за сбор которых ответственны муниципальные службы. Образование муниципальных твердых отходов на душу населения, кг/чел., в 2016 г. составило 409 [14, с. 8-9].

Наиболее положительная тенденция по отходам, связанным со строительством и демонтажом зданий и сооружений. В Беларуси за 2012-2016 гг. на строительные отходы приходилось от 14 до 17% от общего объема отходов. Положительно, что к 2016 г. Беларусь вышла на 81% переработки строительных отходов, которые перерабатываются на предприятиях, где они образуются, а также используются на рекультивацию карьеров, благоустройство промышленных площадок, подсыпку дорог [14, с. 14].

Среди показателей, характеризующих освоение циркулярной экономики, данные по экспорту и импорту вторичного сырья. В республике экспорт сырья, подлежащего вторичной переработке, в 2016 г. составил 85,9 тыс. тонн. В структуре экспорта преоб-

ладали отходы бумаги и картона (от 43,6 до 63,5%); черные металлы (от 14,0 до 30,9%) и пластмасса (16,7 до 28,5%). Наименьший объем приходился на медь, алюминий и никель (от 2,8 до 16,7%). Экспорт отходов драгоценных металлов не осуществлялся. Импорт сырья, подлежащего вторичной переработке, в 2016 г. составил 1272,5 тыс. тонн. В структуре импорта вторичного сырья в Беларуси отходы черных металлов занимали от 92,5 до 97,0% [10, с. 16-17].

В Республике Беларусь имеется некоторое количество предприятий, работающих по хорошо известным в мире бизнес-моделям циркулярной экономики, в частности, в г. Борисове имеется предприятие по производству офисной бумаги из макулатуры, а в г. Минске развивается сервис по предоставлению автомобилей в аренду, строятся предприятия по переработке твердых коммунальных отходов, мусоросжигательный завод, энергоэффективные дома. Кондитерская фабрика «Коммунарка» ос-

ваивает элементы модели замкнутой цепи. Она продает «сладкую воду», которая является побочным результатом при производстве кондитерских изделий, для изготовления мармелада. Определенные перспективы связаны с развитием модели замкнутой цепи в биогазовом секторе.

Представленные данные подтверждают тезис о начальной стадии развития циркулярной экономики в Беларуси, но в тоже время свидетельствует о потенциальных возможностях для развития, важности формирования рынков вторичных ресурсов, решения вопросов, связанных с финансированием, развитием логистики.

Определение задачи развития циркулярной экономики как приоритета с целью повышения конкурентоспособности промышленности республики, усиления взаимосвязи с предприятиями в рамках международной производственной кооперации, снижения зависимости от импорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шмарловская Г.А. Цифровая экономика – новые возможности экономического роста для стран с формирующимся рынком // Сборник трудов Междунар. науч.-практич. конф., посвященной 25-летию национальной валюты Республики Казахстан «Модернизация экономики Казахстана – фактор стабильности финансовой системы государства и национальной валюты» 9 ноября 2018 г. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2018. – С. 457-460.
2. ООН: страны должны принять решительные меры по вопросу утилизации электронных отходов // Мосты. – 2017, 16 декабря. URL: <https://www.ictsd.org/bridges-news/>
3. Четвертая промышленная революция: Интернет вещей, циркулярная экономика и блокчейн. <http://www.furfur.me/furfur/changes/changes/216447-4-aya-promyshlennaya-revoljutsiya>.
4. Dedicat C. Circular economy: what it means, how to get there. <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-importance-of-a-circular-economy>
5. Ellen MacArthur et al. (2013) Towards the circular economy. Foundation Ellen MacArthur Foundation, the McKinsey Center for Business and Environment. UK. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-theCircular-Economy-vol.1.pdf>.
6. Ellen MacArthur et al. (2016) Intelligent Assets: Unlocking the circular economy potential. Foundation Ellen MacArthur Foundation. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/EllenMacArthurFoundation_Intelligent_Assets_080216-AUDIO-E.pdf.
7. Переход к циркулярной экономике и замкнутым цепям поставок как фактор устойчивого развития / Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер, М.А. Ветрова // Вестник Санкт-Петербур-

ского университета. – 2017. – Т. 33. Вып. 2. <http://vestnik.spbu.ru/html17/s05/s05v2/03.pdf>.

8. J. Guide, L. Wassenhove. The Evolution of Closed-Loop Supply Chain Research // Operations research. – 2009. – Vol. 57. – P. 10-18.

9. Accenture. Circular Advantage: Innovative Business Models and Technologies to Create Value in a World without Limits to Growth / Accenture. – 2014. https://www.accenture.com/t20150523T053139__w_/us-en/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/DotCom/Documents/Global/PDF/Strategy_6/Accenture-Circular-Advantage-Innovative-BusinessModels-Technologies-Value-Growth.pdf.

10. «Индустрия 4.0»: идеальная экономика. Сазонова Т., 2016. <http://peretok.ru/articles/innovations/12057/>

11. Батова Н., Сачек П., Точицкая И. Циркулярная экономика в действии: формы организации и лучшие практики / BEROC GreenEconomyPolicyPaperSeries. – 2018. – No.5.

12. В Казахстане накопилось 43 млрд тонн отходов, перерабатывается только 9%. <https://news.mail.ru/society/32719821/?frommail=1>.

13. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 г. <https://economy.gov.by/uploads/files/NSUR2030/Natsionalnaja-strategija-ustojchivogo-sotsialnoekonomicheskogo-razvitija-Respubliki-Belarus-na-period-do-2030-goda.pdf>.

14. Шершунович Е., Точицкая И. (2018). В направлении циркулярной экономики: оценка прогресса Беларуси в системе стран ЕС.

15. Батова Н., Сачек П., Точицкая И. (2018). На пути к зеленому росту: окно возможностей циркулярной экономики / BEROC GreenEconomyPolicyPaperSeries. – No.1. – PP GE.

16. Циркулярная экономика становится существенной для бизнеса: исследование UPS. <http://csrjournal.com/18653-cirkulyarnaya-ekonomika-stanovitsya-sushhestvennoj-dlya-biznesa-issledovanie-ups.html>

17. Ellen MacArthur Foundation. – 2017. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/>

Андатпа

Мақалада циркуляциялық экономиканы дамытудың мүмкіндіктері талқыланды, ол цифрландырудың артықшылықтарын біріктіруге, ресурстардың жетіспеушілігімен, қоршаған ортаны ластаумен байланысты жаһандық проблемаларды шешудің тиімді жолдарын айқындауға, сонымен қатар циркулярлық экономиканың мәні, айналымдық экономиканың бизнес-моделі, оны пайдалану материалдық, энергетикалық және экологиялық шығындарды қысқартуға, кәсіпорындарды жабық тізбектегі байланыстыруға мүмкіндік береді. Беларусь Республикасында циркулярлық шаруашылық қалыптастыру үдерісінің жағдайы сипатталады.

Annotation

The article discusses the feasibility of developing a circular economy as an innovative technology, which allows to combine the benefits of digitalization and identify effective ways to solve global problems related to the lack of resources and environmental pollution. The essence of a circular economy, a business model of a circular economy, the use of which allows to reduce material, energy and environmental costs, to connect enterprises in a closed circuit. The state of the process of formation of a circular economy in the Republic of Belarus is characterized.

УДК: 658.8(574)

ГРНТИ: 06.39.

А.Б. Имашев, PhD, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

РАЗВИТИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Развитие продовольственной и экологической безопасности является одним из наиболее важных направлений экономической политики государства. Начиная с финансово-экономического кризиса 2008-2009 гг. – миру стало очевидно, что настала пора смены модели развития, которая в основном сделала упор на развитие продовольственной и экологической безопасности. В статье отражены результаты комплексного авторского исследования проблем в сфере продовольственной безопасности, что позволит выработать качественно новый уровень управления бизнес-процессами, ориентированными на максимизацию производительности трудовых, технологических, финансовых и временных ресурсов. В процессе исследования использовались методы статистического, сравнительного, логического анализа.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, зеленая экономика, коричневая экономика, эффективность, планирование.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, жасыл экономика, қоңыр экономика, тиімділік, жоспарлау.

Keywords: agriculture complex, green economy, brown economy, efficiency, planning.

Сегодня большинство стран мира проводят государственную поддержку энергетического и сельскохозяйственного производства. Этот подход связан с необходимостью устойчивого развития экономики и достижение продовольственной безопасности.

За 2017 г. самый большой прирост в структуре ВВП продемонстрировал аграрный сектор – примерно 5%. Однако в 1993 г. вклад АПК в национальный доход составлял свыше 20%. Так, за последние 20 лет общий объем сельхозпроизводства Казахстана вырос более чем в 5 раз, а вот величина экспорта – всего в 3 раза. Здесь доходным источником представляется экспорт пшеницы.

В Казахстане принята Концепция по переходу к «зеленой экономике» на основе вступления в число 30-ти развитых мировых государств [1].

По нашему мнению, система устойчивого развития страны одновременно функционирует вместе с «зеленой» экономикой.

Устойчивость включает элементы экологической, экономической и социальной составляющей, что предопределяет эффективность управления народным хозяйством.

Таким образом, трансформация на пути к экономике, которая будет экологически устойчивой, повлечет рост числа «зеленых» рабочих мест, согласно широкому определению, это любые рабочие места, отвечающие принципам достойного труда, 117 которые содействуют сохранению и качественному восстановлению окружающей среды, будь то в сельском хозяйстве, промышленности, в сфере услуг или управления.

К тому же, различают «коричневую экономику», куда относят еще пока модели экономики Казахстана и России. «Коричневая» экономика является противовесом «зеленой». Таков ид экономики определяет неэффективное применение ограниченных ресурсов и высокое содержание углерода. То есть «коричневая» экономика активно загрязняет атмосферу.

В экономике, в условиях перехода к устойчивому развитию, необходимо учитывать экологический фактор, который с позиции экономической теории рассматривается посредством понятия экстерналий, внешних факторов.

В целом устойчивое развитие нацелено на долгосрочную перспективу и наряду с глобальными экстерналиями рассматривает также темпоральные внешние эффекты. Другим словами, существенно возрастает отрицательное воздействие парниковых выбросов и возникает проблема всемирного изменения климата.

Казахстан взял обязательства в рамках Киотских соглашений по спаду выбросов ПГ (парниковых газов). В частности, к 2020 г. – на 15%, 2050 г. уже на 25% по состоянию на 1992 г. Казахстан занимает 3-е место в мире по удельным выбросам газа в природу на одну единицу ВВП.

Поэтому в настоящее время в Казахстане требуется смена традиционной «коричневой модели» развития, которая исчерпала себя. Эта модель различается высоким объемом содержания углерода и неоптимальным использованием имеющихся ресурсов.

Обзор литературы по данному направлению показал такие результаты исследования зарубежных и отечественных авторов.

В последних трудах Clarke-Sather (2011), Duro&Padilla (2006) проводились исследования по уровню парниковых выбросов на основе неравенства уровня развития в разных странах. Доказано, что различная степень экономического развития оказывает прямое воздействие на выбросы углерода [2, 3].

Ученый Sinha обосновал, что за время с 1980 по 2011 гг. в странах ОЭСР возросли выбросы ПГ. Вместе с тем, в указанных государствах есть неравномерный уровень использования энергоемкости. Соответственно есть и различия в интенсивности выбросов углерода. В этой связи, следует разработать равномерную стратегию уменьше-

ния выбросов ПГ (Sinha, 2015) [4].

KoronenandHannula (2017) считают, что значительное сокращение выбросов требует как повышения эффективности, так и крупномасштабного перехода на энергоносители с низким содержанием парниковых газов. Для сокращения выбросов следует перейти на технологии производства биотоплива. По их мнению, концепции с водородным обогащением могут стать новым существенным инструментом смягчения итогов изменения климата на Планете [5].

По мнению Perrin (2017), инновационные методы управления сельхозкультурами с использованием биомассы являются важным приоритетом для снижения затрат и минимизации неблагоприятного воздействия на природу [6].

Итак, проведем оценку общих выбросов ПГ в CO_2 эквиваленте в Казахстане. Эквивалент CO_2 предполагает, что объем ПГ приравнивается к объему CO_2 . Т.е. этот эквивалент демонстрирует потенциал мирового потепления ПГ.

Выбросы CO_2 в Казахстане резко снизились в 90-е гг. прошлого века. Это выразилось наличием экономического кризиса, уменьшением работы тяжелой промышленности и спадом спроса на товары. Такая структурная перестройка сопровождалась уменьшением сельскохозяйственных посевов и объемом промышленного производства. Следовательно, и снижению потребления электроэнергии. К тому же, это привело к спаду вырубки лесов, что привело к росту поглощения CO_2 .

Наибольшее относительное отклонение было в 1995 г. Оно меньше на 30,2% по сравнению с 1990 г. Но это было связано с экономическим кризисом, когда снижается энергопотребность. И как следствие, уменьшается эмиссия энергетических загрязнений.

Начиная с 2001 г. наблюдается тенденция роста выбросов ПГ в природу и атмосферу. Пик здесь пришелся на 2006 г., когда на 12,3% увеличились выбросы ПГ

относительно 2004 г. Также в 2010 г. отмечен второй пик (рост на 10,2%) определенного роста выбросов по сравнению с предыдущим годом. Это свидетельствует об экономическом подъеме в Казахстане, что повысило потребность в энергии.

Рост экономики в период 2000-2007 гг. и 2011-2016 гг. привел к более интенсивному использованию природных ресурсов.

В частности, рост добычи нефти, угля, повышение использования сельскохозяйственных полей. Другими словами, в указанный период природа стала высоким нетто-поглотителем.

Авторами проведен анализ данных по секторам и определена доля основных секторов в общем объеме выбросах ПГ в республике с 1990 по 2016 гг.

Источниками ПГ являются секторы: энергетика, сельское и лесное хозяйство, землепользование, отходы. Крупный объем выбросов приходится на энергетику и сельское хозяйство.

Сектор АПК работает в условиях высокой деградации земельных угодий, использования устаревшего оборудования и старых технологий. Это приводит к тому, что выбросы и отходы доходят до 50%. К тому же, важным источником выбросов ПГ в природную среду в АПК представляется животноводство. В итоге образуются закись азота (формула N_2O) и метан (формула CH_4).

В Казахстане качество уровня продовольственной безопасности напрямую связано от состояния сферы сельского хозяйства и отраслей аграрной сферы. Отметим, рациональное использование сельхозсырья предполагает его комплексную переработку. К примеру, из одного типа сырья можно производить несколько видов продукции. Оставшиеся отходы следует направлять на откорм сельхоз животных.

В республике в основном агропродукция до 60-80% – реализуется в виде не переработанного сырья. Производство конечной сельхозпродукции занимает невысокую

долю – 20-40%. Кроме того, из-за недостаточного качества она мало конкурентоспособна. В частности, доля переработки продукции в 2016 г. составила по: плодоовощам 5-6%, мясу – до 30%, молоку – 35-40%. Все вышесказанное в совокупности усиливает процесс выбросов ПГ в атмосферу.

В настоящее время возрастает проблема рационального использования ресурсов в секторе сельского хозяйства. Поэтому необходимо внедрять в энергетике и АПК инновационные технологии, которые уменьшают и отходы, и выбросы ПГ.

АПК становится энергоемкой отраслью. Потребление источников энергоресурсов в АПК повышается с учетом применения механизации, роста расхода энергии в коммунальном и жилищном хозяйстве на территории сельской местности.

Наряду с этим, рост выпуска товаров сельского хозяйства оказывает влияние на увеличение выбросов, т.е. аграрный сектор является антропогенным источником эмиссии ПГ в основе минеральных и органических удобрений, животноводческого производства.

Для сельского хозяйства характерна эмиссия таких парниковых газов, как метан, закись азота, окись углерода, окислы азота.

Кроме того, следует отметить, что максимальный производственный потенциал существующих фабрик Казахстана составляет около 180 тыс. т мяса птицы в год.

Согласно национальной норме потребления данный объем достаточен для покрытия внутренней потребности страны в мясе птицы.

Те или иные предпочтения в еде указывают на улучшение жизни населения, свидетельствующее об экономическом росте, что в свою очередь, как правило, оказывает влияние на выбросы ПГ в природу, что увеличивает глобальное потепление.

Значительная доля доходов потребителей расходуется на коммунальные услуги по оплате за электроэнергию и приобре-

тение продуктов питания. Это существенно выше, чем в государствах Евросоюза, США и др. передовых стран мира.

Основным агросубъектом в сельскохозяйственном производстве Казахстана представлен сектор домашних хозяйств. Он производит сельхозтовары для собственных нужд, и только излишки реализуются на рынке. При этом остается на низком уровне вовлеченность бизнеса из-за высоких издержек и срока окупаемости, а также проблемы погодно-климатической зависимости.

В ходе исследования были выявлены такие проблемы.

Однако, даже государственная поддержка аграрного комплекса, пока не дает существенных результатов. Поэтому остаются определенные сложности в сфере развития АПК. К ним можно отнести: низкая доходность, недостаточная степень внедрения новых видов технологий, высокий износ техники и оборудования, невысокая степень привлечения инвестиций, нехватка объектов энергетики и переработки сельхозпродукции.

Согласно национальной норме потребления отечественные производители полностью обеспечивают страну мясом, но если сравнить с медицинской нормой потребления, то его производства не хватает. В последние годы население потребляет мясо птицы значительно больше национальной нормы, что связано с изменением культуры питания и выбором наиболее полезной еды.

К тому же экономика РК характеризуется высоким потреблением электроэнергии из-за устаревших технологий. В энергетической системе остро стоит проблема старения оборудования электростанций и электросетевых объектов.

В последнее время привлечение инвестиций в систему сельского хозяйства имеет рост на уровне 10-15% в год. Правда, этого еще недостаточно для обновления основных фондов и модернизации аграрного

комплекса. Приток инвестиций в сферу сельского хозяйства составляет меньше 1% от ВВП (к примеру, в странах ЕС 3-5% от уровня ВВП).

Сельхозтоваропроизводители не располагают достаточными оборотными ресурсами для инвестирования в приобретение технологий и оборудования. Решение указанных проблем, может быть основано на следующих рекомендациях.

На сегодняшний день конкурентные преимущества экономических систем во многом достигаются не за счет природных ресурсов, а за счет знаний и информации, источником которых выступает человек.

Выделяемые инвестиции и применяемые технологии не приведут к устойчивому развитию, если будут отсутствовать качественный человеческий капитал и квалифицированные работники, занимающие ключевые должности в экономике и занятых в новых зеленых секторах.

Значит выработка электроэнергии и производство продуктов питания на основе «зеленых» технологий существенно может уменьшить выбросы ПГ.

Устойчивый труд тесно связан с устойчивым развитием, целью которого также является ликвидация голода, обеспечение продовольственной безопасности и улучшение питания, и благоприятствование устойчивому развитию сельского хозяйства – потенциально способна трансформировать деятельность очень большого числа людей, занятых сельским хозяйством.

Летом (июнь-сентябрь 2017 г.) в Казахстане, в г. Астане была проведена международная выставка «EXPO-2017». Темой проекта выставки «EXPO-2017» представляется – Энергия будущего. Основной целью астанинской выставки – использование предприятиями «зеленых» технологий. Здесь предполагается применение критериев материало- и энергосбережения, а также безотходности. Ожидается, что выставка даст мощный импульс организации

чистой и «зеленой» агропромышленной инфраструктуры. Это позволит в перспективе использовать экологически чистые технологии в энергетике и сельском хозяйстве.

Необходимы структурные изменения в экономике и инновационных технологиях для достижения крупных темпов энергосбережения и роста эффективности сельхозпроизводства.

В целом ключевое и основное условие экологического обеспечения безопасности – оснащение предприятий АПК инновационными технологиями и внедрение альтернативных источников энергии.

Требуется больше садить лесов и растений с целью большого поглощения CO₂. При этом ожидается, что нетто-поглощение будет стремиться ближе к 0.

Выбросы в атмосферу вызывают всемирный парниковый эффект и отрицательно воздействует на устойчивость экономического развития, включая снижение продовольственной и экологической безопасности.

Итак, для снижения выбросов в атмосферу надо вести борьбу с источниками их происхождения. На основе проведенного исследования нами было установлено, что в Казахстане основными двумя источниками выбросов ПГ представляются – энергетика и сельское хозяйство.

Эти два сектора в своей деятельности используют большое количество топлива (в основном уголь), устаревшие технологии сжигания, интенсивное землепользование в сельскохозяйственном производстве. Очевидно, что также определенным источником парниковых выбросов являются промышленность, все виды транспорта (особенно, газо- и нефтепроводы и автомобильный). Здесь речь идет о серьезных потерях метана при добыче и транспортировке газа.

Проведенный выше анализ доказывает высокую энергоемкость экономики Казахстана, в т.ч. АПК. В целом экономический кризис способствует естественной экономии энергии и парниковых выбросов.

Модернизация экономики и обоснование политики энергоэффективности на принципах устойчивого развития АПК подразумевает значительные изменения в подходе к формированию экономической политики государства.

Поэтому необходимы структурные изменения в экономике АПК и инновационных технологиях в области использования энергии для достижения высоких темпов энергосбережений, повышение эффективности с целью уменьшения эмиссии ПГ, роста продовольственной и экологической безопасности Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Казахстан. «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике», от 30 мая 2013 года. – №577. – Астана: Акорда, 2013.
2. Clarke-Sather A., Qu J., Wang Q., Zeng J, Li Y. (2011), Carbon inequality at the subnational scale: A case study of provincial-level inequality in CO₂ emissions in China 1997-2007. *Energy Policy*, 39, 5420-5428.
3. Duro J.A., Padilla E. (2006), International inequalities in per capita CO₂ emissions: A decomposition methodology by Kaya factors. *Energy Economics*, 28, 170-187.
4. Sinha A. (2015), Inequality of Carbon Intensities Across OECD Countries. *Energy Procedia*, 75, 2529-2533. Available from: https://www.researchgate.net/publication/281319384_Inequality_of_Carbon_Intensities_Across_OECD_Countries
5. Koponen, K., Hannula, I. GHG emission balances and prospects of hydrogen enhanced synthetic

biofuels from solid biomass in the European context. Applied Energy, Volume 200, 15 August 2017, Pages 106-118 // <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.05.014>.

6. Perrin A, Wohlfahrt J, Morandi F, Illstergerd H, Flatberg T, De La Rua C, Bjørkvoll Th, Gabrielle B. Integrated design and sustainable assessment of innovative biomass supply chains: A case-study on miscanthus in France. Applied Energy. Volume 204, 15 October 2017, Pages 66-77 / <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.06.093>

Аңдатпа

Азық-түлік және экологиялық қауіпсіздікті дамыту мемлекеттік экономикалық саясаттың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. 2008-2009 жж. қаржы-экономикалық дағдарысқа байланысты әлемге азық пен экологиялық қауіпсіздікті дамытуға бағытталған даму моделін өзгертудің уақыты келді.

Азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы мәселелерді жан-жақты зерттеу авторлық, технологиялық, қаржылық және уақыттық ресурстардың өнімділігін барынша арттыруға бағытталған бизнес процестерін басқарудың сапалы жаңа деңгейін дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында статистикалық, салыстырмалы және логикалық талдау әдістері пайдаланылды.

Annotation

The development of food and environmental security is one of the most important areas of state economic policy. Starting with the financial and economic crisis of 2008-2009. - it became obvious to the world that it was time to change the development model, which mainly focused on the development of food and environmental security.

A comprehensive author's study of problems in the field of food security will allow to develop a qualitatively new level of business process management focused on maximizing the productivity of labor, technological, financial and time resources.

In the process of research, the methods of statistical, comparative and logical analysis were used.

UDC 382(574)
SCSTI 10.71.01

N.A. Saulebek, Cand.Jur.Sci.
KazUEFIT

INTERNATIONAL TREATIES AS A SOURCE OF LEGAL REGULATION OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS IN THE KAZAKHSTAN

In this training manual the constitutional foundations of legal protection of economic interests of citizens and trade-economic relations of the people of the Republic of Kazakhstan during the time of Custom Union were written. The transport of goods through the customs border of the Republic of Kazakhstan and the powers of the customs service were given. Activities of customs authorities in the course of trade and economic relations with the Customs Union, the implementation and use of domestic law and practice are discussed from a scientific point of view. This

training manual is for higher education institutions, including lawyers and university students who are interested in the above issues.

Keywords: *Customs, customs procedure, Customs Union, customs code, Customs Broker, Eurasian economic Union, customs Representative.*

Кілт сөздер: *кеден, кедендік рәсім, Кедендік одақ, кедендік кодекс, кедендік брокер, Еуразиялық экономикалық одақ, кедендік өкіл.*

Ключевые слова: *таможня, таможенная процедура, Таможенный союз, таможенный кодекс, таможенный брокер, Евразийский экономический союз, таможенный представитель.*

Problems of legal protection of the economic interests of the Republic of Kazakhstan will be analyzed in this training manual according to law that “the Republic of Kazakhstan proclaims itself a democratic, secular, legal and social state whose highest values are an individual, his life, rights and freedoms” [1, p. 1].

Today, we stand on the threshold of great opportunities. Any legal protection of the country, the society and the state serves a variety of systems providing economic security. Kazakhstan’s sovereignty and independence has led to the emergence of a fundamentally new quality and social system.

These new economic conditions in the Republic of Kazakhstan were non-specific and are not familiar with the legal authority’s types of crimes. The growth of the state is possible only in the legal establishment of the state of civil society, there will be the principles of the rule of law and justice, public confidence in the mechanism by which human and civil rights and freedoms are guaranteed and protected [2, p. 3]. We are trying to create a legal state with the high values of all of the components: his life, believe that we are able to protect the rights and freedoms.

In general, during the process of writing this training manual, the Customs Union of Kazakhstan in the consideration of the actuality of the theme of research on the issues of trade and economic relations, in order to develop more effective legal aspects of theoretical findings and practical recommendations, their improvement and development, including the activities of the law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan is due to the need to identify the individual jurisdictions.

We should note that this training manual is

distinguished by its originality, because some of the existing research to ensure the economic security of the Republic of Kazakhstan will not be able to cover all the problems. This study is different from the novelty of the topic, that is, of course, is relevant today.

Along with studying of a trade entrepreneurship, modern historians actively study market processes in the industry of Kazakhstan. The Estimation level of development of the industry of Kazakhstan in the end of XIX – the beginning of the 20th century, modern historians stated approval of the capitalist relations mainly in the primitive forms characteristic of the period of initial capital accumulation. As we see, historians are still limited to old approach, they are not discuss about market development, and capitalist, which they must realize there are basic different. In our opinion, the regulations on penetration of the capitalist relations into Kazakhstan from Russia don’t reflect adequately essence of the situation happened in internal market processes in social and economic life of the country, Moreover, the question of the high level of capitalism in Russia, capable to influence positively national suburbs, raises doubts and is exposed to fierce debate in a modern historiography. the number of researchers, unlike previous, showed the development of the industry and trade in a single economic complex [2, p. 14].

Today, we stand on the threshold of great opportunities. Any legal protection of the country, the society and the state, serves a variety of systems providing economic security. Kazakhstan’s sovereignty and independence has led to the emergence of a fundamentally new quality and social system.

In the new economic conditions in the Republic of Kazakhstan were non-specific and are not familiar with the legal authorities types of crimes. The growth of the state is possible only in the legal establishment of the state of civil society, there will be the principles of the rule of law and justice, public confidence in the mechanism by which human and civil rights and freedoms are guaranteed and protected. We are trying to create a legal state with the high values of all of the components: his life, believe that it is able to protect the rights and freedoms.

In general, during the process of writing this stuff, the Customs Union of Kazakhstan in the consideration of the relevance of the theme of research on the issues of trade-economic relations, in order to develop more effective legal aspects of theoretical findings and practical recommendations, their improvement and development, including the activities of the law enforcement bodies of the Republic of Kazakhstan is due to the need to identify the individual jurisdictions.

We should note that this stuff is distinguished by its originality, because some of the existing research to ensure the economic security of the Republic of Kazakhstan will not be able to cover all the problems. This study is often different from the novelty of the topic, that is, of course, is relevant today.

Such a scheme works in the field of registration of export and import of goods considerably simplifies the task of moving wealth across the border, which is accompanied by experienced trained personnel. Signing the contract with customs agents, cargo owner practically does not accept any liability for customs clearance, fully trusting of skill. At the same time, most of the risks covered by the aforementioned insurance policy, which by agreement between the parties can be extended with additional insurance obligations.

For customs agents remains the right to choose the best from his point of view, actions related to registration of transported cargo. Such actions can be carried out in agreement with the owner, and without it.

Intensive development of various types of

machine production makes it necessary to increase foreign exchange operations, as the need for new and different kinds of raw materials, fuel, materials and scientific developments. Requirement of oil purchases, the wood, ores, and metals is higher, than national economy develops more intensively. For example, Japan has rich natural resources and its industry can develop solely through foreign trade. Intensification of production, in turn, requires a search of a large, capacious market, which also contributes to the expansion of foreign economic relations and strengthening of foreign economic activity.

Essential prerequisite of the development of foreign economic activity is the possibility of increase in the rate of profit on the basis of foreign trade operations. The expansion of foreign trade cheapens the elements of constant and variable capital and thus reduces the production costs. Due to competition between producers from different countries it is possible to bring in the world market prices to the level of their international value which is lower than national cost in less developed countries with low productivity of social labor, but it is higher the level of a national cost in developed countries.

Important factor in the development of foreign trade is the export of capital on the basis of which there are multinational corporations which are most often the national capital and international in the field of activity. There are also multinational corporations, which are international in scope and in terms of capital. The role of transnational corporations is very significant as about one third of the international export falls to the share of their intra corporation turn.

The numbers of other common factors of development of foreign economic activity are:

1. Unevenness of economic development of various countries of the world. Each country has its own structure of industries, level of development of agricultural industry, transport, communications, services sector, specialization in the economy. Specialization of industrial or agricultural production provides a strong impetus to the development of foreign trade which is very important

for small across the territory and population of the developed capitalist countries, for examples, the Netherlands, Norway, Belgium, Finland and others. These countries have a share of exports in gross domestic product of about 50% and approximately the same share is imported.

2. Distinction in human, raw material, financial resources. Annually in the world in job searches 25 million people move. There are countries with an excess manpower: India, China, Bangladesh, Pakistan, Nigeria and others. Resources: India, China, Bangladesh, Pakistan, Nigeria and others. Also, there are regions: Western Europe, USA, Middle East, South America, are in need of a tributary workers [3, p. 6].

Therefore the movement of workers from the country to the country regulated by the International Labour Organization, which is objectively necessary, promoting development of foreign economic activity. A wide variety of raw material resources which main share is made by minerals objectively promotes establishment of trade relations between the countries of the world.

Establishment of external economic – relations between the states is promoted by a possibility of some countries of the world: Japan, Singapore, Hong Kong, Panama, Bahrain and others – to allocate funds for crediting of firms, enterprises, the banks located in various countries.

3. The nature of political relations. Strengthening of foreign economic activities is promoted by existence of friendly political relations between countries. On the contrary, the political confrontation sharply reduces foreign turnover, up to the severance of economic connections.

4. Different levels of scientific and technological development. Formation of foreign economic activity contributes to the exchange of students between the countries, trainees, research assistants, teachers; conducting joint research experiments; participation in geological and archaeological expeditions implementation of contracts on carrying out project, research and design works.

5. Features of the geographical position, natural and climatic conditions. The results of foreign

economic activity in the global economy can include:

- further deepening of the international division of labor;
- social labor savings in the countries which are actively carrying out foreign trade, joint ventures and participation in other forms of foreign economic relations;
- intensive and rational exchange of results of work;
- further strengthening of the political, scientific, technical, cultural and other connections;
- increase in number of the countries of the world creating market economy;
- the successful functioning of transnational corporations and corporations;
- expansion of a number of the countries which have reached full convertibility of their currencies.

Types of foreign economic activity:

- export and import of goods (products, services, works, intellectual property rights, capital, labor);
- rendering services by subjects of foreign economic activity to foreign subjects of economic activity, including production, forwarding, insurance, consulting, marketing, export, intermediary, brokerage, audit, legal and another not forbidden by laws of the state;
- scientific, scientific-technical, scientific and industrial, industrial, educational and other cooperation with foreign business entities, education and training of specialists at commercial basis;
- international financial transactions and securities transactions in cases provided by the laws of the state;
- credit and settlement operations between the subjects of foreign economic activities and foreign business entities, the creation by subjects of foreign economic activity of banking, credit and insurance institutions outside the state;
- Joint Venturing between business entities, including joint ventures of various kinds and forms, carrying out joint economic operations and joint possession of property in the territory of the state and beyond its limits;

- entrepreneurial activity in the territory of the state connected with the provision of licenses, patents, know-how, trademarks and other intangible property by foreign business entities, similar activities of foreign economic activity outside the State;

- organization and implementation of activities in the field of exhibitions, workshops, auctions, tenders, conferences, seminars and other similar events with the participation of foreign economic activity subjects;

- organization and implementation of wholesale, consignment and retail trade in the territory of the state for foreign currency;

- goods exchange (barter) transactions and other activities based on the forms of counter-trade;

- rent, including leasing operations;

- operations on the acquisition, sale and exchange of currency on foreign exchange auctions, exchanges, and on the interbank foreign exchange market;

- works on a contract basis of the private individuals of the state with foreign business entities;

- other types of foreign economic activity which are not forbidden by laws of the state.

This list of types and forms of foreign economic activity is very comprehensive and covers almost all known species in the world. However, it should be noted that the leading role among them is played by such form of foreign economic relations of international trade by means of which the country can develop a specialization, to improve productivity of their resources, to increase the total production, as well as to provide for the needs of those products whose production within the country is extremely not effective or even impossible.

2. Priorities and prospects of the foreign economic policy of the Republic of Kazakhstan in the conditions of transition to sustainable development.

The basic principles of transition to sustainable development in the Republic of Kazakhstan are: involvement of all society in process of achievement of sustainable development; creation of political basis for sustainable development; inter-

departmental integration, system approach to government, increase in forecasting effectiveness, planning and regulation of key indicators of development: economic progress as a result of active introduction of high technologies in national economy, increase in efficiency of use of resources; ensuring competitiveness of science and education; improvement of the state of health of the population, a demographic situation as a result of introduction of a paradigm of healthy society; improvement of activities for environmental protection as the most important noosphere function of society; territorial development on the basis of trans-regional ecosystem approach. Priorities of transition to sustainable development are introduction of steady models of production and consumption; use of new and ecologically safe technologies development of steady transport systems; energy efficiency and energy saving; regional problems of sustainable development; increase in level of social safety of the population; fight against poverty taking into account ecological and tender aspects; further development of science and education for sustainable development; preservation of historical and cultural heritage; prevention and reduction of ecological threats to health of the population; fight against desertification; preservation of biological diversity; decrease in issues, including greenhouse gases and ozone-depleting substances; access to qualitative drinking water; solution of cross-border environmental problems; radiation and biochemical safety; waste management.

Customs representative is a legal entity of the Republic of Kazakhstan that meets the conditions. A legal entity is recognized customs agents after the roster of customs representatives. Register of customs representatives conducted by the authorized body in the field of customs. Customs representative commits the name and on behalf of the declarant or other interested persons customs operations in accordance with the customs legislation of the Customs Union and (or) of the Republic of Kazakhstan in the Republic of Kazakhstan. Relations with representatives of customs declarant or other interested parties are

based on contractual basis. The information contained in the register of customs representatives, as well as data to exclude these individuals from the registry available on the Internet site of the authorized body in the field of customs. Monthly, not later than the fifth day of each month the authorized body in the customs area provides the updates the registry on the specified Internet site. Qualification requirements for employees of customs representatives directly involved in customs operations, and the conditions for granting such persons qualification certificate of a customs declaration are defined. In carrying out customs operations for customs representative must be established less favorable conditions or offered more stringent requirements than those established and imposed in the commission of the declarant or other interested persons customs operations in accordance with this Code. Terms roster customs representatives to be included in the register of customs representatives of a legal person must meet the following conditions:

1) the presence in the state of this face at least two specialists in customs declaration having qualification certificate issued in accordance with Article 32 of the present Code;

2) the existence of the contract of insurance of civil liability that may occur due to injury to persons or property is a violation of agreements with these parties. The insurance amount is set by the contract;

3) providing for the payment of customs duties and taxes equivalent to not less than one million euros, with the use of market exchange rates established in accordance with the tax laws of the Republic of Kazakhstan put on such security.

Submission of documents is not required in the case of the possibility of obtaining the information contained in them, from the state of information systems and (or) information from the form. Application with attached documents is considered by the authorized body in the field of customs, within fifteen calendar days from the date of its registration. The decision on inclusion in the register is made by the order of the head (his deputy) of the authorized body in the field of customs

and shall come into force from the date of order. The decision to refuse inclusion in the register of customs representatives is taken in case of failure of all documents. In the case of inclusion or refusal to include the person in the register of customs representatives of the authorized body in customs affairs shall notify the applicant in writing [4, p. 23].

From international practices applicable to the contract of the international purchase and sale, in the first place should be called Incoterms. This is one of the most important international documents, which sets international rules for the interpretation of trade terms have been widely used in foreign trade.

Trade terms are key elements of the contract for the international sale of goods, as they indicate to the parties that they must make the transport of goods from the seller to the buyer and customs clearance required for the risk between the parties [5, p. 19].

Kazakhstan has formed a favorable investment climate. Implemented by the rise of domestic production and developing modern information technologies. In the social sphere it is the transition from the ideology of state paternalism to the weighted targeted social policy. It was formed and developed as a national model of education. Gaining independence gave an impetus to the development of cultural and historical heritage to the peoples of Kazakhstan.

The main volume of international trade is mediated by independent trading firms involved in the resale of goods (distributors), which differ from simple intermediaries and agents that their own behalf and at his own expense including sales contracts, on the one hand, with the sellers, and on the other – with buyers.

It is very often in international trade use the services of agents, which are usually related to intermediaries operating in the market and on behalf of the exporters or importers. The agency agreements usually stipulate the powers of mediators on the most essential conditions of foreign trade transactions, as well as additional agent's obligations, such as market research, advertising,

pre-completion products, maintenance and so on. The most common agency agreements govern the general conditions of cooperation agents and principals, and supply or purchase of goods are carried out under separate contracts concluded within the framework of such agreements.

BIBLIOGRAPHY

1. Нугербеков С. Анализ торгово-экономических отношений и состояния экономик РК, РФ и РБ в условиях предстоящего вхождения в Таможенный союз // *Analytic*. – 2009. – №3. – С. 48-58.
2. Демичев А.А. Основы таможенного дела: Учебник / А.А. Демичев, А.С. Логинова. – СПб: Интермедия, 2015. – 188 с.
3. Внешнеэкономическая деятельность предприятий: Учебник для вузов / Под ред. Л.Е. Стровского. – М., 2004.
4. Сулейменов М.А. Роль таможенной службы Республики Казахстан в правовом регулировании внешнеэкономической деятельности в условиях рынка: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Алматы, 2002.
5. Буваева Н. Международное таможенное право: Учебник / Н. Буваева. – М.: Юрайт, 2018. – 376 с.
6. Иванова В.Ю. Таможенные пошлины во внешнеэкономической деятельности / В.Ю. Иванова // *Вестник Сибирского федерального университета*. – 2018. – №3. – С. 11-13.

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстанның сауда-экономикалық қатынастарын құқықтық реттеудегі қайнар көздері ретінде халықаралық шарттар туралы жазылған. Мақаланың мазмұнын ұсыну және жеткізу барысында халықаралық қатынастарды реттейтін стандарттар мен инструменттері болып табылатын кедендік қатынастар туралы жазылады. Мақалада сауда-экономикалық қатынастарды реттейтін негізгі халықаралық шарттар туралы қамтылған.

Аннотация

В этой статье мы изложили о международных договорах как источник правового регулирования торгово-экономических отношений Казахстана. Введение предполагает предоставление вводного содержания предпосылок и обзора роли таможенных отношении в цепочке поставок и переходит к объяснению соответствующих стандартов и инструментов, регулируемых законодательством. В статье освещаются ключевые условия международных договоров как источник правового регулирования торгово-экономических отношений Казахстана.

ӘОЖ 376.64
ГТАМР 04.51.23

М.Н. Жұманбай, магистр, оқытушы
ҚазЭҚХСУ

БАЛАЛАР ҮЙІНІҢ ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада балалар үйі тәрбиеленушілерінің жеке өмірге дайындық мәселесі, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды әлеуметтік қорғау жүйесінің маңызды мәселелері қарастырылған.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай мектеп-интернаттар мен балалар үйі өздерінің тәрбиелеушілік мүмкіндіктерін толығымен жүзеге асырмайды. Осының нәтижесінде балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін жақсартуды қажетсінеді.

Әлеуметтік құзыреттілік тұлғаға күнделікті жағдайды талдауға, оның өрбуін болжауға, басқа адамдардың жүріс-тұрыстарының түрлі нұсқаларын жоспарлауға жинақталған. Мақалада балалар үйінде әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру технологиясын әзірлеу мәселесі, білім беру саласында балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру тиімділігі қарастырылған.

Кілт сөздер: балалар үйінің тәрбиеленушісі, әлеуметтік құзыреттілік, әлеуметтену, балалар үйі, қоғам.

Ключевые слова: воспитанники детских домов, социальная компетентность, социализация, детский дом, общество.

Key words: orphanage pupils, social competence, socialization, orphanage, society.

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің басты мақсатымыз – әлеуметтік қауіпсіздік және азаматтарымыздың бақуаттығы. Бұл – қоғамдағы тұрақтылықтың ең жақсы кепілі. Біздің қоғамда уақыт сынына төтеп бере алатын жаңартылған және әлдеқайда тиімді әлеуметтік саясатқа деген сұраныс өсіп келеді, – дей келе, – бейбіт өмірдің өзінде бізде мыңдаған жетімдер бар – балалар үйлері толы. Бұл, өкінішке қарай, жалпы әлемдік үрдіс және жаһанданудың сынағы. Бірақ біз бұл үрдіспен күресуіміз керек. Мем-

лекетіміз бен қоғамымыз жетімдерді асырап алуы және отбасы типіндегі балалар үйлері салынуын көтермелеуі қажет. Ерлердің әйелдер мен балаларға мүлдем жауапсыз көзқарас танытқан оқиғаларының саны өсуде. Бұл біздің дәстүрімізге, мәдениетімізге тіптен жат. Балалар – қоғамымыздың ең әлсіз және қорғансыз бөлігі және олар құқықсыз болуға тиіс емес. Біздің топырағымызда туған кез келген сәби – қазақстандық. Және мемлекет оны қамқорлығына алуға тиіс. Елбасы ретінде мен әрбір сәбидің құқығы қорғалуын талап ететін боламын», – деп көрсеткен [1].

Еліміздегі соңғы онжылдықтағы әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен саяси тұрақсыздық жетім балалар мен ата-анала-

рының қамқорлығынсыз қалған балалар санының өсуіне алып келді. Осыған байланысты осы категориядағы балалардың құқықтары мен қызығушылықтарын қорғайтын балалар үйінің ролі айтарлықтай өсетүсті. БҰҰ-ның бала құқықтары туралы халықаралық конвенциясында уақытша немесе тұрақты түрде ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін мемлекетпен көрсетілетін ерекше қорғау мен көмекті алу құқығы бекітілген (1-бөлім, 20-бап).

Мұнда баланы қоғамдағы өзіндік өмірге үйретуге акцент жасалады. Әрбір азамат әлеуметтік институттар тарапынан өсіп келе жатқан барлық талаптарға жақсы бағдарлануы үшін жеке өмірге дайындық мәселесі жетім балаларды әлеуметтік қорғаудың басты мәселелерінің біріне айналды. Біздің пікірімізше, бұл мәселені шешудің негізгі бағыты балалар үйінде тәрбиеленушілердің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасына сәйкес заманауи білім берудің басты мақсаты – берілген терең білімдер, кәсіби құзыреттіліктер негізінде еркін бағдарлана алатын, өзін-өзі іске асыра алатын, өзін-өзі дамыта алатын, өзгермелі өмір жағдайында өздігінше шешім қабылдауға қабілетті тұлғаны қалыптастыру. Бұл мақсат балалық шағынан мемлекет патронатындағы балалар үйінің тәрбиеленушілеріне тікелей қатысты.

Қазіргі уақытта республикада балалар үйінде тәрбиеленуші балалардың жағдайын жақсартуға бағытталған іс-шаралар қатары қабылданған.

Жетім бала үшін отбасы орнын алмастыратын балалар үйінің әлеуметтік институт ретіндегі басты міндеті – тәрбиеленушіні қоғамда табысқа жеткізетін жеке өмірге даярлау мен әлеуметтік бейімделуге көмектесу.

Балалар үйінің тәрбиеленушілерінде мәселелер толып жатыр. Олардың негізгілерінің бірі – қазіргі қоғамға сәтті бейімделіп, өз мақсатына қол жеткізуге өздігінше тал-

пыну. Тәрбиеленушілер үшін балалар үйі – уақытша тұратын орын, оқу жылы аяқталғаннан кейін олар социумға шығады. Болашақтағы өмір жолының сәттілігі жеке өмір сүруге олардың қаншалықты дайын екендігіне тікелей байланысты.

Балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру қазіргі уақытта қосымша білім беру (үйірмелер, секциялар, студиялар және т.б.) аясында жүзеге асырылуда. Алайда, мұндай қалыптастыру жүйелі, жалпылама сипатта емес. Балалар үйі жағдайында шынайы әлеуметтік жағдайларда конструктивті мінез-құлыққа қабілетті әлеуметтік құзыретті азаматты дайындау үшін мұндай мекемелердің тәрбиелеу қызметіне заманауи қоғамның даму динамикасы мен ерекшеліктерін толықтай көрсететін және әлеуметтік құзыреттілікті тәрбиелеуге мүмкіндік тудыратын педагогикалық технологияларды әзірлеп, енгізу қажет. Бұл міндеттерді балалар үйі жағдайына бейімделген тәрбиелеу технологиясын әзірлеу жолымен шешуге болады. Педагогикалық ғылымда бұл бағыттағы теориялық және практикалық әзірлемелер әлі де бастапқы кезеңде дамып келе жатыр.

Балалар үйінде әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру технологиясын пайдалану педагогикалық тәжірибенің маңызды талабы болып отыр. Бұл технология тәрбиеленушілердің әлеуметтік қорғалу деңгейін көтеруді, олардың қоғамда сәтті бейімделуіне жағдай жасауды қамтамасыз ету керек. Қазіргі кезде балалар үйінің көпшілігінде әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастыру жүйесіз, эпизодтық сипатта, сонымен қатар көбінесе жекелеген педагогтардың бастамасына тәуелді.

Тәрбиеленушілердің өткен өмірлік тәжірибесіне байланысты әлеуметтік қатынастар туралы өзіндік түсінігі бар. Жабық мекемеде өмір сүру оларда мінез-құлықтың, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынастың ерекше типін қалыптастырады. Дегенмен, балалар үйі үлкен отбасының ең

үлкен фонын жасап, эмоционалдық тұрақтылыққа, топтық қорғаншылыққа мүмкіндік тудырса да, жалпы алғанда мұндай өмір салты түрлі байланыстардың дағдыларын қалыптастыруға теріс ықпал етеді, басқа адамдармен қалай қарым-қатынас орнату керектігін, түрлі жағдайларға адекватты әрекет ету керектігін, социумдағы басқалардың қасиеттері мен өз қасиеттерін адекватты бағалауды балаларға үйретпейді. Балаларда көптеген әлеуметтік құзыреттіліктер қанағаттанбаған, мысалы, ресми емес қарым-қатынас кезінде, өзін-өзі танытуда, дербестікте. Оларға батылдық жетіспейді, өмір туралы шынайы түсінік жоқ, қоршаған болмысты дұрыс бағаламайды. Бүгінде балалар үйінде балалардың өмірін тәрбиелеу мен ұйымдастыруға деген дәстүрлі тұрғылар соңғы уақытта қоғамда болып жатқан маңызды талаптар мен өзгерістерді ескеретін болсақ, бізді қанағаттандыра алмайды.

Балалар үйінің тәрбиеленушілерінің даму ерекшеліктерін жеке тұрғы мен әлеуметтік-тұрмыстық бағдарланудың жаңа әдістерін қолдана отырып түзету қажет. Сондықтан балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған жаңашыл технологияларды енгізу маңызды болып табылады [2].

Республикадағы білім беруді дамытудың басым бағыттарының бірі – негізгі ұғымы құзыреттілік болып табылатын құзыреттілікке бағдарланған тұрғы. Тұлғаның қалыптасуы үшін заманауи қоғаммен талап етілетін әлеуметтік құзыреттілік негізгі болып табылады. Тиімді қызметтің негізгі функционалды инструменті болып табылатын әлеуметтік құзыреттілік – әлеуметтік байланыстарды орнатуда, тұлғааралық өзара әрекеттесуді түсінуде маңызды.

Қоғамдағы балалар үйі түлектері қалыптасуының табыстылық критерийі – оның өзі үшін жаңа өмірге «ауыртпалықсыз» кіруі, мұнда түлек өзін қалай алып жүру, қалай өзін-өзі жүзеге асыру керектігін біледі, өзін қоршаған ортада өзіндік өмірлік іс-әрекетті

қамтамасыз ету бойынша мәселелерге қатысты шешім шығаруға және жүзеге асыруға, өз іс-әрекетінің өзі және басқа адамдар үшін зардабын болжауға қабілетті. Осыған байланысты, балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтенуінің мәселелерін шешу жолдарын қарастырып, бұл мақсаттарға қол жеткізуге олардың әлеуметтік құзыреттілігі мүмкіндік береді деп айтуға болады.

Балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру технологиясы тәрбиелеу үдерісіне қатысушылар қызметінің моделін әзірлеуді көздейді. Атал айтқанда, қатысушылар моделі емес, қызмет моделі.

Балалар үйі тәрбиеленушілерінің қызметі оқуда, еңбек әрекетінің алуан түрлерінде, өз бос уақытын ұйымдастыруда, қоғамдық жүктемелерді орындау кезінде, мектептегі балалар үйіндегі жүріс-тұрысында, сонымен бірге мәдени-гигиеналық дағдыларды қолдану шеберлігінен көрінеді.

Мектептегі оқу нәтижесіне біз әлеуметтік баға береміз. Әрбір тоқсан мен оқу жылының аяғында қорытынды шығарамыз. Үй жұмыстарын орындау үдерісінде балаларды дербестікке, жауапкершілікке, өз жұмыс орнын, жұмысын дұрыс ұйымдастыруға үйретеміз.

Тәрбиеленушілердің еңбек қызметі балалар үйінде, шаруашылық-тұрмыстық іс-шараларда кезекшілік атқаруда, өзіне-өзі қызмет ету мен көркемдік-шығармашылық сабақтар бойынша еңбектену кезінде, нақты еңбек тапсырмаларын орындауда көрінеді.

Тәрбиеленушінің жеке таңдауын шектеу дербестік пен бастамашылдықты басып тастайды, тұлғаның өзін-өзі реттеуін, ішкі өзін-өзі бақылауды дамытуды қиындатады. Сондықтан балалар үйінде тәрбиеленушінің өзіндік қызметіне үлкен мән береміз. Бұл қызмет үйірмелердегі, спорт секцияларындағы, қала мен балалар үйіндегі студиялардағы сабақтарда, ойындар мен оларды ұйымдастыруға қатысуда, сәндік-қолданбалы шығармашылықта, қызығушылықтар мен

әуесқойлықтары бойынша іс-әрекеттерге қатысуда, сонымен қатар өзін-өзі басқарушылық қызметке тәрбиеленушілердің араласуында байқалады.

Әлеуметтік құзыреттілікті дамыту деңгейін бағалау заманауи білім беру жағдайында білім беру мен тәрбиелеу сапасы критерийлерінің бірі болып табылады.

Қалыптасқан әлеуметтік құзыреттілік – бұл кез келген тәрбиелеу бағдарламасының мақсаты, әлеуметтену өзегі [3].

Әлеуметтік құзыреттілік тұлғаға күнделікті жағдайды талдауға, оның өрбуін болжауға, басқа адамдардың жүріс-тұрыстарының түрлі нұсқаларын жоспарлауға, жинақталған және өңделген әлеуметтік ақпараттың негізінде өздігінше және жауапкершілікпен әрекет етуге, бірге қызмет істеу мүмкіндігін береді. Бүгінде білім беру саласында балалардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру тиімділігін бағалау қиын жағдайда, себебі тиісті әдістемелер жоқ.

Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің

әлеуметтенуін әлеуметтік-психологиялық қолдаудың өзіндік үлгісі бар. Бұл құрылым (модель) екі деңгейді қамтиды, біріншісі – технологиялық, яғни балалар үйінде әлеуметтік қызметкердің жұмысын әкімшілік ұйымдастыру деңгейінде, ал екіншісі – психологтың (немесе әлеуметтік қызметкердің) балалар үйінің қызметкерлерін балалармен тиімді және табысты қарым-қатынас жасауға үйрету деңгейі. Дәл осы екі сипатты біз балалар үйінде тәрбиеленушілерді әлеуметтендірудің негізгі психологиялық шарттары ретінде қарастырамыз.

Балалар үйінің тәрбиеленушілері ересектер тарапынан қолдауға аса мұқтаж. Балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімге тән тағы бір ерекшелік – олардың әлеуметтік-психологиялық статусына тән «мықты» тұстары бар, оған қоса, жетім балалардың әлеуметтенуіне әсер ету бойынша психолог немесе әлеуметтік қызметкер әзірлеген жұмыс бағдарламасына міндетті түрде сүйенуі керек [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2012 ж. 14 желтоқсан.
2. Закарьянова Ш.Н. Трудности социализации детей-сирот // Воспитание школьника. – Алматы, 2006. – №2.
3. Аубакирова Х.Ж., Есмұхамбетова Ш.Б., Кайрбаева Ж.К. Личностно ориентированные технологии обучения. – ИПК и ПГРС РО, 2007.
4. Жұманбай М.Н. Балалар үйі тәрбиеленушілерінің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру. – Астана: ЕҰУ, 2017.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы подготовки воспитанников детских домов к частной жизни, актуальные проблемы системы социальной защиты детей, оставшихся без попечения родителей. Показано, что школы-интернаты и детские дома не в полной мере реализуют свои воспитательные возможности. В результате этого необходимо улучшить социальную компетентность воспитанников детского дома.

Социальная компетентность сосредоточена на анализе повседневной ситуации, прогнозировании ее развития, планировании различных вариантов поведения других лиц.

Annotation

The article deals with the issues of preparing children from orphanages for private life, the actual problems of the system of social protection of children left without parental care. As experience shows, boarding schools and orphanages do not fully realize their educational opportunities. As a result, it is ne-

УДК 373.1.02
ГРНТИ 14.43.43

С.Е. Абдугалина, к.пед.н., и.о. доцента
КазУЭФМТ

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В данной статье рассматривается социально-педагогическая деятельность. Социально-педагогическая деятельность направлена на оказание помощи обучающимся в процессе его социализации. Увеличение преступности, социального сиротства, жестокого обращения с детьми и насилие над ними, все эти проблемы требуют комплексного подхода и усовершенствования социально-педагогической деятельности.

Субъектом социально-педагогической деятельности является социальный педагог. Одной из основных функции социального педагога оказание высококвалифицированной помощи нуждающимся. Неоспоримым достоинством социального педагога принято считать в совершенстве владение комплексом общетеоретических и специальных знаний. Способность находить общий язык с любым ребенком поистине настоящее искусство, овладев которым социальный педагог может решить самые сложные проблемы детей.

Ключевые слова: *психолого-педагогическая особенность, социальный педагог, профессиональная компетентность, агрессор-преследователь, доносчик-инициатор.*

Кілт сөздер: *психологиялық-педагогикалық ерекшеліктер, әлеуметтік педагог, кәсіби құзыреттілік, агрессоры-қудалаушы, информатор-бастамашы.*

Keywords: *psychological and pedagogical peculiarity, social pedagogue, professional competence, aggressor-pursuer, scammer-initiator.*

Основной задачей социально-педагогической деятельности является оказание помощи ребенку в процессе его социализации и создание условий для его самореализации в обществе. Увеличение преступности, социального сиротства, жестокого обращения с детьми и насилие над ними, все эти проблемы требуют комплексного подхода и усовершенствования социально-педагогической деятельности.

Данный вид деятельности осуществляется социальными педагогами, как в различных образовательных учреждениях, так и в других учреждениях, организациях, объединениях, в которых может находиться ребенок.

В средних школах, школах-гимназии, колледжах часто случается, так что некоторым ученикам просто трудно влиться в коллектив из-за своей скромности и необщи-

тельности, в последствии его просто перестают замечать. Даже не испытывая психологического давления со стороны одноклассников, ребенок чувствует себя одиноким и обделенным вниманием которого никто не замечает. Из этого следует, что в школах существует проблема не только издевательства, но и проблема одиночества.

Если проблема насилия видна руководству школы и окружающим, то выявить проблему одиночества сложнее. У одиноких учеников нет ни друзей ни врагов, за них некому порадоваться и их, как правило не обижают, они считают себя отверженными.

Принимая во внимание результаты некоторых психологических исследований, обучающиеся в первую очередь обращают внимание на внешность одноклассника. Популярность среди одноклассников складывается из ряда достижений в учебе или спортивной жизни школы [1].

Ученики, способные находить общий язык со всеми, имеют больше шансов завести много друзей и единомышленников, как правило они очень дружелюбны и добры, они умеют играть в команде. Ученики, не имеющие друзей, обычно замкнуты, необщительны и озлоблены, именно так их и воспринимают окружающие.

Рассматривая социально-педагогическую деятельность, необходимо выделить субъект этой деятельности – специалиста-профессионала, глубоко разбирающегося в социальных и ситуативных трудностях жизнедеятельности ребенка, способного прийти ему на помощь, в совершенстве владеющего комплексом общетеоретических и специальных знаний, совокупностью необходимых умений и навыков, обладающего определенными способностями.

У всех представителей профессии «Социальный педагог» следует отметить общие специфические черты.

В качестве специальных способностей выделяют следующие: наблюдательность,

способность быстро ориентироваться в ситуации, интуицию, эмпатию (способность представить себя на месте другого человека и понять его чувства, желания, идеи и поступки), рефлексивность и самоконтроль.

Кроме того социальный педагог должен обладать такими профессионально важными для всех работников социальной сферы качествами, как общительность, ориентация на взаимодействие с людьми, доброта, любознательность, интерес к работе с людьми, твердость в отстаивании своей точки зрения, оптимизм, умение найти выход из спорных ситуаций, старательность, нервно-психическая устойчивость. Безусловно, к числу важнейших профессиональных качеств специалиста относятся коммуникативные качества, иначе говоря – умение общаться.

Определяя личностную характеристику социального педагога, важно помнить, что он работает в сфере «человек-человек», которая предполагает способность успешно функционировать в системе межличностных отношений.

Поскольку социальный педагог работает с детьми, то его профессиональная компетентность будет определяться не только интеллектом, но и особенностями нервной системы, эмоциональной устойчивостью и повышенной работоспособностью в процессе общения, что позволит противостоять эмоциональной усталости при работе с детьми и развитию синдрома «эмоционального сгорания», выдерживать большие нагрузки в социально-педагогических, психолого-терапевтических и других специфических процессах.

Особенности эмоциональной сферы предполагают: эмоциональную стабильность, преобладание положительных эмоций, отсутствие тревожности как черты личности, способность переносить психологические стрессы.

Плохое отношение окружающих к непопулярным ученикам становится главной

причиной их импульсивных и необдуманных действий, они стараются нарушить общепринятые правила в обществе.

Рассмотрим некоторые психологические особенности агрессивного поведения подростков по отношению к друг другу.

Агрессор-преследователь. Ученику тяжело дается общение со старшим поколением и со сверстниками. Основными отличительными особенностями преследователя являются вспыльчивость, резкость, грубость, непокорность, дерзость и мстительность. Также данному типу свойственна чрезмерная самоуверенность.

Преследователями в основном являются ученики отличающиеся лидерскими качествами, стремящиеся манипулировать взрослыми людьми, подчиняя их под свое влияние.

Неудовлетворенность в эмоциональном аспекте принуждает учеников искать выход в виде унижения других и доминирования над ними, причиняя им боль, они издеваются над животными, мучают детей, оскорбляя их словесно и действиями. Тем самым они обретают внутреннее спокойствие. Зачастую жертвами таких учеников являются те кто явно слабее их и не умеющие постоять за себя.

В некоторых случаях если обидчик получает в ответ со стороны жертвы, агрессор может отступить от намеченной цели [2].

На самом деле причин агрессивности у учеников более чем достаточно, начиная с бытовых отношений в семье заканчивая серьезным отставанием в учебе, все это в совокупности является становлением личности хулигана. Хулиган большую часть времени тратит на выяснение отношений и задирание сверстников, вследствие чего имеет серьезное отставание в учебе.

Непризнанный агрессор. Ученик неспособный отстоять свою точку зрения в том или ином споре, неспособный грамотно предъявлять адекватные аргументы, начинает вести себя агрессивно по отноше-

нию к своему оппоненту, прибегая к ругани и крикам.

Непризнанный агрессор совершенно не умеет проигрывать, в случае проигрыша может незамедлительно проявить бурную реакцию протеста, а также отказаться от дальнейшего участия в конкурсе или игре. После проигрыша агрессор надолго замыкается в себе и продолжает хранить обиду за проигрыш [3].

Нельзя забывать что стресс и неуверенность в себе также порождает агрессию, ученик испытывающий неуверенность в себе, очень мнителен, постоянно ожидает от окружающих подвоха.

Если он почувствует надвигающуюся опасность, то тут же бросится защищать себя, не дожидаясь нападения. При этом он изо всех сил попытается себя обезопасить любым способом.

В данном случае его мнительность будет служить ему собственной ловушкой, в которую он будет попадать сам того не осознавая. Другими словами проявленная им агрессия будет вызывать ответную агрессию среди его окружения.

Доносчик-жертва. Зачастую доносчиками становятся отверженные обществом ученики. Основные причины, побуждающие ученика жаловаться:

– безысходность и отчаяние. Сталкиваясь в жизни со сложной ситуацией, ученик в поисках выхода и помощи обращается ко взрослому человеку и делится с ним о произошедшем происшествии. Если ученик был подвержен угрозе со стороны группы лиц и он не может бороться с ними в одиночку, он прибегает к помощи взрослых и близких ему людей, в надежде услышать решение данной проблемы или в надежде на спасение от преследователей. В некоторых ситуациях именно взрослый человек может повлиять на благоприятный исход подобных конфликтов, а значит в некоторых ситуациях именно донос является единственным спасением [4];

– расплата. Неуверенные в себе ученики, испытывающие давление со стороны общества, пытаются одержать реванш при помощи взрослого человека. При проявлении несправедливости по отношению к ним они прибегают к жалобам. В случае если отношения в окружении налаживаются, жалобы прекращаются, т.е. данного рода жалобы носят кратковременный характер.

Доносчик-инициатор. Чрезмерно уверенный в себе ученик, с огромными амбициями и лидерскими качествами, будет использовать жалобу в качестве шантажа с целью исполнения его воли и подчинения себе. Также источником частых жалоб можно считать откровенное снисходительное отношение к определенному ученику. Отверженного ученика данная ситуация побуждает ябедничать, с целью отомстить.

Зачастую для того чтобы самоутвердиться ученик прибегает к ябедничеству. Ученик, получив определенную информацию о других учениках, пытается всеми способами донести ее до учителя с целью принижения других учеников и привлечения к себе повышенного внимания окружающих. Исследования показывают что ученики, испытывающие спокойствие в учебном заведении, имеющие друзей, занимающиеся своим собственным развитием, интересующиеся учебой и занятиями спортом никогда не прибегают к доносам, т.к. у них элементарно нет на это времени [5].

Из этого следует сделать вывод, что грамотное распределение времени ученика, правильное окружение и его психологическое состояние способно изменить его жизнь в лучшую сторону.

Имея представление о поведении учеников, необходимо по разному воспринимать их жалобы. Необходимо провести открытый разговор посвященный жалобам учеников, научить их справляться с проблемами не прибегая к жалобам, а используя спокойное общение и умение выслушать друг друга до конца.

В тоже время преподаватель должен разъяснить случаи, при которых действительно необходимо обратиться ко взрослым, для получения правильного совета и помощи и при определенных обстоятельствах посвятить его во все детали случившегося инцидента.

Настоять о необходимости привлечения взрослых к произошедшему. В этом случае есть шансы сохранить свою репутацию и спасти ситуацию.

Несмотря на наше отношение к жалобам, необходимо четко понимать, что поощрение любых жалоб лишь порождает новые жалобы, следовательно необходимо решить причину жалобы ребенка.

Ни в коем случае нельзя запрещать жаловаться, иначе это может послужить причиной замкнутости у ребенка и нежеланием в будущем делиться своими проблемами. В некоторых случаях необходимо рассматривать жалобу как проявление детского доверия. В таком случае необходимо будет помочь разрешить проблему ребенка без личного прямого участия в ситуации, т.е. на расстоянии. Чаще всего ученики, которые жалуются просто хотят заручиться поддержкой взрослых и получить мудрый совет, при грамотном подходе взрослого ребенок может самостоятельно справиться с проблемой и в дальнейшем иметь представление о том, как вести себя в сложной ситуации [1].

На пути к преодолению и искоренению насилия в школе, в обязательном порядке необходимо объединить усилия учителей, психологов и родителей. Только в этом случае возможно будет изменить ситуацию в лучшую сторону. Необходимо грамотно и адекватно оценивать случившийся инцидент, в некоторых случаях единственным правильным решением становится отстранение от учебы обидчика или перевод жертвы в другую школу в целях сохранения его морального спокойствия и восстановления его психологического состояния.

Әлеуметтік-педагогикалық қызмет /

Следует отметить, что каждый случай индивидуален и требует пристального внимания. При малейшем проявлении морального давления учителям необходимо незамедлительно реагировать, во избежание развития следующего события. При грамотном подходе социального педагога можно не допустить моральное давление в классе. Атмосфера в классе целиком зависит от поведения учителя, от его настроения, умения общаться с детьми и умения становиться дру-

гом каждому из учеников. Учеными было доказано, что учитель на личном примере может показать допустимое поведение.

Преподаватель, пользующийся большой популярностью среди учеников становится примером для подражания, которого они слушают, и чье доверие бояться потерять. Способность находить общий язык с любым ребенком поистине настоящее искусство, овладев которым можно решить самые сложные проблемы детей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ушакова Е. Буллинг – новый термин для старого явления // Директор школы. – 2009. – №6. – С. 84-87.
2. Файнштейн Е.И. Мобинг, буллинг и способы борьбы с ними // Директор школы. – 2010. – №7. – С. 72-76.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Питер, 2001. – 123 с.
4. Бескова Т.В. Особенности агрессивности и враждебности субъектов зависти и соперничества // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2010. – №3. – С.43-51.

Аңдатпа

Бұл мақала әлеуметтік және білім беру қызметімен айналысады. Әлеуметтік білім беру қызметі студенттерді әлеуметтендіру үдерісіне көмектесуге бағытталған. Қылмыстың ұлғаюы, әлеуметтік жетімдік, балаларға қатысты зорлық-зомбылық және оларға қарсы зорлық-зомбылық, осы проблемалардың барлығы кешенді әдісті және әлеуметтік білім беру қызметін жетілдіруді талап етеді.

Әлеуметтік және білім беру қызметінің пәні – әлеуметтік педагог. Әлеуметтік педагогтың негізгі функцияларының бірі мұқтаж адамдарға жоғары білікті көмек көрсету болып табылады. Әлеуметтік педагогтың еріксіз абыройы жалпы теориялық және арнайы білімдердің кешенін жетілдіру болып саналады. Кез келген баламен ортақ тіл табуға қабілеті – бұл шынайы өнер, әлеуметтік мұғалім балалардың ең күрделі мәселелерін шеше алатындығын меңгерген.

Annotation

This article deals with social and educational activities. Socio-educational activities aimed at assisting students in the process of its socialization. The increase in crime, social orphanhood, child abuse and violence against them, all these problems require an integrated approach and improvement of social and educational activities.

The subject of social and educational activities is a social teacher. One of the main functions of a social teacher is to provide highly skilled assistance to those in need. The undeniable dignity of a social pedagogue is considered to be the perfection of a complex of general theoretical and special knowledge. The ability to find a common language with any child is truly true art, having mastered that a social teacher can solve the most complex problems of children.

С.Б. Сарбасова, к.пед.н., ст. преподаватель
Ю.К. Мусабиев, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПОДГОТОВКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ

В статье рассматривается о том, что именно высшее образование сегодня определяет основу высокотехнологического развития общества. В связи с этим первоочередной задачей сравнительной педагогической науки на современном этапе является изучение передового опыта по подготовке высококвалифицированных кадров. В частности, проблема выявления основных тенденций развития системы педагогического образования в Германии. Кроме того, показана тенденция подготовки специалистов в преподавательскую деятельность на территории Казахстана. Сравнительный анализ показал, что происходящие в настоящее время изменения в образовательной системе имеют многосторонний и многоаспектный характер и связаны со структурными изменениями.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, преподаватель, гуманизация и демократизация.*

Кілт сөздер: *жоғары оқу орны, мұғалім, гуманизация және демократияландыру.*

Key words: *higher education institution, teacher, humanization and democratization.*

Проблема подготовки научно-педагогических кадров одна из важнейших проблем, направленных на развитие системы образования в Республике Казахстан. Это отмечается и в концептуальных документах последних лет. Так, в Концепции «Совершенствования системы подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров в республике Казахстан до 2010 года» отмечается, что существующая система подготовки научно-педагогических кадров, которая берет свое начало еще с советских времен, «сыграла свою позитивную роль в развитии науки и образования, учитывая социально-политические реалии того времени, сформировала научно-интеллектуальный потенциал страны. Однако в последние годы в ней стали выявляться системные недостатки: в существующей системе подготовки научных кадров наметилась тенденция на простое «воспроизводство» кандидатов, докторов наук. Ей стали присущи формализм в оценке научного

потенциала, бюрократизм, чрезмерная продолжительность процедуры аттестации, субъективизм, отсутствие должной информированности о признании научной общественностью результатов исследований. Тем самым существующая система перестала отвечать вызовам нового инновационного этапа развития общества». Новая система подготовки педагогических кадров станет главной точкой опоры, которая позволит перевести всю систему среднего образования Казахстана на качественный уровень.

Еще один способ существования науки – реализация научных исследований в вузе. Один из ключевых моментов – финансирование этих исследований. В современном обществе организация и финансирование научных исследований и разработок (НИР) становятся все более существенным фактором поступательного развития не только системы образования, но и экономики страны, повышения ее конкурентоспособности. О внимании, которое уде-

ляется в той или иной стране научным исследованиям и разработкам, можно судить по таким показателям, как объем расходов на НИР и их удельный вес в ВВП. В Казахстане реализуется модель с преобладанием государственного финансирования НИР (более 50%), которая сохраняется и в некоторых странах ЕС (Португалия, Греция, Финляндия, Польша, Венгрия, Румыния, Болгария и др.). Однако и в этих странах национальные модели финансирования исследований и разработок постепенно трансформируются в модель с доминированием частного сектора. Эффективной формой партнерства бизнеса, государства и вузов является доленое финансирование научных исследований и разработок (совместное бюджетное и частое финансирование). К сожалению, в нашей стране эти механизмы еще не развиты [1].

Коммерциализация – это процесс, связанный с практическим использованием результатов научных исследований и разработок с целью вывода на рынок новых или улучшенных продуктов, услуг или процессов с получением коммерческого эффекта. Она, как правило, начинается там, где научные исследования уже в основном закончены и имеется четко определенный продукт или услуга, обладающие свойствами и преимуществами, представляющими ценность для коммерческих потребителей. Коммерциализация заканчивается, когда продукт успешно выведен на рынок – в общем случае, когда достигнута точка безубыточности, т.е. доход от продаж превышает операционные расходы. При этом коммерциализация может принимать три основные формы:

- запуск нового бизнес-проекта для коммерческого использования технологии;
- продажа лицензии на использование технологии существующему бизнесу;
- эксплуатация технологии путем предоставления услуг, включая техническое консультирование, аналитические и экс-

пертные услуги, а также исследования по контрактам.

Таким образом, в условиях рыночной экономики, интеллектуальный продукт: образование как результат, становится предметом покупки и продажи. Надо отметить, что и в этом направлении педагогическими вузами делаются первые шаги [2].

Динамизм современной цивилизации, усиление роли личности в обществе и производстве, рост ее потребностей, гуманизация и демократизация общественных отношений, труда, быстрая смена техники и технологии – эти и другие тенденции обуславливают необходимость замены формулы «образование на всю жизнь» на формулу «образование через всю жизнь». Качественные изменения ценностей и потребностей современного общества настоятельно требуют корректировки задач и целей образования, новых подходов к организации педагогического процесса на основе принципа преемственности всех его звеньев, совершенствования подготовки и переподготовки педагогических кадров.

Демократизация жизни общеобразовательной и высшей школы предусматривает совершенствование всей системы образования и воспитания. Основным приоритетом педагогической деятельности становится целенаправленное, систематическое и результативное руководство становлением творческой личности с целью ее максимального развития и подготовки к выполнению основных социальных функций. Профессиональная подготовка, позволяющая построить свое успешное будущее, – вот, что сегодня наиболее востребовано на всех этапах образовательной системы, от школы до вуза. Сегодняшняя социальная обстановка требует от школы выпускника, способного адекватно оценивать свои реальные и потенциальные возможности, готового к профессиональному самоопределению, самоутверждению и самореализации во взрослой жизни, от вуза – конкурентоспособного

специалиста, обладающего профессиональной компетентностью и мобильностью, умением быстро реагировать на запросы практики и способностью строить свою карьеру. Решать эти задачи предстоит новому поколению конкурентоспособных педагогических кадров, способных, в свою очередь, к управлению своим индивидуально-личностным самосовершенствованием [3].

Изучение, трансляция и адаптация лучших примеров образовательных практик признается наиболее эффективным способом развития систем образования в современном мире. По этому пути идут большинство экономически развитых стран. Гражданам и обществу современной Европы становятся жизненно необходимыми новые знания и навыки, что, с одной стороны, создает возможности для повышения качества образования и разнообразия образовательных систем, а с другой – ведет к поиску общих путей развития. В условиях внедрения новых стандартов образования, связанных с необходимостью коренной перестройки всей школьной системы обучения, анализ лучших образцов мирового опыта для последующего использования является одним из условий успешного проведения реформ.

Среди скандинавских стран Финляндия занимает особое место. Экономические успехи этой страны достигнуты благодаря некоторым особенностям финской социально-экономической модели и таким чертам национального характера, как трудолюбие, основательность, законопослушание, склонность к разумному потреблению, к инновационной деятельности, высокий престиж образования и профессионального обучения, а также готовность к постоянному самосовершенствованию [4].

В условиях преобразования всех сфер общественной жизни, развития рыночной экономики изменяются требования к каждому работнику общественного и коммерческого производства. В основе удовлетворения подобных требований – концепция,

направленная на социально эффективный образовательный процесс, качественные изменения в процессах формирования личности и развитие индивидуальности специалистов в новых условиях жизни. Обеспечение необходимых преобразований этих процессов общество связывает в первую очередь с созданием единой системы непрерывного образования.

Проблемы, возникающие в связи с этим, обусловили расширение и углубление научного поиска, направленного на обеспечение в условиях непрерывности образования преемственности знаний, умений и навыков по самостоятельному построению своего профессионального и жизненного пути. Здесь важно, в условиях непрерывности, усиление преемственности всех компонентов образовательных систем на всех уровнях развития индивидуальности и формирования творчески мыслящей личности современного конкурентоспособного педагога. Успех образовательной подготовки молодых людей все больше зависит от создания специально организуемой адаптивно-образовательной среды «диалога этапов», когда учебная деятельность строится как индивидуально значимая деятельность отдельного субъекта, в которой реализуется его жизненный опыт, создаются предпосылки для его самосовершенствования, что особенно актуально для подготовки педагогических кадров, которые и осуществляют это в своей дальнейшей практике. Эффективность подготовки и переподготовки современных педагогических кадров в значительной мере зависит от степени проявления творческого потенциала личности школьника-студента-педагога, способности к саморазвитию и потребности в самореализации, сохранении и развитии своей индивидуальности, целостности и максимального использования творческих возможностей самосовершенствования. Важнейшим условием успешности личностно-индивидуального самосовершенствования

творческого потенциала педагога является, на наш взгляд, преемственность и непрерывность процесса обучения и воспитания.

В то же время педагогический авторитет Финляндии обеспечивается высоким уровнем фундаментальных и прикладных наук, государственной образовательной политикой и самой системой образования, заложившей основу процветающей экономики. Образовательная система страны является как гарантом подготовки своих граждан к жизни в открытом обществе (локальном, национальном, общеевропейском, мировом), так и гарантом сохранения национально-культурной идентичности. Наряду с этим Финляндия как страна, продемонстрировавшая высочайшие достижения школьного образования в международных исследованиях PISA последних лет, чрезвычайно привлекательна для экспертизы эффективности образовательных реформ и их условий, которые признаны в европейском сообществе наиболее действенными. Между тем Финляндия как одна из родоначальниц и признанных авторитетов в области передовых педагогических идей (слайд-педагогика, школа для родителей, педагогика интеграции и т.д.), авторы которых (У. Сигнеус, Э. Леннрот, Ю.Л. Рунеберг и О.Мантере, Ю.В. Снельман, Ю. Энгестрем, Ю. Хямляйнен и др.) оказали большое влияние на формирование педагогического мировоззрения и складывание современной парадигмы образования в Европе, широко открыта для международного сотрудничества и обмена опытом в области образования. Организация EduCluster Finland, учрежденная Национальным комитетом образования Финляндии, региональными и муниципальными органами управления специально создана для трансляции образцов «лучшей практики» как в самой Финляндии, так и в других странах [5].

Можно констатировать, что происходящие в настоящее время изменения в образовательной системе имеют многосторонний

и многоаспектный характер и связаны со структурными изменениями, возникновением новых типов учебных заведений, обновлением содержания и технологий обучения, обогащением связей между учебными заведениями. В то же время необходимо развитие образовательного пространства подготовки, переподготовки и повышения квалификации конкурентоспособного педагога как непрерывного процесса его самосовершенствования, создание условий, актуализирующих, поддерживающих и развивающих новый образ – конкурентоспособный педагог, самосовершенствующаяся личность и неповторимая индивидуальность. Все это предполагает целостную систему непрерывного образования и воспитания, требующую пересмотр организационно-педагогических условий в системе формирования, подготовки и совершенствования педагогических кадров, где на первое место выходит такой важнейший процесс как духовно-нравственное становление личности и развитие неповторимой индивидуальности школьника-судента-педагога. Преемственность этапов этого процесса является необходимым условием его успешности и должна быть неразрывна с преемственно связанными этапами образовательной подготовки. Анализ широкого диапазона работ по разным аспектам подготовки, переподготовки и повышения квалификации современного конкурентоспособного педагога по данной проблеме, а также имеющегося опыта работы школ и вузов позволил сделать вывод о том, что:

- в системе образования еще не созданы необходимые организационно-педагогические условия обеспечения преемственности школьной, вузовской и последипломной непрерывной образовательной подготовки и переподготовки педагогических кадров в плане ее взаимосвязи с процессом самосовершенствования личности и индивидуальности;
- не снимаются противоречия между

потребностью общества в непрерывном образовании и воспитании как личностно-индивидуальном процессе самосовершенствования и недостаточным вниманием современных институтов образования к его обеспечению;

• вместо дружественной личности системы образования, основанной на индивидуальном подходе, психодиагностичес-

кой и профориентационной поддержке, непрерывно развивающей адаптивно-образовательной среды поступательного самосовершенствования, личность оказывается в среде информационной агрессии, в которой не в состоянии ориентироваться, в результате – неминуемая потеря знаний с переходом на следующий этап [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Акчурин А., Исаев К. Задачи организаций образования в свете требований Закона «Об образовании» // Высшая школа Казахстана. – 2017. – №5. – С. 16-22.
2. Алтыбасаров М. О некоторых проблемах высшего образования // Высшая школа Казахстана. – 2016. – №1. – С.18-19.
3. Дамитов Б., Мельников В. Интеграция в мировое образовательное пространство через повышение качества образования // Высшая школа Казахстана. – 2011. – №3. – С.12.
4. Алладин И. Международное сотрудничество в высшем образовании: глобализация университетов // Высшее образование в Европе. – 2016. – Т.17. – №4.
5. Высшая школа за рубежом: проблемы, поиски и решения. – М.: НИИ ВО, 2009. – 93 с.
6. Беркимбаева Ш. Об итогах работы Министерства образования и науки РК за 2001 г. и задачах на 2002 г. // Высшая школа Казахстана. – 2017. – №6. – С. 21.

Аңдатпа

Мақалада бүгінгі таңда қоғамның жоғары технологиялық даму негізін анықтайтын жоғары білім беру болып табылатындығы туралы айтылған. Соған байланысты салыстырмалы педагогика ғылымның қазіргі кезеңдегі бастапқы міндеті жоғары кәсіби мамандарлы даярлау бойынша озық тәжірибені зерттеу болып табылады Атап айтқанда, Германиядағы педагогикалық білім беру жүйесінің дамуының негізгі тенденцияларын анықтау мәселесі. Бұдан басқа, Қазақстандағы педагогикалық қызметтегі мамандарды даярлау үрдісі көрсетілген. Салыстырмалы талдау білім беру жүйесінде орын алған өзгерістер табиғатта көп жақты және көп өлшемді болып табылатынын және құрылымдық өзгерістермен байланысты екенін көрсетеді.

Annotation

In this article we consider the fact that nowadays mainly the higher education defines the basis of highly-technological development of any society. In this regard, today's primary task in comparative pedagogical science is the investigation of best experience in the preparation of highly qualified specialists. In particular, the problem of detection of the main tendencies in German pedagogical education system development. In addition, the trend of training specialists in teaching activities in Kazakhstan is shown. A comparative analysis has shown that the changes currently taking place in the educational system are multilateral and multidimensional in nature and are associated with structural changes.

ӘОЖ 304.444:37.011(574)

FTAMP 14.37.09

Ш.Б. Сағатова, ф.ғ.к., аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАНДА ЭТНОСТЫҚ ТОП ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда Қазақстанда көптеген тіл күнделікті қолданыста жүр. Бірақ этностық топтардың тілдері атқаратын функциялары жағынан бірдей емес. Бұл тілдердің көбінің қолданылуы отбасылық-тұрмыстық сала аясынан аспайды. Ана тілін білу – ана тілін сақтаудың қажетті шарты. Сондықтан Қазақстан халықтарының тілдерін оқытып-үйретуге және ол тілдердің қолданыста болуына жағдай туғызуды мемлекет Ата Заңымызға сай өз міндетіне алып келеді.

Кілт сөздер: тіл оқыту, ана тілі, этностық топ тілдері, этнос тарихы.

Ключевые слова: язык обучения, родной язык, язык этнических групп, история этноса.

Keyword: language of instruction, mother tongue, language of ethnic groups, history of ethnic group.

Көпұлтты Қазақстан халықтары тілдерінің дамуын қамтамасыз ету және этностық диаспоралардың тілін сақтау мәселелері келесідей негізгі бөліктерден тұрады:

- ана тілінде орта білім беру;
- ана тілін міндетті пән ретінде оқыту;
- бірнеше тілде сөйлейтін мұғалім кадрларын даярлау;
- оқу-әдістемелік құралдар мен көркем әдебиет;
- газет-журналдар шығаруға көмек көрсету;
- этномәдени орталықтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету;
- Қазақстандағы ұлттық диаспораларының негізгі бөлігі тұратын елдермен тұрақты байланыс орнату.

Алайда, еліміздегі этносаралық тілдік ахуалға теріс ықпалын тигізетін проблемалардың бар екенін біз әрқашан ескеруіміз керек. Этностық топтарға, алдымен, ұлттың өзіндік ерекшелігін, оның болмыс-бітімін, жүріс-тұрыс ерекшелігін, тұрмыс-тіршілігін

анықтамай жергілікті тілді үйрету өте қиын. Десек те, бір территорияда тұрғандықтан тіл бірлігі қажет-ақ. Олар ортақ мәдениетімен экономикалық қатынастарының ұғымы бар ұлттық топ болып есептеледі.

Этнос – тілдің, территорияның, экономикалық өмірдің, өз мәдениеті мен болмысының ортақ бірлігіне негізделген адамдардың үлкен тобы. Сондай-ақ ол – тарихи категория. Этнос белгілі тарихи өзгерістерге байланысты жетіліп отырады немесе жойылып кетуі де мүмкін.

Этностық топтар өзінің мәдениетін, әдебиетін, салт-дәстүрін, тұрмыс-тіршілігін динамикалық түрде дамыта отыруы тиіс. Мұны анықтауда оған байланысты алғышарттарын ескеруіміз керек. Біріншіден, өзін-өзі бағалау ерекшеліктері – әлеуметтік құбылыс. Ендеше, адамның қоғамдағы орны мен іс-әрекеті мәдени-әлеуметтік механизмдер ерекшеліктеріне байланысты. Екіншіден, адамның өзін-өзі бағалауы, өзінің ішкі бағытына байланысты тарихи және ұлттық

жазықтықтар да бірдей. Үшіншіден, әр әлеуметтік, жыныс және жас ерекшеліктеріне байланысты болатын топ, қоғамдағы ұлт өздеріне тән мінез-құлық ерекшеліктерін иемденеді [1. 8 б.].

Әр этнос – нақты тарихи, этникалық мағынадағы, толыққанды, әлеуметтік қарама-қайшылықтары бар рухани өмір кешетін қауым.

Этникалық мәдениетті, психологияны, өзіндік сананы ең алдымен бір халықты екіншіден айыратын белгілер жиынтығы деп қарастырмай, оның тұрақтылығын, бірлігін қамтамасыз ететін ұлттық қауымдастық факторы деп қарастыру керек. Сондықтан жергілікті тілмен қоса, өз тілдерінің де сақталуы қамтамасыз етілуі тиіс. Тілді үйретудің мақсаты бағдарламаға сай жүргізілуі тиіс. Тілді оқыту белгілі бір нақтылы мақсатқа бағытталып, соған жету міндетіне қызмет етуі керек. Әр сабақтың, тапсырманың және жаттығудың басты мақсатқа жету талабы айқын болса, тіл үйренушінің де оны түсінуі тез болады.

Жалпы этностық топтарға тіл үйретудің мақсатын төмендегідей жіктеуге болады:

1. Қарым-қатынас жасау мақсаты.

2. Практикалық немесе тәжірибелік мақсат.

3. Білім беру мақсаты [2. 154 б.].

Қатынас жасау мақсатында тілді адамдар арасындағы тілдесімді, сөйлесімді жүзеге асыратын, олардың бір-бірімен тілдік қарым-қатысын қамтамасыз ететін құрал ретінде оқытуды талап етеді.

Қазақ тілі алдымен бір ұлтпен екінші ұлттың түсінісу, сөйлесу құралы болуы керек. Бұл мақсат бойынша адам мен адам пікір алысып, өзара ұғынысып қоймай, қоғамда бірігіп еңбек етуге ұмтылуы қажет. Тіл арқылы адамдар өмірден өз орнын табуы керек, әркім өзіне қажетті игілікті іске асыруы қажет, әлеуметтік қарым-қатынас тілдік қатынасқа қызмет етуі шарт. Тіл осындай мақсатты жүзеге асыру үшін үйретіледі. Оқыту осы мақсатқа негізделіп жүргізіледі.

Практикалық мақсатқа тілдік қарым-қатынаста қолданылатын қатысымдық тұлғаларды іс жүзінде ауызша және жазбаша түрде меңгеру жатады. Қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне оқыту оқушыға заттарды, құбылыстарды қабылдаудың жаңа жолдары мен құралдарын үйрету негізінде жүреді [2. 155].

Белгілі бір тілді шет тілі тұрғысынан оқытқанда өмірдің, табиғаттың, қоршаған ортаның тылсым сырларын зерттеу немесе шешім ұсыну жөнінде нақты білім берілмейді. Мұндағы ең маңызды нәрсе – оларды қалай атауды және ойша қабылданған заттарды, әсерді сөзбен, тілмен қалай жеткізуді игеру. Сонда ғана тілдің қолданылу қуатының мәні артады. Оқушы сөйлеу құралдарымен тілдік тұлғаларды дұрыс қолдануды үйренсе, оны іс жүзінде қажетіне жұмсайды.

Сөйлеу ерекшеліктерін меңгерген адам өз ойын ауызша және жазбаша түрде іске асырады. Бұл – тілді қолданудың тәжірибелік көрінісі. Сол себепті оқушы тілді адамдармен қарым-қатынас құралы ретінде үйренгені дұрыс. Тілді іс жүзінде, күнделікті өмірде қолдана білуге үйретудің жолы деп әдістемелерде көбінесе арнайы тақырыптар алынып, лексикалық материалдарға ерекше көңіл бөлініп жүр. Мұндай тақырыптар оқулықтарда жиі қайталанып келеді. Мысалы, «Отбасы», «Жатақхана», «Менің жұмыс күнім», «Демалыс», «Асхана», «Дүкенде», «Қонақта», т.б. [2. 156 б.].

Тақырып арқылы сөйлеуге үйрету, біріншіден, тіл үйренушілерге не туралы айту керек екенін аңғартса, екіншіден, қалай айту керек, қандай сөздерді білу керектігіне назар аудартады. Сол себепті тақырыпты басты белгі ретінде алып, сол тақырыптың төңірегінде әңгімелесу оқушыға оған қатысты өмірлік жағдайларды меңгеруге жәрдем береді. Бұл ретте тақырыппен қатар сөздік, грамматика, дыбыстардың айтылуы, тілдік ережелер мен заңдылықтар – барлығы кешенді түрде бірге жүргізіледі. Егер тақырыпты меңгеру аудиторияның аумағынан аспай, сыртқы өмірде қолданылу аясы шек-

теліп қалса, сабақ қанша жақсы өткенімен, іс жүзінде сөйлеудің болмағаны. Мұндай жағдайда оқытудың мақсаты да орындалмайды.

Бұл бізге әлеуметтік жағдайдың жеке адамның іс-әрекетіне әсер етуін анықтау үшін қажет. Мұндағы бірден бір қиын мәселе «нәтижені», алдымен әлеуметтен тыс жүріс-тұрыс бар деп алып, соңынан қандай да бір «әлеуметтік» қабатпен табылады деп өңдеуге болмайтындығында. Ендеше, алдымен жеке адамды қарастырып, соңынан оны әлеуметтік байланыс жүйесіне енгізе алмаймыз. Себебі жеке адамның өзі бір жағынан әлеуметтік ортаның жемісі, екінші жағынан, сол әлеуметтік қоғамды белсенді құрушы. Сондықтан жеке адамды өзінің әлеуметтік ортасымен, қоғамымен бірге біріктіре, ұштастыра отырып қарастыру қажет.

Этникалық сана-сезім мен оның сезімінің арақатынасын дұрыс бағаламайды. Ол этникалық сезімді өзгермейтін, қандайда бір бастапқы деп алады да, оның негізін психологиялық құбылыстардан, инстинктен, сананың инерттілігінен, т.б. іздеуді дұрыс деп табады. Этникалық сезім тек ұлтаралық қатынастарда ғана емес, адамдардың ұлтына, ұлттық мүддесіне, мұқтажына, сонымен бірге басқада ұлттардың мүдделеріне эмоционалдық ұлттық қатынастар болып табылады.

Этникалық сезім өзінің психологиялық негізі бойынша ұғыну, арман, отан сүйгіштік, борыш, т.б. сезімдердің жиынтығы ретінде қалыптасады. Этникалық сезімдер ғасырлар бойы ұлттың тарихында қалыптасып, жеке адамның (этнос өкілінің) бойында ұлттық мақтаныш, намыс, сүйіспеншілік, өз ұлтына деген көзқарасын дамытады. Кейбір жағдайларда ұлт өкілдерінің бойында шовинистік, ұлтшылдық, тоғышарлық сезімдер де көрінуі мүмкін. Этникалық сезім әлеуметтік-психологиялық күрделі құрылым бола тұра, ол негізінен таптардың, ұлттардың экономикалық жағдайы мен материалдық мүдделері арқылы дамиды.

Этникалық топтардың тілді меңгеруіне қарай шартты түрде төрт топқа бөліп қарастыруға болады:

- жергілікті тілімен салыстырғанда ана тілін жақсы меңгергендер;
- ана тілге қарағанда жергілікті тілді өте жақсы меңгергендер;
- екі тілде интерференттік дәрежеде сөйлеп, жазатындар, яғни екі тілдің бөлшектерін араластырып сөйлеу;
- екі тілде өте жоғары, интерферентсіз дәрежеде сөйлейтіндер (мұғалімдер, оқытушылар, ғылыми қызметкерлер, қостілді жазушылар және т.б.) [3. 74 б.].

Сонымен, тіл мен қоғамының байланысы – екіжақты байланыс. Тіл – адамзат қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты, қоғам – тілдің өмір сүруі үшін, адамдардың бірлесіп еңбек етуі үшін керек. Мемлекет – әлеуметтік жанды организм. Оның жаны – тілінде. Этникалық топтар үшін де ана тілін шұбарлау – әлеуметтік дерт. Мемлекеттің кез келген азаматы сол мемлекеттің көркеюіне, өсіп-өркендеуіне, өркениетті елдер қатарына қосылуына аянбай қызмет етумен қатар, өз тілдерін де сол дәрежеде сақтауы тиіс. Мемлекеттік тілді ана тілі және өзге этнос өкілдеріне екінші тіл ретінде оқытып меңгерудің әдіснамалық, философиялық, психологиялық, дидактикалық негіздері ескерілуі тиіс [4. 228 б.].

Этникалық сана-сезім – этнопсихология ұғымынан гөрі шағын, соның компонентіне енетін түсінік. Ол ұлттарды бір-бірінен ажыратып тұратын айырықша белгі емес, тек әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Ұлттық сана-сезім өз ұлтының әлеуметтік-этникалық мәнін түсіну, ұлтаралық қатынастарда қандай жағдайға ие екендігін, жалпы адамзат дамуында қандай үлесі барын ұғыну, әрі өзге халықтармен бірдей бостандықта өмір сүріп, өзінің салт-санасын, дәстүрін, мәдениетін, т.б. жағдайларды жете түсіну болып табылады.

Сонымен, тұлға дамуының, сондай-ақ оны өзінің дамытуының негізгі тетігі – қа-

рама-қайшылықтарды шешу. Өзін-өзі дамыту үдерісі тұлғаның барлық аясын қамтиды және әр ретте жаңа деңгейге көтеріліп отырады. Сөйтіп, оның «өзімінің» жетілуіне әкеледі. Өзін-өзі дамыту – субъект бағытындағы ерекше шығармашылық әрекет деген ғылыми тұжырым жасауға болады.

Этникалық топтарды оқытудың екі жолы бар. Оның бірі – затты дерексіздендіру арқылы немесе абстрактілі ұғым арқылы оқыту болса, екіншісі – ұқсату, елестету, сезім

арқылы оқыту.

Шағын этникалық топтарды әр жерде ұйымдастыру оңай емес. Қазақстан Республикасында этностық топтарға арналған күнделікті оқыту және жексенбілік оқыту жұмыстарын ұйымдастыру сынды екі түрі жұмыс жасап келеді.

Күнделікті оқытуда әр тіл үйренуші өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, соған оқыту барысында лайықты жағдайлар жасау үлкен нәтиже береді.

1-кесте

Күнделікті оқыту барысында тапсырмалар мен сұрақтарды құрастыру үлгісі

Тапсырмалар мен сұрақтар түрі	Сұрақтар мен тапсырмалар
1	2
Өңдеу (қалпына келтіру кезеңі)	Кім? Қайда? Қашан? Не?
Оқушылардың есте сақтау, қабылдауына үйрету	Суретте не бейнеленген? Жылдың қай мезгілі? Анықтама беріңдер...
Сабақтың 1/3 бөлігін қамтиды	Оқып шығындар. Айтып беріңдер. Қайталаңдар. Еске түсіріңдер. Суреттендер. Қатесін түзетіндер. Мысал келтіріңдер.
Өнімділік – ойлауға, елестетуге сүйену	Басты идеясы қандай, негізгі ой? Құбылыстың негізгі мағынасы не? Себебі не? Немен түсіндіруге болады? Қандай ой керек, егер де олай болса? Құрастырылып отырған құбылысты біріктіретін не? Сөздер, дәлелдер.
Сабақтың негізгі кезеңі	Қандай қорытынды шығарамыз? Қалай түсінесіздер, бұл не? Бұл ережені қалай, қайда қолданамыз? Ол не үшін керек? Немен ажыратылады? Айырмашылығы не? Біз сендермен қандай қорытындыға келдік? Өздеріңнің шығарған қорытындыларыңа қалай қарайсындар?
Тапқырлық, табыстық. Эвристикалық әдіс	Бекітуге келісесіндер ме? Неге...? Талқылаңдар... Жіктендер... Жүйелендер... Қатесін табыңдар...

1	2
Проблемалық әдіс	Басқа әдіспен қалай шешуге болады? Неге бұл әдіс тиімді? Несімен жеткіліксіз? Біз әртүрлі дәлелдерді қолдандық. Неге олай туындады? Түсіндіріңдер, не себепті? Дәлелдендер. Ұсыныс айтыңдар... Бағаландар... Салыстырыңдар... Біз қатесін таптық, олар қалай туындады, нені біз ескермедік?
Шығармашылық әдіс	Құрастырыңдар... Ойластырыңдар... Ойлаңдар, қалай істеуге болады? Заңды теориямен біріктіріңдер... Басқа әдіспен қалай шешеміз? Бұл білімді қалай қолданамыз...? Аргумент, фактілер келтіріңдер. Сіздің болжауыңыз...? Не өзгереді егер...

Сұрақтар мен тапсырмалардың құрылуына қойылатын талаптар:

- нақты құрылымы болуы керек;
- тіл үйренушінің базалық білімін ескеру керек;
- ойлау қабілеттерін бағыттау (салыстыру, бақылау, пікірлесу, синтездеу, т.б.) керек;
- сұраққа жауап іздеу, оқушыларды ой-

лауға жетелеп, ойға берілуге қызығуын туғыза білу керек;

- эмоциялық көрініс, қойылған сұраққа оқушылар дұрыс жауап бергенінше шектемеу керек;
- тіл үйренушіден толық жауап алғаннан кейін неге мұндай қорытындыға келгенін сұрау керек.

2-кесте

Күнделікті және жексенбілік оқытуды салыстыру кестесі

Көрсеткіштер	Күнделікті оқыту	Жексенбілік оқыту
1	2	3
Мәні	Білім, ептілік, дағдыны меңгерту	Баланың өзін-өзі субъект ретінде сезінуі
Мақсаты	Білім, ептілік, дағдыны игерту	Әрбір тіл үйренушіге оқып тану үрдісінде өзгертін субъектісі ретінде дамыта жасау, қасиет-қабілеттерін дамыту
Дамытудың негізгі факторы	Білім, ептілік, дағдының дәрежелері	Соған қоса маңызды психикалық ақыл-ой жұмысының тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік береді
Мұғалімнің ролі	Дайын білімді түсіндіруші, бақылаушы, бағалаушы, тәртіпті қадағалаушы, білім насихатшысы	Танымдық іс-әрекетті ұйымдастырушы, ұжымдық істердің ұйтқысы

1	2	3
Педагогтың негізгі талабы	Мен сияқты істе	Ойлап істе
Педагог қызметі	Білім беру	Адам «өсіруші»
Әрекеттестік стилі	Авторитарлы	Демократиялы
Мұғалім мен оқушының өзара қарым-қатынастық стилі	Монологты (мұғалім жағынан)	Диалогты
Оқытудың басты мәнісі	Мәліметтілік	Ізденісті-зерттеушілік
Сабақты ұйымдастыру формасы	Фронтальды-топтық	Жеке бастық, топтық
Мазмұнының негізі	Адамның кейбір саладағы іс-әрекеттерін құрастырудың жалпылама ұстанымдарына сүйеніп, анықталған мәселелерді шешудің дайын әдістері	Дамыту үрдісіндегі оқушылардың зерттеушілік әрекеттерін қалыптастыру ұстанымдарын анықтайтын ғылыми түсініктер
Әдіс-тәсілдері	Көрсету – түсіндіру – жаттықтыру – бақылау – бағалау	Оқу мақсаттарының қойылуы, зерттеушілік әрекет, табылған мәліметті дәлелдеу, шешімді тексеру
Әрекеттестік түрі	Басқарушы мен бағынушы	Іскерлік-серіктестік, ынтымақтастық
Әрекеттестіктегі қызметтер	Мұғалім – жетектеуші, оқушы – орындаушы	Қызметтер бөлінбейді, бірлесіп жұмыс жасау
Педагогтың материалды түсіндіруге кеткен уақытымен салыстырғандағы тіл үйренушінің өзіндік жұмысының уақыты	Өте аз	Салыстырмалы
Тіл үйренушінің ұстанымы	Қызығуы аз, пассивті	Қызығуы бар, белсенді, ынталы
Оқуға деген мотив	Эпизодты түрде	Әрқашан және мақсатты

3-кесте

Күнделікті және жексенбілік оқытуды салыстыру кестесі

Көрсеткіштер	Күнделікті оқыту	Жексенбілік оқыту
Мақсат	Оқушыларда білім, білік, дағды қалыптастыру	Байқампаздығын, ойлауын, практикалық әрекетін дамыту
Бастапқы мазмұн	Факторлар, мысалдар, тақырыптар, дәлелдер	Заңдылықтарды, теорияларды, ұғымдарды, ережелерді қорыту
Оқытудың формалары	Жеке, топтық, фронтальді	Бірлескен ұжымдық іс-әрекет
Оқыту әдістері	Ауызша түсіндіру, көрнекілік, практикалық	Проблемалық баяндау, ізденушілік, зерттеушілік, ойлау
Бақылау, бағалау	Оқытудың нәтижесін мұғалімнің бақылауы, бағалауы	Өзін-өзі бақылау, өзін-өзі бағалау, рефлексия

Кестеден байқағанымыздай, күнделікті және жексенбілік оқыту барысында біраз айырмашылықтар бар. Яғни күнделікті сабақта этникалық топтың тіл үйренушісі шет

тілін үйренушісі сияқты үнемі оқып-үйрену мен бақылау жұмыстарын жүргізіп отырады. Ал, жексенбілік тіл үйрену барысында өзін-өзі жетілдіріп отырады.

Тілдік дайындық!

Этникалық мүдделер мен бағдарлар – этнос өкілінің өз этнос тұтастарын, бірлігін сақтауына бағытталған, оның мотивациялық көрінісін бейнелейтін қоғамдық-психологиялық құбылыс.

Ұлттық мүдделер мен бағдарлар адамдардың іс-әрекеті мен жүріс-тұрысын қалыптастыратын негізгі қозғаушы күш болып саналады. Қандайда болмасын халықтың ұлттық мүддесіне күмән келтіру сол ұлттың намысына, ар-ұжданына, өмір жолына дақ салумен, тіпті оның мемлекеттік қауіпсіздігіне қатер төндірумен бірдей. Ендеше, этностар өкілдерінің де біріккен іс-әрекет барысындағы үйлесімділігі олардың осы іс-әрекет үстіндегі бір-біріне әрекет етуінің нәтижесінен байқалады. Олардың бір-бірін түсінуі, бағалауы, бір-бірімен санасуы осы өзара әрекет көрсеткіші болмақ. Дегенмен, адам үйлесімдігі абсолютті болуы шарт емес. Себебі, үйлесімділік деңгейі жоғары не төмен болуы мүмкін.

Топаралық байланыстың ертеден келе жатқан негізі этникалық және нәсілдік ба-

ғытты нығайтуға, топ ішіндегі байланыстарды жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл сенімдер адамдар арасындағы кедергіні, күдікті бұзып, бірін-бірі дұрыс түсінуге, бір-біріне жағымды әрекет етуге себепші болады. Жоғарыда айтылған спорттық, мәдени-қауымдық әр түрлі конгрестер, кейінгі кездегі болып жатқан студенттермен алмасу – ұлтаралық келісім, үйлесімдердің бірден-бір түрткісі болмақ.

Этникааралық байланыстың алғашқы кезеңінің өзінен-ақ сол этнос туралы қате түсініктер, негативтік көзқарастар жойылып, оларды басқа тұрғыдан сезініп, өзара әрекет ету (еліктеу, өз ұлтының құндылығын көрсету) басталып, ұлттаралық байланыстың нығайғаны көрінеді.

Біздің республикамыз көп этносты болғандықтан, қарым-қатынастағы өзара әрекет нәтижесі қандайда болмасын іс-әрекет түрлерінде, еңбек салаларында, оқу үдерісінде, тұрмыс-тіршілігімізде байқалады, сондықтан ерекше белсенді тақырыптардың бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мұстафаев Н. Қазақстан тұрғындары этностық құрамының негіздері // Канд. дисс. авторефераты. – Қарағанды, 2009. – 26 б.
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. – Алматы, 2005. – 255 б.
3. Сейсен Н.Б. Қазіргі Қазақстанда этникалық топтың толеранттық құзыреттілігі // ҚазҰУ хабаршысы. – 2012. – №3.
4. Алпысбаев Ж. Қазақстандағы этникааралық жағдайлар: даму тенденциялары / Академия Государственного управления при Президенте Республики Казахстан // Сборник тезисов докладов науч.-практич. конф. аспирантов и слушателей магистерских программ «Инновационный Казахстан: реалии и приоритеты». – Астана, 2007. – 228-231 бб.

Аннотация

В настоящее время в Казахстане используются много разных языков в повседневной жизни. Но языки этнических групп по своим функциональным признакам не совсем одинаковые. Использование большинства этих языков не выходит за рамки семейно-бытовой сферы. Знание родного языка является обязательным условием для сохранения родного языка. Именно поэтому государство в соответствии с нашей Конституцией берет на себя обязательства по обучению языков народов Казахстана и созданию условий для функционирования этих языков.

Annotation

Currently, many different languages are used in everyday life in Kazakhstan. But the languages of ethnic groups on their functional characteristics are not quite the same. The use of most of these languages does not go beyond the family sphere. Knowledge of the native language is a prerequisite for the preservation of the native language. That is why the state, in accordance with our Constitution, undertakes to teach the languages of the peoples of Kazakhstan and to create conditions for the functioning of these languages.

UDC: 37.02:811.111
SCSTI 14.35.09

*A.B. Amanbay, Master, Senior teacher
KazUEFIT*

IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article proposes a technology for developing communicative skills when teaching English through watching movies. The technological stages (stages, phases) of the proposed technology, used and possible methodical methods and videos are revealed. The appendix gives examples of movies and the methods of their use. The author focuses on movies as a process and encourages teachers to develop the personality of the student mainly with direct instruction in English, resulting in the formation of communicative competence that provides comfortable conditions for fluent speaking in target language and self – improvement. Thesis methods can easily be translated into other topics and disciplines. Among the key competences the most attention is paid to communicative competence, the accessibility of which, according to many researches, ensures the success of labor activity. In this regard, in the framework of the humanistic educational paradigm, the development of communicative competence is part of the task of training a specialist as a component of professional competence and professional mobility.

Keywords: *communicative competence, psychophysiological characteristics, methodical techniques, communicative skills.*

Кілт сөздер: *коммуникативтік құзыреттілік, психофизиологиялық сипаттама, әдістер, коммуникативтік дағдылар.*

Ключевые слова: *коммуникативная компетенция, психофизиологические характеристики, методические приемы, коммуникативные навыки.*

With the development of cultural and economic ties between countries and people, the role of learning foreign languages is growing. Every year, the demand for specialists who know foreign languages is increasing. The most important directions in the development of education today include the use of a communicative competence. There is a talk about the formation of main skills related to the application in practice of communi-

cative abilities of people, their cultural, and social and information competence. This issue is widely discussed in the scientific and pedagogical literature, but in universities a cognitive approach prevails, and learners have to memorize a large amount of information instead of developing the basic competencies which are necessary for successful activity.

A modern specialist needs not only the

knowledge of a foreign language, but also the ability to effectively apply it in the field of professional communication. But this is impossible without knowledge of social norms, spiritual values, traditions of other people.

Communication presupposes the knowledge and skills which are necessary to understand a foreign participant in the dialogue and generate their own model of verbal behavior, adequate to the purposes, spheres, situations of communication. It requires knowledge of the basic concepts of linguistics (styles, types, ways of linking sentences in the text, etc.), skills and ability of text analysis and communicative skills i.e. skills of speech communication in relation to various spheres and situations [1, p. 64].

So, under communicative skill as an integrated goal of teaching a foreign language, one should understand foreign-language intercultural and intercultural communication with native speakers within the limits set by the standard.

The use of a communicative approach in teaching foreign languages facilitates the formation of the ability to communicate in a foreign language, i.e. to acquire communicative skill - the ability to use all types of speech activity: reading, listening, speaking, and writing.

The main component of communicative competence (i.e. speech (communicative skills) is formed on the basis of linguistic skills and skills, as well as linguistic-cultural and regional knowledge. In accordance with the state educational standard for foreign languages, communicative competence should include the following essential skills:

– read and understand simple, authentic texts (with an understanding of the main content and with full understanding);

– orally, briefly talk about the environment, the environment, express an opinion, and give an assessment;

– orally communicate in standard situations of educational, labor, cultural, household spheres;

– the ability to write in writing and send out elementary information (letter) in writing.

Psychophysiological characteristics of students should be taken into account when organi-

zing lessons. Thus, the presentation of tasks and the exercise of control are useful to entrust “Excitable”, quickly reacting to the student, and implementation – “inhibitory”. The author’s groundless advice is justified by the possibility of preventing sustained errors. At the same time, “brake” students, according to N.V. Witt, require more tasks and increase the time for their implementation [2, p. 87].

At the same time, in justifying own methodological approaches to teaching adults a foreign language Zh. Vitlin attracts psychological experiments in the field of verbal thinking, and also the preservation of foreign language material in separate age and social groups of students [3, p. 167].

The use of videos in the lessons of a foreign language such as video films, is the most productive and successful option for learning a foreign language, as their use helps to understand and perceive specificity of the culture of the country of the studied language, its realities. The introduction of modern technology not only changes the very nature of the foreign lesson language (the independence of students increases), their participation in speech, new opportunities are opening up to stimulate new abilities of each student. Approach to using in practice teaching to foreign languages of modern technical means, allows reaching qualitatively a new level of communicative competence of students. Methodological goals for which a video film can be used may be quite diverse. However, based on the specifics of educational films on a foreign language, we can conclude that one of the tasks in teaching a foreign language, the solution of which the film fragment can help at the initial and intermediate stage of training more than any other teaching aid is listening.

English linguist A. Baratta and S. Jones mention one more positive quality: the ability to divide the film by video equipment into the required number of parts, depending on the goals, individual needs and characteristics of the students and then work with each fragment separately [4, p. 58].

Specificity of implementation of these principles is as follows:

1. The use of films in teaching creates a

language environment in the training conditions; their viewing is a natural communication, the sign of which is speech behavior in a particular social situation.

2. Feature films demonstrate the speech behavior of carriers language and the extra linguistic factors accompanying it through the visual series, making it more visible and accessible for understanding. Also, the availability of the material is provided by modern media formats optimizing the work with the film.

3. There are a variety of video materials focused on people of different ages, a lot of modern English-language films addressed to the youth audience and covers a wide range of topics.

4. Stimulation and development of thinking is carried out with the help of selection of various tasks for films.

5. The film, chosen according to the needs of the students, causes them personal interest in viewing it and completing subsequent assignments.

6. A gradual transition from intensive work with video clips during the lesson to the extensive viewing of the films at home, from the dominant role of the teacher, who first acquaints the students with the samples of speech behavior of the native speakers, with their further analysis and performance of tasks for recognition and reproduction, for the independent work of students in finding samples, analyzing them and using them in creative tasks.

7. The methodology of the organization of the educational process is based on the theoretical comprehension of the features of verbal behavior of English-speaking people, the development of the ability to perceive and interpret it, imitating and training the samples in situations of role communication and the subsequent application of the acquired knowledge in professional, academic and interpersonal communication with native speakers.

Motivation is one of the aspects that play a major role in the learning process. Modern psychologists and teachers are unanimous in the opinion that the quality of performing any activity in a foreign language depends, first of all, on the motives and needs of the student, his motives [5, p. 174].

It is motivation that is the means that causes purposeful activity, which determines the choice of means and methods in the lesson of a foreign language, their ordering. The general meaning of the development of educational motivation is to translate students from the level of negative and indifferent attitude to a foreign language to mature forms of positive attitude to the teaching of an effective, conscious, and responsible.

Video materials represent great opportunities for learning the language; they combine the listening and visual perception that provides a context, in contrast, say, from just listening, where there is no visual support. Students hear a living speech of native speakers; get acquainted with the traditions and culture of the countries of the studied language and, of course, expand their horizons. Use of video materials and video films in foreign language lessons language increases the motivation for the development of students' speech activity, including number and self-motivation, when the film is interesting in itself and motivation is achieved by the fact that the trainee will be demonstrated his ability understand the language being studied.

This section is devoted to the results of our research work, conducted as an English teacher on the formation of the communicative competence of first year students in the university through introduction of authentic video materials from the movie "Harry Potter" in the process of teaching English. Work with the video includes three stages: pre-watching, watching and post-watching.

Pre-watching

At this stage, language difficulties in the perception of the text are removed from the video and difficulties in understanding its content, new words are introduced and fixed, the functional types of utterances used in the text are analyzed, the understanding of the previously studied lexical and grammatical material are analyzed, unusual for the students are authentic conversational formulas, formed a socio-psychological background and meaningful guidelines for further perception of form and content video. Before the film is directly shown, the trainee is offered pre-film

guidelines: content questions, questions and answers to them for selection students. To this end, students can also:

- tell what type of text they are to listen to;
- to communicate the meaning of unfamiliar words, important for understanding the content and about the meanings of which cannot be guessed from the context and word-building elements;
- provide photographs, drawings, diagrams, etc., to some extent informing about the content of the text (for example, before listening to the text about the problems education of the young people of the country of the studied language, it is possible to show the scheme to the schoolchildren education system or to acquaint them with the results of a sociological survey on this problem);
- to provide basic information about the text (1-2 phrases: “listen to the text about...”);
- to give an installation for a fast pace of speaking and the need not to be afraid of it, but try to understand only basic information (for example, what the text is about);
- give a shortened, simplified version of the audio text or its transcription (in the latter case, students will listen to the text and “restore” it);
- give a list of key phrases.

Watching

The watching process of the film must be accompanied by active learning activity spectators-learners. They can offer a program to control the perception of the film in form of annotation, script scheme, abstracts, plan, supporting words and phrases. Trainees can.

It is desirable, especially at the initial stage of training, to offer students first perception of the main content or identify the necessary information:

- determine the genre of the film (for example, comedy, drama);
- identify the main theme, the idea of the film and formulate it;
- answer questions to the general content of the film (who? Where? what? What about?);
- correlate the illustrations with the film, setting their sequence or making from among the offered, the appropriate choice;
- change anything in the reproduction accor-

ding to the indication in the film;

- choose from the offered answers the answers corresponding to the content film, etc.

Great effect in this respect is given by written tasks for the film, performed in the process of viewing it:

- Filling of schemes, tables;
- choice of two options for answering the question (questions are formulated in writing) one, corresponding to the content of the film;
- fixing keywords / phrases;
- a record of the important arguments of the discussion, etc.

In this case, the student learns to listen selectively, i.e. in the process of auditory perception of finding the necessary (basic) information in it and fixing it in writing. The recorded information can serve as a support for oral and written statements of students.

Post watching

At this stage, the effectiveness of use in the process of viewing the film offered at the pre-watching stage of the film’s perception guidelines students, the control of understanding of the content and used in film language and speech tools.

Examples of tasks after viewing:

1. Discussion in a group of topics, ideas of the film, with the statement of their opinions, controversy.
2. Drawing up correct, false and controversial statements based on film, their subsequent discussion in pairs or groups.
3. Drawing up questions to the film, the subsequent conversation on their basis.
4. Conducting interviews, opinion polls, debates, including number on behalf of the characters of the film.
5. Playing the scene from the movie by roles.
6. Composition of an alternative ending and its subsequent execution.
7. “Snapshot of the sound image.”

The use of movies in the lessons promotes the individualization of instruction and the development of the motivation of the speech activity of the trainees. At which it is achieved by the fact that the student will be shown that he can

understand the language that he is studying. The use of the video helps to develop various aspects of students' mental activity, and above all, attention and memory.

Using movies in class helps you solve the following problems:

- Increase the motivation for learning.
- Intensification of training.
- Activation of trainees.
- Independent work of students.
- Improving the quality of students' knowledge.

It can be noted that the introduction of video into the teaching of foreign languages helps to solve many problems. Video serves as a strong stimulus for learning foreign languages. Trainees are given the opportunity to apply and expand their knowledge on unfamiliar authentic material. When the trainees realize that they are able to understand a foreign language in an authentic language, they

have increased self-esteem and motivation to learn the subject.

Using video in English lessons allows students to develop a language guess and broaden their horizons. They have an opportunity to learn about the history, traditions, and customs of the people of the country of the studied language. When working on a video fragment, all four types of communicative activity are involved: listening, speaking, reading and writing. The main focus is on listening, the most difficult aspect in learning a foreign language. Video support makes the learning process more efficient for auditors.

Also, the use of video materials in classrooms increases student activity. In the work with video, students receive a huge amount of information which is very helpful in the subsequent work, at the after-care stage. Therefore, video support creates conditions for the independent work of trainees.

REFERENCES

1. N. V. Witt Psychological issues of individualization of teaching foreign languages in secondary specialized educational institutions. – Moscow: High School, 1975. – p. 96.
2. L. Sercu Intercultural Competence: A new challenge for language teachers and trainers in Europe. Vol. 1: The secondary school. – Aalborg, DK: Aalborg University Press, 1995. – 56-69 p.
3. Витлин Ж.Л. Обучение взрослых иностранному языку (Вопросы теории и практики). – М.: Педагогика, 1978. – 168 с.
4. Galygin V.F. O projavlenija psihologicheskogo bar'era pri v nedrenii ASU [On psychological barrier effect in implementing ACS]. Social'no-psihologicheskie problem rukovodstva i upravlenija kollektivami. – Moscow, 1974.
5. Rojak A.A. Psihologicheskaja harakteristika trudnostej v otnoshenijah so sverstnikami u detej do shkol'nogo vozrasta [Psychological problems in peer relationship among children of pre-school age]. Abstract of Ph. D. thesis. – Moscow, 1975.

Аңдатпа

Бұл мақалада ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік дағдыларды фильмдерді көру арқылы дамытуға арналған технология ұсынылады. Автор бұл технологияның техникалық кезеңдері, қолданылған әдістер мен бейнелер анықтауға талпынған. Фильм үлгілері мен оларды пайдалану жолдары келтіріліп, негізгі құзыреттіліктердің ішіндегі ең маңыздысы болып табылатын коммуникативті құзыреттілікке қол жеткізудің тиімді жолдары ұсынылған. Гуманистік білім беру парадигмасы аясында коммуникативтік құзыреттілікті дамыту болашақ маманды кәсіби құзыреттілік және кәсіби ұтқырлық компоненті ретінде оқыту міндеттерінің бір бөлігі болып табылады.

Аннотация

В статье предлагается технология развития коммуникативных навыков при обучении английскому языку посредством просмотра фильмов. Раскрываются технологические этапы предлагаемой технологии, используемые методические приемы и видеоролики. Приведены примеры фильмов и способы их использования. Среди ключевых компетенций наибольшее внимание уделяется коммуникативной компетенции, доступность которой, по данным многих исследований, обеспечивает успешность трудовой деятельности. В связи с этим в рамках гуманистической образовательной парадигмы развитие коммуникативной компетентности является частью задачи подготовки специалиста как компонента профессиональной компетентности и профессиональной мобильности.

ӘОЖ: 159.923+81.27:335
ҒТАМР 16.01.33.

Ф.А. Оспанова, ф.ғ.к, доцент
О.Ж. Өтегұлов, магистр, оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАРЖЫ ТЕРМИНДЕРІНІҢ АУДАРМАДА БЕРІЛУ ЖОЛДАРЫ

Терминологиялық жүйелердің зерттелуі мен сипатталуы заманауи зерттеуші-лингвисттердің қызығушылығын арттыруда. Бүгінде көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстары кәсіби терминдердің бір тілден екінші тілге аударылу мәселелерін зерттеуге арналған. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы әлемнің дамыған мемлекеттері қатарында және де экономикалық және саяси жағдайын нығайта түсу үшін шет мемлекеттермен тығыз қарым-қатынас жасайды, яғни шет елдік банктермен жұмыс атқара келе, олардың тек банктік жүйесін ғана емес, сонымен қатар қаржы терминологиясын да түсініп, оны дұрыс аудару қажеттілігі туындайды. Соның нәтижесінде қаржы терминдерін аудару мәселесі маңызды іске айналды.

Кілт сөздер: терминологиялық жүйе, калькалау, қағаз нарығы, транслитерация тәсілдері, транскрипция, эквивалент, акция, экономикалық жүйе, терминжасам, номинация, лексикалық құрылым.

Ключевые слова: терминологическая система, калька, рынок бумаги, транслитерация, транскрипция, эквивалентность, акция, экономическая система, терминология, номинация, лексическая структура.

Key words: terminological system, paper market, transliteration, transcription, equivalence, action, economic system, terminology, nomination, lexical structure.

Қазіргі уақытта тіл білімі саласындағы өзекті мәселенің бірі кәсіби терминдердің аударма мәселесі болып қала береді. Әр түрлі мектептер мен бағыттар өкілдері арасындағы қызу пікірталас бірнеше онжылдықтан бері тоқтамай келеді және жалғаса беретін сыңайлы. Бұл мәселе заманауи үдеріспен өте тығыз байланысты, сондықтан да жеке терминологиялық жүйелердің қалыптасуына әсерін тигізеді. Барлық лингвисттер үшін ең басты қызығушылық кәсіби терминдердің тек даму деңгейлері мен

ағылшын, қазақ, орыс тілдерінің жалпы терминологиялық жүйесін зерттеу ғана емес. Кез келген зерттеуші ғалым мәселелерді шешіп, бір тілден екінші тілге аударылатын кәсіби терминдер аударылуының бірегей ережелер жүйесінің негізін қалаушысы болғысы келеді. Бұл қызығушылық кез келген мемлекет пен барлық халықаралық аудармашылар ұйымына тән. Кәсіби термин сөздердің түрлі аудару мәселелерін зерттеудің өзектілігі мен маңыздылығы отандық және шетелдік өнеркәсіптердің, кәсіпорындардың, компаниялардың арасындағы серіктестіктің артуы мен дамуына тікелей байланысты. Сонымен қатар әр ел азаматтарының кәсіби, мәдени салаларда бір-бірімен қарым-қатынасының артуы, кеңеюі маңызды роль атқарады. Сәтті тіл аралық қатынастың бөлінбес шарты ретінде түпнұсқа тіл және аударма тіл мәтіндерінде ақпарат қалыптастыруға жауап беретін кәсіби терминдер мен ұғымдардың баламалылығын атауға болады.

Ақпаратты әдебиетте сөзбе-сөз және балама аударма пайдаланылады, өйткені аударманың осы түрі тілдік бірліктің ішкі мазмұнын нақ әрі дәл берудің бірден-бір жолы саналады. Калька арқылы тілде жаңа номинациялар пайда болады әрі термин жасам жүйесінде жаңа терминдер дүниеге келеді. Калька тәсілі алғашқы қазақ газеттерінен бастап қолданылды да, қазақ қауымының бұрын ұғымында жоқ атауларды атауда, қолданыстағы төл сөздердің өрісін кеңейтіп, олардың сөз жасам саласындағы ерекше өнімділігін ашуда, жаңа номинация атаулар ретінде қолдануында қозғалыс жасады.

Қазіргі таңда аударма тәжірибесінде көп тараған әдістердің бірі – транскрипция әдісі. Мұнда сөздің орфографиялық емес фонетикалық формасы ескеріледі, ағылшын және қазақ тілінің фонетикалық жүйесіндегі айырмашылықтар байқалады. Аудару әдістерінің ішінде өзінше орны бөлек – калькалау әдісі.

Калькалау – басқа тілдің немесе тілдердің лексикалық-семантикалық және лекси-

калық-синтаксистік үлгісін пайдалану жолымен жаңа сөздер жасау немесе тілгес интаксистік құрылымның жаңа тәсілдерін енгізіп, оларды сол елдің морфемаларымен толтыру [1. 189 б.].

Калька – сөз мағынасын кеңейту, тарылту, процестерінің қозғаушысы. Аударманың аса тиімді тәсілі ретінде кальканы пайдалану қазақ тілінде жаңа атаулар туғызуда зор мүмкіндікері бар екендігін, тілдік қабаттардың барлығын қозғалысқа түсіретіндігін көрсетті [2. 302 б.].

Калькалау баламаны құраушы әдіс ретінде дәлме-дәл аудару мен туыстас, бүтін баламасы құраушы бөліктерінің баламаларын қарапайым жолмен қосу арқылы құралады. Мысалы: *multicurrency* сөзі *multi* және *currency* сөздерінен құралған, ал әрқайсысы жеке-жеке «көп» және «валюта» болып аударылады, яғни «көп валюталы»; немесе *interbank (market) = inter* – («аралық-») + *bank* (бан) – банкаралық. Калькалау әдісінің артықшылығы болып оның көмегімен алынған баламаның қарапайым және қысқа болуы, негізгі сөздің мағынасына жақын болуы. Қысқалық пен әсерлі терминологиялық қасиет оларды газеттерде публицистикалық және қоғамдық-ғылыми жұмыстарды кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Түсіндірмелі аударма терминдерді жеткізудің калькаланбайтын әдістеріне жатады. Мысалы: *open outcry* терминін калькалауды қолданып, «ашық айқай» ретінде аударуға болатын еді, себебі биржада ұсыныс пен сұранысқа тез мән бермеу мүмкін емес, ал айналадағы бәсекелестікті көргенде айқайламауға болмайды. Бірақ бұлай жеткізу бұл сөздің мағынасын ашпайтындықтан тиімсіз болады. Айтылған жағдайда ең қолайлысы түсіндірмелі аударма болып табылады. Сонымен терминнің мағынасын түсініктеме сөздіктен табу жеткілікті болады. *The Oxford Dictionary for the Business World* сөздігінде *open outcry* терминінің мағынасы келесідей түсіндіріледі: «*a meeting of commodity brokers with dealers in order to form a*

transaction. Traders use form a ring around the person shouting out bids and offers», бұл жағдайда аударма келесідей айтылады: тікелей сатушы және сатып алушымен байланысу арқылы биржалық сауда әдісі.

Түсіндірмелі аударманың бір кемшілігі көп сөзділік болып табылады.

Барлық терминді аударғанда тек бір сөзбен беру мүмкін емес. Түсіндірмелі аударма бар кезде ұзынсонар бола бермейді. Осыған байланысты мысал келтіретін болсақ, *transition country* сөзін тура мағынада аударсақ «ауыспалы мемлекет» деген мағынаны білдіреді, бірақ дұрыс аудармасы «ауыспалы экономикалы мемлекет», сол сияқты *industrial country* сөзінің тура мағынадағы аудармасы «өнеркәсіпті мемлекет», ал дұрыс аудармасы «дамыған өнеркәсіпті мемлекет».

Ақпараттық аудармада терминді мәтіндерді аудару оңай емес. Сондықтан да терминдерді аударуда, жоғарыда атап өткендей, төрт тәсілді пайдалана отырып аударма жасаймыз. Қаржы терминдерінің аудармада дұрыс берілуі өте маңызды. Халықаралық қаржы-экономикалық қарым-қатынас осы қаржы терминдерінің аудармада дұрыс берілуіне тікелей байланысты. Сондықтан да кез келген саладағы аудармаға байыппен, салмақтылықпен, үлкен дайындықпен кірісу қажет.

Қаржы-экономикалық сөздіктерге жасалған сараптама нәтижесінде көптеген терминдер аударылмайтын тәсіл арқылы, транскрипциямен айтылуы орыс, қазақ тілдерінде де солай дыбысталып, аударылады. Мысалы: «*exporter – экспорттер; importer – импорттер; capital – капитал; quota – квота; barter – бартер; dumping – демпинг*». Ортақ терминологияда кейбір сөздіктер бұл терминдердің бірнеше мағынасын бергенімен, «*export* (экспорт; шығару); *import* (импорт; кіргізу); *to export* (экспорттау, шығару); *to import* (импорттау, кіргізу)», көптеген сөздіктерде бұл терминдердің бір ғана аударма нұсқасын, яғни кірме сөзді тура енгізу қолданылады [3. 119 б.].

Ағылшын тілінен енген біршама терминдердің қазақ, орыс тілдерінде аналогтары бар. Демек, тура аудармадағыдай аударылып, бірнеше аударма нұсқасына ие болады. Мысалы: *export* термині тек «экспорт» деп қана емес, «шығару, экспорттау» деп аударылады; *import* термині тек қана «импорт» деп емес, «кіргізу, импорттау» баламалары қолданылады; *protectionism* сөзі тек «протекционизм» деп қана емес, «ел экономикасын қолдауға бағытталған, мемлекеттің экономикалық саясаты» деп те қолданылса, *embargo* термині тек «эмбарго» деп қана емес, «мемлекет кіргізуге тыйым салған нәрсе, тыйым» деп аударылады. Осылай кірме сөзге тәуелді болғанымен, халыққа түсінікті лексикалық құрылым құрылады. Қаржы саласындағы ағылшын тіліндегі көптеген терминдер транскрипция және транслитерация тәсілдері арқылы аударылады. Мысалы: *bank* – банк, *deposit* – тек «депозит» деп қана емес, «салым»; *clearing* – «клиринг» қана емес, өзара есептесу формасы, *denomination* – деноминация; *debit* – дебет; *demonetization* – демонетизация; *cheque* (BrE) / *check* (AmE) – чек; *overdraft* – овердрафт, *tranche* – транша, *beneficiary* – бенефициар, пайда көруші, *banking* – банкинг; *private banking* – приват-банкинг.

Есептеуде, ақша аударуда, тауар жіберуде және т.б. жағдайларда бір контрагенттің екіншісіне жіберетін ресми хабарламаны «авизо» деп атаймыз. «Авизо» сөзі ағылшын тіліндегі «*advice*» сөзінің эквиваленті болып табылады.

«Авуар» қаржы саласында екі түрлі мағынада қолданылады:

1. Төлем жасалатын түрлі активтер (ақша, чек, вексель, аударым, аккредитив).

2. Банктің шет мемлекеттердің сақтауындағы шет ел валютасындағы ақша, құнды қағаздар және алтын. Бұл термин ағылшын тіліндегі «*asset*» сөзінің қазақ тіліндегі эквиваленті. «*Asset*» термині қазақ тіліне калька тәсілі арқылы аударылған. «Акция» термині құнды қағаз түрі деген

мағынаны білдіреді. Акция термині *stock, share* сөздерінен қазақ тіліне калька тәсілі арқылы аударылған. Аутрайт – қарапайым және тез валюта операциясы. Ағылшын тіліндегі эквиваленті «*outright*». Ол ағылшын тілінен қазақ тіліне транскрипция тәсілі арқылы аударылған [4. 78].

Қаржы терминологиясындағы «*oversold*» термині «нарыққа өте көп көлемде келген тауарлар бағасының тез түсуі (резкое падение цены товара из-за больших объемов его поступления на рынок)» деген мағынаны білдіреді. Қазақ және орыс тілдерінде бұл сөзге сәйкес келетін эквивалент жоқ болғандықтан, бұл термин транслитерация тәсілі арқылы «оверсолд» деп аударылады. Транслитерация тәсіліне тағы бірнеше мысал келтіретін болсақ, «*credit, audit, monitoring, bank, dividend*» терминдері транслитерация тәсілі арқылы аударылып жүр. «*Credit*» – қаржылай немесе тауар түрінде берілетін және үстеме пайызбен төленетін қарыз. Бұл термин транслитерация тәсілі арқылы «кредит» деп аударылады. Қазіргі таңда қазақ лингвистері кредит сөзін «несие» деген жаңа сөзге алмастырды. «*Audit*» – аудитордың компанияның қаржы бөлімін, қызметін тексеруін атаймыз (проверка финансовой деятельности компаний аудитором). Бұл термин де қазақ және орыс тілдеріне транслитерация тәсілі арқылы «аудит» деп аударылады. «*Monitoring*» – жинау, ақпаратты өңдеу және төлеуге қабілетсіз, жағдайы жоқ мекемелерді қаржы-экономикалық көмектесу және кредиторлардың құқығын қорғау мақсатында жасалатын қаржы-экономикалық сараптама жасау жобалары. Бұл термин де транслитерация тәсілі арқылы «мониторинг» деп аударылады. «*Bank*» – кредиторлар мен қарыз алушылар арасындағы қатынасты жүзеге асыратын, ақша капиталын саудалайтын, қаржы-несие саласында арнайы функциялар орындайтын мекеме. Бұл термин қазақ тіліне де, орыс тіліне де «банк» деп аударылады.

Транскрипция тәсілі – транслитера-

циямен қатар жиі қолданылатын аударма тәсілі. Елдің қаржы-экономикалық жағдайы дамыған сайын жаңа терминдер пайда болады. Қазақ тілінде де транскрипция тәсілі арқылы аударылып, қолданыста жүрген қаржы терминдері көп. Мысалы, «*default, dealer, clearing, overbought*» терминдері қазақ тіліне транскрипция тәсілі арқылы аударылады. «*Default*» – эмиссиялық құнды қағаздар мен өзге де қаржы құралдарында өз міндетін орындамау (невыполнение обязательств по эмиссионным ценным бумагам и иным финансовым инструментам). Бұл термин қазақ және орыс тілдеріне «дефолт» деп аударылады. «*Dealer*» – құнда қағаздар нарығындағы кәсіби қатысушы, ол ұйымдастырылмаған және ұйымдастырылған құнды қағаздар нарығында эмиссиялық құнды қағаздармен, өзге де қаржы құралдарымен мәміле жасайды. Бұл термин қазақ тіліндегі, орыс тіліндегі аудармасы «дилер».

Транскрипция және транслитерация тәсілдерінің қолдану аясы шектеулі. Мысалы, «*crowdfunding*» – прямое финансирование физическими лицами проекта или предприятия – тұлғаның жобаны немесе кәсіпорынды тікелей қаржыландыруы, бұл құбылыс Ресейде және Қазақстанда енді таралып келе жатқандықтан, терминнің орыс және қазақ тілдерінде эквиваленті жоқ және табу біршама қиындық туғызады. Ал түсіндірмелі аударма өте ұзақ, сондықтан бұл термин «краудфандинг» деп аударылып жүр. Соған ұқсас терминдер: *outsourcing* – аутсорсинг, *endorsement* – индосмент, *leverage* – левередж, *derivative* – дериватив.

Транслитерация тәсілі арқылы аударылған терминдер: *gross-terms* – гросс-термс, *credit* – кредит, *libor* – либор, *loco* – локо, *oversold* – оверсолд, *royalty* – ройялти, *SWOP* – СВОП, *SPOT* – СПОТ, *string* – стринг, *tender* – тендер, *transfer* – трансфер, *embargo* – эмбарго, *bank* – банк, *dividend* – дивиденд, *capital* – капитал, *creditor* – кредитор, *audit* – аудит, *auditor* – аудитор, *component* – компонент, *mediator* – медиатор,

monitoring – мониторинг, *swing* – свинг, *risk* – риск.

Аударма тіл жүйесінде негізгі тілдегі жағдайды атайтын сөз жиі бола бермейді. Яғни әрбір тілде аударма тілінде сәйкес келмейтін сөздер бар. Мұндай жағдайда аудармашы транскрипция тәсілін қолданады.

Мысалы: *business plan* – бизнес-план, *test drive* – тест-драйв, *crash test* – краш-тест, *byte* – байт, *bit* – бит.

Осындай сөздер мен терминдер кез келген ғылым саласында бар. Қаржы саласы терминдері де сол қатарға кіреді. Транскрипция тәсілі арқылы аударылған қаржы терминдері: *aval* – аваль, *autarkeia* – автаркия, *autright* – аутрайт, *debtor* – дебитор, *dumping* – демпинг, *dealer* – дилер, *cadastre* – кадастр, *clearing* – клиринг, *leasing* – лизинг, *overbought* – овербот, *switch* – свитч, *sequester* – секвестер, *spread* – спред, *straddle* – стрэдл, *ticker* – тикер, *ultimo* – ультимо, *franchising* – франчайзинг, *futures* – фьючерс, *hedge* – хэдж, *tariff* – тариф, *cheque* – чек, *goodwill* – гудвил, *default* – дефолт, *insider* – инсайдер, *custodian* – кастодиан.

Ағылшын тіліндегі қаржы терминдерін аударуда түсіндірмелі аударма да жиі қолданылады. Себебі, аударма тілінде барлық терминнің нақты эквиваленті бола бермейді. Түсіндірмелі аударма терминнің мағынасын дәл жеткізеді, бірақ көп сөзді қолдану аударым тіліндегі сөйлемнің синтаксистік құрылымын қиындатады. Мысалы, *listed company* – фондтық биржада сатылып жатқан компания акциялары (компания, акции которой продаются на фондовой бирже); *scrip issue* – компания мүшелері арасында бөлінетін тегін акциялардың шығарылуы (выпуск бесплатных акции для распределения среди членов компании); *blue chip* – тұрақты бағамға сүйенетін акциялар немесе жоғары дивидендтер төлейтін компания акциялары (акция, опирающаяся на устойчивый курс или акция компании, выплачивающей высокие дивиденды); *due diligence* – қаржылық сараптама (финансовая

экспертиза), *acquiree* – иеленген, иеленуші компания (приобретенная, приобретаемая компания); *acquirer* – сатып алушы компания (компания-покупатель); *assurance service* – қаржы ақпаратында нәтижені жеткізу қызметі (услуги по предоставлению заключения в отношении финансовой информации); *contributed surplus* – акционерлердің және өзге тұлғалар тарабынан компания капиталына салынған жарна, эмиссиялық кіріс; *demutualising* – сақтандыру қоғамының акционерлік сақтандыру қоғамына өзгеруі (преобразование общества взаимного страхования в акционерное страховое общество) [5. 258 б.].

Сөздіктерді саралағанда екі-үш тәсіл қатар қолдана аударылған сөздерді жолықтыруға болады. Бірнеше мысал келтірсек: *Put option* – опцион пут; бағалы қағаз иесінің ерте төлеу құқығы (право владельца облигации предъявить ее к погашению досрочно); сатып алушыға белгілі бір уақыт аралығында және келісілген бағамен қаржы құралдарын сату құқығын беретін келісімшарт (контракт, дающий покупателю право продать финансовый инструмент по оговоренной цене в течение определенного времени); *call option* – опцион колл; белгілі бір тауарды немесе құнды қағазды алдын ала белгіленген бағамен, келісілген уақыт аралығында сатып алу құқығын беретін келісімшарт талабы.

Қаржы терминдерін калькалау тәсілін лексикалық және грамматикалық трансформациялармен аудару кең таралған. Мысалы, *direct debit* – тікелей дебит (прямой дебит); *temporary difference* – уақытша айырмашылық (временная разница); *identifiable assets* – анықтауыш активтер (идентифицируемые активы); *valuation allowance* – бағалау резерві (оценочный резерв). Көптеген сәйкестіктер калькалау тәсілі арқылы жасалады және аударма практикасында кең таралуда, тіпті аударылмайтын материалдарда да қолданады. Нәтижесінде бұл бірліктер эквивалентсіз сөздер қатарынан шығып, тұрақты эквивалентке ие болады.

Қазіргі ағылшын тілінің қаржы терминологиясында қысқарған сөздер көп қолданылады (CEO, CFO, EPS, IPO, M&A, P&L account, L/C). Қазіргі уақытта қысқарған сөздер оңай жасала береді, тіпті қысқарған сөздердің бірнеше тіркелген мағыналары бар, сондықтан оларды аудару қиындық тудырады. Мысалы, п.р. қысқартуы келесі мағыналарды білдіруі мүмкін: notes payable – төлем векселі (вексель к оплате); net proceeds – таза түсім (чистая выручка); nonpayment – төлемей (неуплата); national product – ұлттық тауар (национальный продукт). Де-

генмен, бұл қысқартулардың тіркелмеген және бейресми мағыналары бар.

Демек, аудармада терминді мәтіндерді аудару оңай емес. Сондықтан да терминдерді аударуда, жоғарыда атап өткендей, төрт тәсілді пайдалана отырып аударма жасаймыз. Қаржы терминдерінің аудармада дұрыс берілуі өте маңызды. Халықаралық қаржы-экономикалық қарым-қатынас осы қаржы терминдерінің аудармада дұрыс берілуіне тікелей байланысты. Сондықтан да кез келген саладағы аудармаға байыппен, салмақтылықпен, үлкен дайындықпен кірісу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Насырова М.Р., Гуляева С.П. Экономика и право. Русско-казахский толковый словарь-справочник. Экономика және құқық: Орысша-қазақша түсіндірме сөздік-анықтамалық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2011. – 440 б.
2. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2005. – 341 б.
3. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2005. – 302 б.
4. Большой бухгалтерский словарь. 10000 терминов / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999.
5. Әмірхамзин А., Жұмбергенов Ж. Терминдер мәселесі. Мақала.
6. Юсупова Р.Р. Английские термины права как особая терминосистема // Вестник Башкирского Университета. – Т.13. – 2008. – №4.
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М., 1990.
8. Аникин А.В. Англо-русский словарь по экономике и финансам. – СПб., 1993.

Аннотация

По мере развития финансово-экономической ситуации в стране появляются новые условия. Казахский язык также расшифровывается транскриптивно, со многими финансовыми терминами. Перевод финансовых терминов на английский язык также широко используется при устном переводе. Причина в том, что язык перевода не имеет точного эквивалента термина. В статье подробно изучены методы перевода финансовых терминов и рассмотрены виды перевода.

Annotation

As the financial and economic situation of the country develops, new terms appear. The Kazakh language has also been transcribed in a transcriptive way, with many financial terms. The translation of financial terms in English is also commonly used in interpreting. The reason is that the translation language does not have the exact equivalent of the term. In the article, the methods of translation of financial terms are studied in detail and the types of translation are considered.

ӘОЖ 93 (378)

ҒТАМР 03.20

А. Нызмет, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ОҚЫТУДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Бұл тақырыпта тәуелсіздік жылдар тарихын оқытуда – студенттерге ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Жоғарғы оқу орындарында оқу үдерісі барысында студенттерді тәрбиелеу жұмысы бірге жүргізіледі. Бұл бағытта тарих ғылымының атқаратын ролі зор. Өйткені, ұлттық тарихты, ұлттық құндылықтарды оқыту барысында жастардың ұлттық санасының өркендеуі сөзсіз. Курс барысында студент өзін тарихи-мәдени контексттің ажырамас бөлішегі ретінде сезініп, өркениет кеңістігіндегі бағытын анықтайды.

Кілт сөздер: *тәуелсіздік, жоғарғы оқу орындары, ақпараттық қоғам, ақпараттық технология, коммуникативті, интерактивті тақта, интернет ресурстар.*

Ключевые слова: *независимость, высшие учебные заведения, информационное общество, информационные технологии, коммуникативный, интерактивная доска, интернет ресурсы.*

Keywords: *to independence, higher educational establishments, informative society, information technologies, communicative, interactive board, internet.*

Тәуелсіздік жылдары тарих ғылымы саласында орын алған өзгерістер халықтың ұлттық санасына үлкен әсерін тигізді. Ұлттық сананың өсуімен бір мезгілде халықтың өткен тарихына деген қызығушылығы артты.

Жоғарғы оқу орындарында оқу үдерісі барысында студенттерді тәрбиелеу жұмысы бірге жүргізіледі. Бұл бағытта тарих ғылымының атқаратын ролі зор. Өйткені, ұлттық тарихты, ұлттық құндылықтарды оқыту барысында жастардың ұлттық санасының өркендеуі сөзсіз. Курс барысында студент өзін тарихи-мәдени контексттің ажырамас бөлішегі ретінде сезініп, өркениет кеңістігіндегі бағытын анықтайды. Қазақстанның тәуелсіздік кезеңдерін оқу барысында студенттің тарихи ой тұжырымдауы дамиды. Студент өткен тарихты сол дәуірдің құндылықтары, идеологиясы негізінде түсініп,

бүгінгі көзқарас тұрғысынан жаңаша баға беруді үйренеді.

XXI ғ. – білім беру жүйесін ақпараттандыру ғасыры. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – студенттерге ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген оқытушы өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған интерактивтік тақтаны пайдалана білетін болуы тиіс.

Сондықтан да заман талабына сай оқу мен тәрбиенің соңғы түрлерін жедел меңгеріп, кәсіби шеберлікті ұштап отыру – ұстаздың басты парызы. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының

2015 ж. дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында: қазіргі білім берудегі басты мәселе – білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді де жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау екенін атап көрсетеді. ХХІ ғ. – қатаң бәсеке ғасыры. Еліміздің білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне бағыт алуға [1].

Қазақстан Республикасының «Білім заңында»: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтармен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» делінген [2].

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының ұстаздарының негізгі мақсаты – қоғам дамуының қазіргі кезеңіне сай жастардың саналы ойлауын қалыптастыру, шығармашыл, өз мамандығын дұрыс таңдаған, ой-өрісі жоғары жеке тұлға дайындау. Қазіргі заман ағымына байланысты оқушылардың білімге қызығуын арттыру үшін ұстаздар қауымына жаңа талаптар қойылуда.

Сол себепті оқытудың әр түрлі технологиялары жасалып, ЖОО тәжірибесіне енгізілуде. Жан-жақты ізденістің нәтижесінде білім беру аясында жаңа педагогикалық технологиялардың саны да, сапасы да өсіп келеді. Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаев: «Адамның адамгершілігі жақсы ұстаздан болады», – деп ұстаздың еңбегіне ерекше баға беріп, үнемі ізденісте, шығармашылық әрекетте болатын, жалындап жүретін тұлға екендігін айтқан [3].

Ал шығармашыл ұстаздың шәкірті де шығармашыл болуы керек. Оқу процесі басқарылатын процесс болғандықтан, жеке оқушының ерекшелігін ескеру – әрбір ұстаздың міндеті. Шығармашылық қабілеті әр талапкердің табиғатында болады. Біздің міндетіміз жас буынның бойында жасырын

жатқан мүмкіндіктерін ашу.

Технология – белгілі бір істегі адамның әдісі, шеберлігі. Осы шеберлік арқылы оқытушының өз сабағын тәлімгерге жоғары сатыда жеткізуіне мүмкіндік береді. Ұстаз үнемі шығармашылықпен, ізденіспен жұмыс жасап отырса, жаңашылдыққа жақын болғаны. Өзгелердің үлгісін өз ісінде пайдалана білсе, оған өзіндік қолтаңбасын қосып отырса – тәлімгер тәрбиелеу мен білім берудегі жетістігі сол болмақ. Қазіргі педагогикалық әдебиеттерден 50-ден астам оқыту технологиялары қолданысқа енгізілгені белгілі болып отыр. Қазақстан өз тәуелсіздігін алып, жаңаша құрылымы бар демократиялық қоғам құруға кіріскеніне біршама уақыт өтті.

Еліміздің болашағын жасайтын жастар білімімен қатар шығармашылық қасиеті жоғары, өзіндік көзқарасы бар, елге тұлға болатын азаматтар болуы керек. Ал азаматтарды оқытып, тәрбиелеп шығаратын негізгі орта – білім ордалары (мектеп, колледж, ЖОО). Тарих сабақтарында жастардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін жаңа технологияларды ұтымды пайдалану қажет.

Білімгер өз ойын еркін айту үшін оқытушы келесі тәсілдерді қолдануы тиімді: «алғыс сезіміңізді білдіріп, үнемі көтермелеп отыру; ешқашан «жауабыңыз дұрыс емес» деменіз, ондай жағдайда тек «топпен келіссесіздер ме?» деп сұрау керек. Білімгердің бойындағы ашылмай жатқан «ғажайыпты» ашу. Бұл әдіс оқытушы мен студенттер тобы, шағын топ, жеке студент арасындағы қатынас арқылы жүзеге асырылады. Мұнда оқытушы хабарлама беруші – модератордың қызметін атқарады. Оқытушы студенттерге өз көзқарастарын өздері айқындап, белгілі бір қорытындыға келуіне мүмкіндік беруі тиіс.

1. Диагностика сәті – «Миға шабуыл» – жаңа сабақты өтілген тақырыптармен байланыстыру үшін бірнеше сұрақ беру арқылы оқытушы студенттердің білгендерін ортаға салдыртады.

2. Ізденіс тенденциясы сәті – мұнда

студенттер жұппен немесе топпен жұмыс істей отырып, «миға шабуыл» әдісі арқылы жинақтаған түсініктерін кеңейтіп, өз беттерінше оқулықпен немесе басқа қосымша әдебиеттермен жұмыс жасайды.

3. Тұсау кесер – әрбір топ белгілі бір сұрақтар бойынша өз мәліметтерін қорғайды. Осыдан кейін барып оқытушы әлі де жетіспей жатқан жағдайлардан ақпарат береді.

4. Сабақты қорыту – пікірсайыс, рольдік ойын, сөзжұмбақ шешу әдістері арқылы бекітіледі [4].

Бұл әдісте оқытушы 5-7 минут уақыт алады, қалған уақыттың бәрінде студенттердің өздері ізденіп, танымдарын арттыруға жағдай туады және студенттер өз білімін өздері бағалайды.

Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық технологияны пайдалану сабақтың тиімділігі мен сапасын арттырып, білім берудің табысты болуына оң ықпал етеді. Тарих сабақтарында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге, өздік жұмыстың көлемін көбейтуге болады.

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивті тақта және интернет ресурстары. Интерактивті тақтаның мүмкіндіктері оқытушыларға тәлімгерді оқытуда уақытты тиімді пайдалануға мүмкіндіктер береді. Демонстрациялық материалдар дайындау, топпен кері байланыс жүргізу үшін интерактивті тақтаның мүмкіндігі шексіз.

Біз тарих және қоғамдық пәндер сабақтарында мүмкіндігінше компьютерді, интерактивті тақтаны пайдалануға тырысамыз. Тақырыпқа байланысты суреттер, слайдтар, сызбалар, кестелер жасау, термин сөздерді жазу, сабақ жүргізудің мазмұнын кеңейтіп, студенттердің түсінігін тереңдете түседі. Кейбір сабақтарда видеофильмдер де көрсетіп отырамыз.

Білім алушының өзіндік жұмысы (бұдан әрі БЖ) сабақтарын өткізу барысында да интерактивті тәсілдерді қолдану да өте

тиімді. Студенттің өзіндік жұмысы – оқу процесінің бір бөлігі. Сабақтың бұл түрі, әсіресе, бірінші курс студенттері үшін ұтымды. Семинар сабақтарында топтағы студенттердің бәрінен сабақ сұрауға уақыт жетпейді. Сондықтан семинар сабағында қаралмаған мәселелер мен сабақ сұрауға уақыт жетпеген студенттер СӨЖ сабақтары барысында балл жинауға мүмкіншілік алады. БӨЖ – білім беру жүйесіндегі кредиттік технологияның ажырамас бөлігі. Студентті жеке тұлға ретінде қалыптастыруда өзіндік жұмыстарға дайындалудың ролі зор. Өзіндік жұмысты дайындау барысында студент тек білім алмайды, сонымен бірге сабаққа керекті материалдарды табу жолдарын, сабақ тақырыбын құрастыру, тапсырма талаптарын орындау, тіпті уақытты тиімді пайдалануды үйренеді. Ресейлік педагогтардың айтуы бойынша, студент өзіндік жұмысты орындау барысында ЖОО-ның қоғамдық жұмысына тартылуы да тездетіледі дейді.

ЖОО-да өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру барысында оқытушылар мынадай принциптерді орындаса, оқу процесі нәтижелі болады:

- жүйелілік принципі;
- белсенділік принципі;
- мүмкіншілігінше әр студентпен жеке жұмыс;
- көрнекілік принципі.

Бұл принциптер нәтижелі болу үшін студенттерге шығармашылыққа негізделген түрлі БӨЖ түрлері беріледі.

ҚР халықаралық білім беру жүйесіне негізделіп құрылған ЖОО-ғы білім беру өте нәтижелі екенін уақыт дәлелдеп отыр. Қазақстандық ЖОО-ны бітірген студенттер шетелдік оқу орындарында білім алып жатыр немесе білімдерін жалғастыруда.

Барлық технологиялардың мақсаты – пәнді оқытуда тәлімгердің жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылықтарын қалыптастыру болып табылады.

Тарих пәнінің оқытушысы ретінде алдыма қойған басты мақсатым: мәдениетті түрде білімді, іскер, жеке тұлғаны дамыту, ұлтымыздың рухын көтеру, осы мақсатқа жететіндей тиімді жол іздеу.

Сол себепті сабақты идеялық жағынан ғылыми негізде, өмірмен байланысты ұйымдастыру оқушының қызығуын, білім құмарлығын таныту, әр сабақта оқушыларды ойлануға, өздігінен ізденіс жасауға баулып, ойын ауызша, жазбаша жинақтап баяндай білуге, мәдениетті сөйлеуге үйрету – әрбір ұстаздың абыройлы борышы.

Қазіргі кездегі оқытушының басты мақсаты – білім мазмұнын игеруге және оны өзінің жеке білімдік капиталына енгізуге арналған ақпараттық ортадағы берілген мүмкіндіктерді қолдану. Тарихты оқыту – өзара байланыста және үнемі қозғалыста болатын құрауыштардың басын біріктіретін өте күрделі үрдіс. Қазір білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінде қажеттілігін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану – басты талап.

Бұл ретте өзім тарих сабағымда оқытудың көптеген әдістерінен құралған интерактивті оқыту технологиясының тиімді әдістерін қолданамыз. Интерактивті оқыту әдістері

тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделі отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге сапалы білім алудың алғышарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, әрі қарай дамытады.

Бүгінгі жаһандану дәуірінде жас ұрпақтың ұлттық санасы өсіп, халықтың ұлттық идентификацияға деген талпынысы артуда. Мемлекет тарапынан да ұлттық тарихты дамытуға бағытталған бағдарламалар қабылдандуда. Жалпы тарих ғылымы мен қоғам тығыз байланысты.

Сондықтан да әрбір оқытушы сапалы білім мен саналы тәрбие берудің тиімді жолдарын талмай ізденуі қажет. Еліміздің болашағы жастардың қолында. Сол жастарды өз мамандығын жақсы меңгерген, теориялық біліммен терең сусындаған, қазіргі қоғамның талабына сай, нарықтық экономиканың сұранысын қанағаттандыра білетін «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға етіп шығару мына біздің қолымызда. Осы қиын да, қызықты ұстаздық мамандықта сіздерге шығармашылық жолында талмас қанат, үлкен шабыт тілеймін!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағдары. Том 1. – Астана, 2013. – 680 б.
2. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. – Астана, 12 ақпан.
3. Мұхамбетжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті технологиямен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. – Алматы, 2008.
4. Иманбаева А. Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру // Қазақстан мектебі. – 2005. – №2.
5. <http://e-history.kz/kz/publications/view/1635>© e-history.kz

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы преподавания истории независимости на основании современных возможностей. В настоящее время в эпоху глобализации растет национальное сознание молодого поколения, растет стремление народа к национальной идентификации. Со стороны государства также принимаются программы, направленные на развитие национальной истории. Общая историческая наука и общество тесно связаны.

Annotation

This article discusses the current problems of teaching the history of independence on the basis of modern opportunities. At present, in the era of globalization, the national consciousness of the younger generation is growing, the people's desire for national identification is growing. The state also adopts programmes aimed at the development of national history. The common historical science and society are closely connected.

ӘОЖ 51:681.518(005.311.12)

ҒТАМР 27.01.45

Г.С. Еңсебаева, п.ғ.к., аға оқытушы

М.Ж. Есекеева, ф.-м.ғ.к., доцент

А.И. Успанова, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

**«МАТЕМАТИКА 2» ПӘНІНЕН БІЛІМ АЛУШЫЛАРҒА АРНАЛҒАН
ПІКІРЛЕР МЕН ҰСЫНЫСТАР**

Мақалада жоғары оқу орындарында дайындалатын болашақ инженер, бағдарламашы(программист), IT маманы, техник-бағдарламашы мамандарын сапалы дайындаудағы математика пәнін оқытудағы негізгі пікірлер мен ұсыныстар келтірілген. Жоғары оқу орындарында студенттерге орта мектеп бағдарламасына енген, функция шегін табуда туындыны қолдану (Лопиталь ережесі), кері функция, күрделі функция және олардың туындылары, Ферма, Роль, Лагранж теоремалары, Тейлор және Маклорен формулалары және т.б. материалдар ұсынылған. Бұл материалдар (тақырыптар) студенттердің білім ауқымын кеңейтіп, мектепте өткен материалдарды одан әрі айқындап, жете түсінуге мүмкіндік туғызып, олардың интеллектуалдық дамуына жағдай жасайды. Студенттің функцияның x_0 нүктесіндегі шегі мен үзіліссіздігінің анықтамаларын меңгеруде қолданылатын негізгі есеп үлгілерінің шығару жолдары көрсетілген. Есеп шығару немесе оқу материалдарын мысал арқылы түсіндіру кезеңінде студенттерге «Математика 2» пәнінің ең негізгі ұғымдары деп саналатын функцияның нүктедегі шегі және оның үзіліссіздігінің анықтамаларын талдап, түсіндіргенде: біріншіден, бұл анықтамаларды график арқылы көзге елестетіп, сезіну түйсігі қалыптасады; екіншіден, функцияның x_0 нүктесінің $\delta > 0$ маңайында ғана айқындалғандығы көрінеді.

Кілт сөздер: кері функция, күрделі функция, функция шегі, туынды, үзіліссіздік.

Ключевые слова: обратная функция, сложная функция, предел функции, производная, непрерывность.

Keywords: inverse function, complex function, limit of function, derivative, continuity.

«Ақпараттық жүйелер» мамандығы бойынша дайындалып, оқып жатқан жас, болашақ жоғары білімді мамандар оқитын негізгі пәндер қатарына, ең алдымен «Математика 2», «Математика 1», «Математика 3», «Физика», «Математикалық және компьютерлік модельдеу», т.б. пәндер мемлекеттік білім стандарты негізінде енгізілгені бүкіл

математик мұғалімдер қауымына белгілі. Бұл пәндер студенттердің математикалық білім мазмұнын және оны меңгеру деңгейін, біріншіден, қазіргі заманғы математика ғылымының даму деңгейіне сәйкестендіруді талап етеді де, екінші жағынан, «Математика 2» пәнінің әдістері мен негізгі түсініктерін математиканың мектеп курсы талдап, түсіндіруге, пайдалануға мүмкіндік туғызады.

Математикалық пәндер тобын оқытуды кәсіби жоғары білім беруде көп деңгейлі құрылым жүйесінде кезең-кезеңге бөліп келінен қарастыру қажет: алдымен орта мектеп программасын зерделеу, содан кейін жоғары оқу орны курстарын өтіп, қорытындысында курстық және дипломдық жұмыс орындаумен тәмамдау. Жоғары оқу орындарында, осылайша, үш түрлі құрылымды білім беру ісі мамандар дайындауда ұтымдылық пен қолайлы саясатты іске асыруға мүмкіндік туғызады, оқыту бағдарламасын таңдауда жеке адам (студент) мүддесін іске асыруға жағдай жасайды.

Жоғары оқу орындарында мамандар дайындауды талқылап-деңгейлеу қимылының мақсаты инженер, бағдарламашы (программист), IT маманы, техник-бағдарламашы мамандарды, бәсекеге төтеп бере алатын сапалы білімді мамандар етіп дайындау болып табылады. Бұл жұмысты болашақ инженер, бағдарламашы (программист), IT маманы, техник-бағдарламашы мамандарды оқытуда тек жаңа әдістер мен жаңа технологиялар көмегімен іске асыруға болады. Сөйтіп, жоғары оқу орындарында дайындалатын болашақ инженер, бағдарламашы (программист), IT маманы, техник-бағдарламашы мамандарды сапалы дайындаудағы негізгі қайшылықты шешуге мүмкіндік туады және кафедраларда жүргізілетін ғылыми-зерттеу жұмыстарының, осы жоғарыда аталған мамандарды дайындаудағы тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

«Математика 2» курсы жобалау бірнеше кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде маманның кәсіби қалыптасу үрдісінде бұл оқу кур-

сының өз орны анықталады. Екінші кезеңде курсты оқытудың шағын мақсаттары белгіленіп, анықталады. Үшінші кезеңде осы шағын мақсаттардың бірі мен бәрінің немесе басқа сабақтас пәндермен мазмұндас сәйкестігі қамтамасыз етіледі. Ал төртінші кезеңде осы жаңа жоба оқу үрдісіне енгізіледі.

Сонымен жобаланған «Математика 2» курсы әрі қарай басқа «Математика 1», «Математика 3» пәндерімен және т.б. курстармен, мектептегі математика курсымен өзара жалғастырылады. Осы кезеңде жоғары және мектеп курстарының біріне-бірінің сәйкестендірілуі оқу үрдісін тиімді құрастыру мен ұйымдастыруға оң әсерін тигізеді. Осылайша, мектеп анализ курсының кемшіліктері айқын байқалады да, оны жақсартуға мүмкіндік туады.

Сөйтіп, «Математика 2» курсы қайта жобалау, оны оқытудың әдістемесін жаңаша құрастырып, айқындау мектептегі математика курсы оқытуды жақсартып, оның сапасын көтеруге өз оң әсерін тигізуі сөзсіз.

Жоғары оқу орындарында болсын, мектепте болсын математика курсы оқытудың сапасын көтерудің ең бір маңызды да шешуші жолы – ол есеп шығару әдісін түсіну, білу және есептерді неғұрлым көбірек шығару. Әр тақырыпқа есеп шығару барысында математика курсының әрбір жаңа түсінігі, ұғымдардың шығуы (пайда болу), ол ұғымдардың бірімен-бірінің байланысы (мысалы, функцияның нүктедегі шегі ұғымы мен функцияның нүктедегі туындысы ұғымы), қолданылуы, көптеген басқа ұғымдарды айқындап береді. Мысалы, $|x-1| < 4$ теңсіздігін зерделеу функция шегін анықтағанда кездесетін $|x-x_0| < \delta$ теңсіздігінің негізгі мағынасы бір өлшемді Евклид кеңістігіндегі x_0 нүктесіндегі δ – маңайы туралы түсінікті айқындауға мүмкіндік туғызады.

Есеп шығару немесе оқу материалдарын мысал арқылы түсіндіру кезеңінде студенттерге «Математика 2» пәнінің ең негізгі ұғымдары деп саналатын функцияның нүктедегі шегі және оның үзіліссіздігінің анықта-

маларын талдап, түсіндіргенде: біріншіден, бұл анықтамаларды график арқылы көзге елестетіп, сезіну түйсігі қалыптасады, екіншіден, функцияның x_0 нүктесінің $\delta > 0$ маңайында ғана айқындалғандығы көрінеді. Сонымен бірге x_0 нүктесінің өзінде функция анықталмауы мүмкін білуге қажетті түсінік қалыптасады. Егер $y=f(x)$ функциясы x_0 нүктесінде үзіліссіз болса, онда осы нүктедегі функция шегі анықтамасына қосымша оның x_0 нүктесінде анықталған болуы міндеттілігі айқындалады, үшіншіден, $\delta > 0$ шамасы $\varepsilon > 0$ шамасының таңдалуына тікелей байланысты екені белгіленеді, төртіншіден, «кез келген $\varepsilon > 0$ саны» деген сөз тіркесінің мағынасы айқындалады [1].

Студенттің функцияның x_0 нүктесіндегі шегі мен үзіліссіздігінің анықтамаларын меңгергендігінің белгісін келесідей есептерді дұрыс шығаруынан байқауға болады:

1. Функцияның нүктедегі шегінің анықтамасы негізінде $\lim_{x \rightarrow 3} (2x - 1) = 5$ теңдігін дәлелдендер.

$$2. y = \begin{cases} 0, & \text{егер } x < 0 \text{ болса} \\ x, & \text{егер } 0 \leq x < 1 \text{ болса} \\ -x^2 + 4x - 2, & \text{егер } 1 \leq x < 3 \text{ болса} \end{cases}$$

функция үзіліссіз бола ма?

Осылайша, сәйкес есептер шығару арқылы жәй немесе күрделі функцияның туындысы, интегралдық, дифференциалдық теңдеулердің де сәйкес анықтамаларын да енгізуге болады. Сонымен, жоғарыдағы келтірілген функцияның нүктедегі шегі, үзіліссіздігі, туындысы, кесіндідегі анықталған интегралы, дифференциалдық теңдеулер теориясын түсіндіруде олардың мағыналарын мысалдар арқылы талдау «Математика 2» курсы студенттерге оқытып, білдіруде аса үлкен орын алады. Функция түсінігі математика, физика, механика, т.б. пәндерді оқытқанда негізгі ұғым болып табылады.

Студенттерді «Математика 2» курсына оқыту әдістемесі сапасын арттырудағы енді бір бағыт – ол функцияның геометриялық

кеңістіктегі кескінін сызу арқылы сипаттау. «Математика 2» курсының негізгі ұғымдары кейде көрнекі, кейде логикалық пайымдау нәтижесінде арақашықтық ұғымына да тікелей байланысты. Мәселен, жоғарыда айтылып көрсетілгендей, функцияның нүктедегі шегін анықтағанда x_0 нүктесінің $\delta > 0$ маңайын қарастырып, айнымалы x нүктесінің x_0 нүктесіне қаншалықты жақын орналасқанын студенттерге түсіндіріп, айқындап беру шешуші орын алады [2].

Студенттерге «Математика 2» курсының негізгі шешуші ұғымдарын жеткізе түсіндірудегі ең басты әрекет ол әрбір оқу тарауы бойынша оқу материалдарының толық жоспарын жобалау болып табылады. Оқыту материалдарын тараулар көлемінде жобалау аса пайдалы, оны бір пән көлемінде де, немесе пәндер аралық көлемде де жобалауға болады. Бір пән көлемінде, мысалы, «Математика 2» көлемінде осы пәннің әр түрлі тараулары арасындағы логикалық біртінділікті қамтамасыз ету нәтижесінде студенттерге жүйелі білім беруге мүмкіндік береді. Студенттер бұл пәнді сапалы түрде оқығанда, оларда логикалық біртінділікте оқу маңызды орын алады да, оларды қай пәнді болмасын ұқыпты түрде талдап меңгеруге үйретеді.

Осы кезеңге дейін жоғары және орта мектепте шешілмей, мән берілмей келген бір жұмыс – ол пәнаралық байланысты өз дәрежесінде ескермеу. Мысалы, физиканың механика тарауын жоғары оқу орындарында бірінші семестрден бастап функция туындысы мен интегралы арқылы түсіндіріп, баяндайды. Ал функция туындысы мен интегралы ұғымы «Математика 2» курсына, екінші семестрде баяндалады [3]. Демек, мұндай сәйкессіздік білім берудегі жұмыс сапасына теріс әсер ететініне күмән жоқ. Біз өз жұмысымызда қолданып жүрген оқу үрдісінің кредиттік жүйесі негізінде жобалануы аса ұтымды әдіс екені ешбір күмән туғызбайды деп сенеміз.

Студенттерге «Функция, оның нүкте-

дегі анықтамасы, нүктедегі үзіліссіздік» сияқты теориялық маңызы бар тақырыптарды өткенде ең алдымен шек және үзіліссіздіктің ортақ мазмұны мен айырмашылығы (ерекшелігі) туралы дәлдеп, шегелеп түсіндіру, оларды оқу материалын өздерінің болашақ жұмысына тыңғылықты, математикалық айқын сауатты жұмыс істеуге тәрбиелейді, барлық қарастырылып отырған теориялық қағидаларды дәлелдеуге ұмтылдырады.

Жоғары оқу орындары оқытушыларына қажетті және бір қасиет – ол студенттерді өзінің тұжырымдаған теориялық пікірлерін дәлелдей алуға тәрбиелеу. Оқытушы бір жағынан теориялық оқу материалын баяндау кезеңінде, олардың бір бөлігін дәлелдеудің үлгілерін көрсетіп берсе, ал бір бөлгіні студенттерге өздігінше дәлелдеп түсіндіруге міндеттейді.

Студенттерге функцияның нүктедегі үзіліссіздігі мен үзіліс нүктелерінің түрлерін түсіндіргенде функцияның біржақты шектерінің анықтамаларын пайдаланған аса қажет және ол үлкен көрнекілікті қамтамасыз етеді. Бір ғана үзіліссіздік анықтамасын төрт кезеңге бөліп түсіндіру және ол бөліктердің біреуінің орындалмауы үзіліссіздікке әкеліп соқтыратынын студенттерге геометриялық көрнекі әдіспен түсіндіру аса маңызды.

«Функция туындысы және дифференциалы», «Функция туындысының қолданылуы» сияқты тақырыптарды өткенде студенттерге мектеп бағдарламасындағы осы аталған материалдардың (тақырыптардың) жеткіліксіз жақтары бар екенін атап көрсеткен жөн. Алғашқыда жоғарыда аталған түсініктер мектеп бағдарламасында бар сияқты болып көрінгенімен, олардың көптеген осал, толымсыз жақтары бар екенін атап, дәлелдеп көрсету керек. Мұндай жұмыс студенттерге, біріншіден, мектеп материалындағы кейбір жетімсіздікті көрсетсе, екіншіден, оларды теориялық – болжамдық терминологияға үйретеді, үшіншіден, мектеп оқытушыларының қателіктері мен олқылықтарын жоюға жол ашады.

Жоғары оқу орындарында студенттерге орта мектепте өтуге болмайтын, бағдарламаға енбеген кері функция, күрделі функция және олардың туындылары, Ферма, Ролль, Лагранж теоремалары, туындыны функция шегін табуда (Лопиталь ережесі) қолдану, Тейлор және Маклорен формулалары, т.б. материалдар өтілетіні белгілі. Осы өтілетін материалдар (тақырыптар) студенттердің білім ауқымын кеңейтіп, мектепте өткен материалдарды одан әрі айқындап жете түсінуге мүмкіндік туғызып, олардың интеллектуалдық дамуына жағдай жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Еңсебаева Г.С. Дифференциалдық және интегралдық есептеулер: Оқу құралы / Г.С. Еңсебаева, Р.У. Есельбаева, Қ. Қадықайырұлы. – Алматы, 2000. – 298 б.
2. Еңсебаева Г.С., Байғожанова Д. С. Методология исследования в новых условиях развития образования. – Новосибирск, 2015.
3. Айдос Е.Ж. Жоғары математика-1: Оқулық / Е.Ж.Айдос. – Алматы: Бастау, 2015. – 320 б.
4. Серімбетов Б.А. Ортогонал матрицаларды генерациялау алгоритмдері / Б.А. Серімбетов, Ү.Қ.Тұрысбекова // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2018. – №3. – 105-109 бб.
5. Касенова Л.Г. Электромагниттік өріс үшін шекаралық шарттар / Л.Г. Касенова, С.С. Сагинтаев // ҚазЭҚХСУ Жаршысы. – 2018. – №3. – 101-105 бб.

Аннотация

В статье представлены основные идеи и рекомендации по математике для будущих инженеров, программистов, IT-специалистов, техников-программистов, обучающихся в университетах. В высших учебных заведениях обучающимся предлагается использовать формулы (правила Лопиталья), обратных функций, сложные функции и их производные, формулы Флеминга, Ролла, Тейлора и Маклорена, Лагранжа и другие материалы, которые не включены в программу средней школы. Эти материалы (темы) помогают расширить знания обучающихся и сделать их более осведомленными по содержанию курса математики в школе и способствуют их интеллектуальному развитию. Студентам представлены основные примеры решения задач по определению предела и непрерывности функции в точке x_0 .

Annotation

The article presents the main ideas and recommendations in mathematics for future engineers, programmers, IT-specialists, technicians and programmers studying at universities. In higher education, students are encouraged to use formulas (L'Hôpital rule), inverse functions, complex functions and their derivatives, formulas of Fleming, Rolla, Taylor and Maclaurin, Lagrange, and other materials that are not included in the secondary school program. These materials (topics) help to expand students' knowledge and make them more aware of the content of the course of mathematics at school and contribute to their intellectual development. Students are presented the main examples of solving problems of determining the limit and continuity of a function at the point x_0 .

УДК 517.925
ГРНТИ 27.31.31

А.А. Мухамбетова, к.ф.-м.н.

КазУЭФМТ

Ж.А. Сартабанов, д.ф.-м.н., профессор

Актюбинский региональный госуниверситет им. К. Жубанова

**О СВОЙСТВАХ РЕШЕНИЙ КВАЗИЛИНЕЙНОЙ СИСТЕМЫ УРАВНЕНИЙ
В ЧАСТНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ ПЕРВОГО ПОРЯДКА**

Уравнения в частных производных первого порядка широко применяются в задачах механики сплошных сред, акустики, оптики, гидродинамики.

Объектом исследования настоящей работы являются квазилинейные системы уравнений с линейными дифференциальными операторами в частных производных первого порядка и с коэффициентами, зависящими от характеристик.

Ставится задача об исследовании существования и единственности многопериодического решения квазилинейной системы. Для решения данной задачи используется метод приведения к каноническому виду матрицы системы на основе линейного преобразования.

Рассматриваемая дифференциальная система является математической моделью многих физических процессов. Например, рассмотрение различных видов упругих, звуковых, электромагнитных волн, а также колебательных явлений приводит к исследованию дифференциальных уравнений в частных производных. В свою очередь, исследование их решений является актуальным вопросом, особенно в случаях многочастотных колебаний.

Ключевые слова: квазилинейные уравнения, собственные значения, матрица преобразования, каноническая форма, периодическое решение.

Кілт сөздер: квазисызықты теңдеулер, меншікті мәндер, түрлендіру матрицасы, канондық форма, периодты шешім.

Keywords: quasi-linear equations, eigenvalues, the transformation matrix, the canonical form, the periodic solution.

Рассмотрим систему квазилинейных уравнений вида:

$$D_e x = A(\sigma)x + f(\tau, t, \sigma, x) \quad (1)$$

с дифференциальным оператором

$$D_e = \frac{\partial}{\partial \tau} + \left\langle e, \frac{\partial}{\partial t} \right\rangle, \quad (2)$$

где $A(\sigma)$ – гладкая и периодическая по $\sigma \in R^m$ с вектор-периодом $\omega = (\omega_1, \dots, \omega_m)$

$n \times n$ – матрица.

$$A(\sigma + k\omega) = A(\sigma) \in C^{(1)}(R^m), \quad k \in Z^m, \quad (3)$$

$k = (k_1, \dots, k_m) \in Z \times \dots \times Z = Z^m$, где Z – множество целых чисел; $k\omega = (k_1\omega_1, \dots, k_m\omega_m)$ – кратный вектор-период;

$$\tau \in (-\infty, +\infty) = R, \quad t = (t_1, \dots, t_m) \in R \times \dots \times R = R^m,$$

$$\frac{\partial}{\partial t} = \left(\frac{\partial}{\partial t_1}, \dots, \frac{\partial}{\partial t_m} \right) \text{ – символический вектор;}$$

$e = (1, \dots, 1) \text{ – } m \text{ – вектор; } \langle \cdot, \cdot \rangle \text{ – знак скалярного произведения векторов; } \sigma = t - e\tau \text{ – базовая характеристика оператора } D_e$

Предполагается, что вектор-функция $f(\tau, t, \sigma, x)$ обладает свойствами:

$$f(\tau + \theta, t + q\omega, \sigma + q\omega, x) = f(\tau, t, \sigma, x) \in C_{\tau, t, \sigma, x}^{(0, 2, 2, 2)}(R \times R^m \times R^m \times R^n). \quad (4)$$

$$\left| \frac{\partial f}{\partial x}(\tau, t, \sigma, x) \right| \leq L = \text{const} > 0. \quad (5)$$

При условиях (3)-(5) начальная задача Коши имеет единственное решение с глобальной продолжительностью.

Ставится задача об исследовании существования и единственности (θ, ω, ω) – пепериодических решений $x = x(\tau, t, \sigma)$ квазилинейной системы (1) в терминах собственных значений матрицы $A(\sigma)$ путем приведения к каноническому виду.

Линейной неособенной заменой:

$$x = B(\sigma)y, \quad (6)$$

с $(n \times n)$ – матрицей $B(\sigma)$ из такого же класса что и $A(\sigma)$ систему (1) приводим к системе:

$$D_e y = B^{-1}(\sigma)A(\sigma)B(\sigma)y + g(\tau, t, \sigma, y), \quad (7)$$

$$\text{где } g(\tau, t, \sigma, y) = B^{-1}(\sigma)f(\tau, t, \sigma, B(\sigma)y).$$

Очевидно, что если возможно выбрать матрицу $B(\sigma)$ так, чтобы матрица подобия

$$I(\sigma) = B^{-1}(\sigma)A(\sigma)B(\sigma) \quad (8)$$

имела жорданову каноническую форму, то поставленная задача для системы (1) решалась бы довольно просто. В связи с этим возникает необходимость рассмотрения вопроса о приведении гладкой многопериодической матрицы (3) к жордановой канонической форме $I(\sigma)$ преобразованием подобия (8).

Задача такого характера рассматривалась в связи с различными проблемами теории дифференциальных уравнений в работах [1]-[9].

В дальнейшем точки $t \in R^m$ и $t + k\omega$, $k \in Z^m$ рассматриваются как идентичные. Совокупность таких точек T^m называется m – мерным тором. Справедливы следующие леммы.

Лемма 1. Если уравнение $\det[\lambda E - A(t)] = 0$ при условии (3) имеет l различных собственных значений $\lambda_\alpha(t)$, $\alpha = \overline{1, l}$ с независимыми от $t \in T^m$ кратностями n_α , то собственные функции $\lambda_\alpha(t)$ обладают свойствами многопериодичности и гладкости...

Лемма 2. Если выполнены условия леммы 1 и ранг r_α матрицы $\lambda_\alpha(t)E - A(t)$ не зависит от $t \in T^m$ при каждом $\alpha = \overline{1, l}$, то матрица

$A(t)$ подобна матрице

$$B(t) = P(t)A(t)P^{-1}(t) = \left\| \begin{array}{c|c} \lambda_1(t) & 0 \\ \hline b(t) & B_0(t) \end{array} \right\|, \quad (9)$$

с некоторой неособенной матрицей преобразования $P(t) \in C^{(1)}(T^m)$, где $\lambda_1(t)$ – собственная функция матрицы $A(t)$, 0 – нулевая строка, $b(t)$ – вектор – функция, $B_0(t)$ – квадратная матрица порядка $(n-1)$, причем $b(t) \in C^{(1)}(T^m)$ и $B_0(t) \in C^{(1)}(T^m)$.

Далее, предположим, что матрица $B_0(t)$ из (8) приводится к ω – периодической гладкой жордановой канонической форме $J(t) \in C^{(1)}(T^m)$ периодическим гладким преобразованием подобия:

$$P_0(t)B_0(t)P_0^{-1}(t) = J(t), \quad (10)$$

где $P_0(t) \in C^{(1)}(T^m)$, $\det P_0(t) \neq 0$, $t \in T^m$
 $J(t) = \text{diag}[J_2(\lambda_2(t)), \dots, J_s(\lambda_s(t))]$ – жорданова форма с n_α – клетками вида

$$J_\alpha(\lambda_\alpha(t)) = H_\alpha + \lambda_\alpha(t)E_\alpha, \quad \alpha = \overline{2, l},$$

H_α – матрица, у которой поддиагональные элементы – единицы, а остальные – нули, E_α – единичная матрица.

Теорема 1. Пусть выполнены условия леммы 2 и условие (9), тогда матрица $A(t)$ ω – периодическим гладким преобразованием подобия приводится к виду

$$Q(t)A(t)Q^{-1}(t) = \left\| \begin{array}{c|c} \lambda_1(t) & 0 \\ \hline a(t) & J(t) \end{array} \right\|, \quad (11)$$

где $a(t) = P_0(t)b(t) \in C^{(1)}(T^m)$.

Рассмотрим матрицу

$$\Lambda(t) = \left\| \begin{array}{c|c} \lambda_1(t) & 0 \\ \hline a(t) & J_2(\lambda_2(t)) \end{array} \right\|, \quad (12)$$

где $\lambda_1(t), \lambda_2(t)$ – скалярные функции;

$a(t) = (a_1(t), \dots, a_n(t))$ – столбцовая вектор-функция;

$J_2(\lambda_2(t))$ – жорданова $n \times n$ клетка, соответствующая $\lambda_2(t)$, $t \in T^m$.

Лемма 3. Если $\lambda_1(t) \neq \lambda_2(t)$, $a(t) \in C^{(1)}(T^m)$, то матрица (11) ω – периодической гладкой матрицей $Q(t)$ приводится к жордановой канонической форме:

$$Q^{-1}(t)\Lambda(t)Q(t) = J(t), \quad (13)$$

где $J(t) = \text{diag}[\lambda_1(t), J_2(\lambda_2(t))]$ и $Q(t)$ – матрица преобразования вида:

$$Q(t) = \left\| \begin{array}{c|c} 1 & 0 \\ \hline q(t) & E \end{array} \right\| \in C^{(1)}(T^m) \quad (14)$$

с единичной n -матрицей E и неизвестной столбец-функцией $q(t) = (q_1(t), \dots, q_n(t))$.

Далее, для обобщения леммы 3 рассмотрим матрицу

$$\Lambda(t) = \left\| \begin{array}{c|c} \lambda_1(t) & 0 \\ \hline a(t) & J(t) \end{array} \right\|, \quad (15)$$

где $\lambda_1(t)$ – скалярная функция;

$J(t) = \text{diag}[J_2(\lambda_2(t)), \dots, J_s(\lambda_s(t))]$ – $J_\alpha(\lambda_\alpha(t))$ – $n_\alpha \times n_\alpha$ – клетки Жордана;

$a(t) = (a_2(t), \dots, a_s(t))$ – $a_\alpha(t) = (a_{\alpha 1}(t), \dots, a_{\alpha n_\alpha}(t))$ – заданные вектор-функции, $n_2 + \dots + n_s = n$.

Лемма 4. Если $\lambda_1(t) \neq \lambda_\alpha(t)$, $a_\alpha(t) \in C^{(1)}(T^m)$, $\alpha = \overline{2, s}$, то матрица (16) подобна матрице:

$$\text{diag}[\lambda_1(t), J(t)] = P(t)\Lambda(t)P^{-1}(t) \quad (16)$$

с некоторой неособенной матрицей

$$P(t) = \left\| \begin{array}{c|c} 1 & 0 \\ \hline p(t) & E \end{array} \right\| \in C^{(1)}(T^m), \quad (17)$$

где $p(t) = (p_2(t), \dots, p_s(t))$, $p_\alpha(t) = (p_{\alpha 1}(t), \dots, p_{\alpha n_\alpha}(t))$ – вектор-функции, $\alpha = \overline{2, s}$.

Теорема 2. Пусть выполнены условия леммы 2, и матрица $A(t)$ имеет различные собственные значения, тогда существует неособенная матрица преобразования $P(t) \in C^{(1)}(T^m)$ такая, что

$$P^{-1}(t)A(t)P(t) = J(t), \quad (18)$$

где $J(t)$ – жорданова каноническая матрица.

Для доказательства теоремы используем метод математической индукции.

Таким образом, на основе лемм 1-4 и теорем 1, 2 система (1) приводится к каноническому виду:

$$D_\sigma y = J(\sigma)y + g(\tau, t, \sigma, y). \quad (19)$$

Матрица $J(\sigma)$ имеет диагональный вид: $J(\sigma) = \text{diag}[\lambda_1(\sigma), \dots, \lambda_n(\sigma)]$, причем предположим, что все собственные значения $\lambda_\alpha(\sigma)$, $\alpha = \overline{1, n}$ действительные различные и

спектр не содержит нуля:

$$|\lambda_\alpha(\sigma)| \geq \delta = \text{const} > 0, \sigma \in R^m, \alpha = \overline{1, n}. \quad (20)$$

При условии (20) система (19) дихотомична и задача о ее многопериодическом решении имеет функцию Грина $G(\tau - s, \sigma)$, которая обладает свойствами:

$$1^0. D_e G(\tau - s, \sigma) = J(\sigma)G(\tau - s, \sigma), \tau \neq s,$$

$$2^0. G(0+, \sigma) - G(0-, \sigma) =$$

$$3^0. G(\tau - s, \sigma + q\omega) = G(\tau - s, \sigma), \tau - s \in R, \\ \sigma \in R^m, q \in Z^m,$$

$$4^0. |G(\tau - s, \sigma)| \leq \Gamma e^{-\gamma|\tau - s|},$$

где E – единичная матрица;

$\Gamma \geq 1, \gamma > 0$ – некоторые постоянные.

Тогда задача о многопериодическом решении системы (19) имеет единственное решение $y(\tau, t, \sigma)$. Это решение определяется из интегрального уравнения:

$$y(\tau, t, \sigma) = \int_{-\infty}^{+\infty} G(\tau - s, \sigma) g(\sigma, t - e\tau + \\ + es, \sigma, x(s, t - e\tau + es, \sigma)) ds \quad (21)$$

Тогда в силу замены (5) система (1) имеет единственное (θ, ω) – решение.

Таким образом, имеем основную теорему.

Теорема 3. Пусть наряду с условиями теоремы 2 выполнены условия (4), (5) и (20). Тогда система (1) при достаточно малом $L > 0$ имеет единственное (τ, ω, ω) – периодическое решение

$$x(\tau, t, \sigma) = B(\sigma)y(\tau, t, \sigma),$$

где $y(\tau, t, \sigma)$ есть решение системы (19), определяемое интегральным уравнением (21).

Заметим, что доказательство существования решения уравнения (21) приводится на основе принципа неподвижных точек для оператора

$$Qy(\tau, t, \sigma) = \int_{-\infty}^{+\infty} G(\tau - s, \sigma) g(\sigma, t - e\tau + \\ + es, \sigma, x(s, t - e\tau + es, \sigma)) ds,$$

определенного в пространстве непрерывно дифференцируемых функций $y(\tau, t, \sigma)$, ограниченных по норме:

$$\|y\| = \|y\| + \left\| \frac{\partial y}{\partial \tau} \right\| + \sum_{\alpha=1}^m \left\| \frac{\partial y}{\partial t_\alpha} \right\|$$

положительным числом Δ , где $\|\cdot\|$ – знак нормы максимизирующей модуль вектор-функции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вазов В. Асимптотические разложения решений обыкновенных дифференциальных уравнений. – М.: Мир, 1968. – 464 с.
2. Мухамбетова А.А. Устойчивость линейных уравнений в частных производных второго порядка с колебательными коэффициентами // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – №4. – С. 120-124.
3. Мухамбетова А.А., Сартабанов Ж.А. Об ограниченности решений линейных D-уравнений второго порядка с многопериодическим потенциалом // Математический журнал. – 2003. – Т.3. – №1(7). – С. 68-73.
4. Самойленко А.М., Лаптинский В.Н., Кенжебаев К.К. Конструктивные методы исследования периодических и многоточечных краевых задач. – Киев, 1999. – 220 с.
5. Сартабанов Ж.А. О краевой задаче для D-уравнений второго порядка // Известия АН КазССР. – 1992. – №3. – С. 59-64.
6. Mukhambetova, A.A., Sartabanov, Zh. A. Stability of solutions the system of differential equations with multivariate time. – Aktobe: Print A, 2007. – 168 p.
7. Mukhambetova, A. A., Sartabanov, Zh. A. Research of multiperiodic solutions of quasi-linear system in the first order partial derivatives. Bulletin d'Euroltalent. – Fidjip, 2014. – 33-37 pp.

8. Sibuya Y. Some global properties of matrices of functions of one variable. Math. Ann. 161 (1969), 67-77 pp.

9. Vejvoda O. Partial differential equations: time periodic solutions. The Hague/ Boston/ London, 1982. – 357 p.

Аңдатпа

Бұл жұмыстың зерттеу объектісі сипаттамаларына тәуелді коэффициенттері бар және бірінші ретті дербес туындыларда сызықты дифференциалды операторлары бар квазисызықты теңдеулер жүйесі болып табылады.

Квазисызықты жүйенің көп периодты шешімінің бар болуын және жалғыздығын зерттеу мәселесі қойылады. Бұл мәселені шешу үшін жүйенің матрицасын сызықтық түрлендіру негізінде канондық түрге келтіру әдісі қолданылады.

Қарастырылып отырған дифференциалдық жүйе көптеген физикалық процестердің моделі болып табылады. Мысалы, серпімді, дыбысты, электромагнитті толқындардың, сондай-ақ тербелмелі құбылыстардың әртүрлі түрлерін қарастыру дербес туындылы дифференциалдық теңдеулерді зерттеуге алып келеді. Өз кезегінде, ондай теңдеулердің шешімін табу әсіресе көпжиілікті тербелістер жағдайында өзекті мәселе болып саналады.

Annotation

Partial differential equations of the first order widely use in the problems of continuum mechanics, acoustics, optics, hydrodynamics.

The object of this study is a quasi-linear system of equations with linear partial differential operators of the first order and with coefficients depending by characteristics.

The problem about studying the existence and uniqueness of a multiperiodic solution of a quasi-linear system is posed. The method of reduction to the canonical form of the matrix system based on a linear transformation use for solution this problem.

The considered differential system is a mathematical model of many physical processes. For example, consideration of various types of elastic, sound, electromagnetic waves, oscillatory phenomena leads to the study of partial differential equations. In turn, the study of their solutions is a topical issue, especially in cases of multi-frequency oscillations.

УДК 378.14.036.5:7.01

ГРНТИ 18.15

С.К. Мухамедиева, магистр, ст. преподаватель

Г.А. Имангалиева, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО ДИЗАЙНУ

Описывается ряд проблем связанный становлением профессионального образования в области дизайна в Казахстане. Автор раскрывает сущность компетенции и компетент-

1 Система образования и образовательный процесс

ностный подход, и особое внимание уделяет требованиям образовательным программам и проблемам профессионального образования. Рассматривает современное состояние дизайн-образования в Казахстане, понятие профессионализма будущего дизайнера и процесс его становления в современных условиях дизайн-образования. Анализирует комплекс профессиональных компетенций. А также даны рекомендации по формированию компетентностного подхода к системе профессионального образования в области дизайна.

Компетентностный подход является основой модернизации образования и обеспечения его качества и в профессиональном образовании тесно связан с развитием профессионализма у будущих дизайнеров.

Ключевые слова: профессиональное образование, компетентный, дизайн-образование, образовательная программа, профессиональные компетенции, профессионализм.

Кілт сөздер: кәсіби білім, құзыретті, білім беру бағдарламасы, кәсіби құзыреттілік, кәсібилік.

Key words: professional education, competent, competent approach, educational program, professionalcompetent, professionalism.

Профессионалы в области дизайна в Казахстане являются одним из более востребованными. И сама модель профессии дизайнера кардинально меняется в глазах общества. Сам термин «дизайн», понимаемый как «проектно-художественное обеспечение любой деятельности» приобретает официальный статус с 1987 г., когда был утвержден Казахстанский Союз дизайнеров. С начала 1990-х гг. перед казахстанскими дизайнерами встает множество новых задач связанных самоидентичности и имиджа республики [1].

Нельзя не заметить, что при такой постановке ситуации, точнее подъема экономики, роста производства и интереса к дизайну подтвердило постоянно растущую потребность в компетентных специалистах-дизайнерах. И высшая школа признала, что подготовка компетентных специалистов в области дизайна в вузах уже не соответствовала динамике изменений, происходящих в стране. Профессиональные требования, предъявляемые к дизайнерам, росли и видоизменялись значительно быстрее, чем это может учесть система образования. Данная ситуация привела к переосмыслению ряда установок в области профессиональной подготовки дизайнеров. Модернизации системы образования в области ди-

зайна приобрело из узкоспециализированной ориентаций в широкопрофильную, что дало возможность внедрение в дизайн-образование компетентностного подхода, выдвигающего требования к профессионализации дизайнера как целостному непрерывному процессу становления будущего компетентного специалиста.

Рассматривая современное состояние дизайн-образования в Казахстане следует отметить, что компетентность дизайнера в системе профессионального образования приобретает новые формы, свойства и значительно расширяется в своем понятии.

С начала следует рассмотреть понятие «компетенция». В государственном общеобразовательном стандарте высшего образования Республики Казахстан №1080 (ГОСО РК), компетенция рассматривается как способность студентов к практическому применению приобретенных в процессе обучения знаний, умений, навыков в профессиональной деятельности (п.9) [2].

Сегодня в рамках Болонского процесса компетентностный подход рассматривается как «инструмент усиления социального диалога высшей школы с рынком труда, средством углубления их сотрудничества и восстановления в новых условиях взаимного доверия».

В системе подготовки специалистов компетентностный подход опирается на такие понятия, как «компетенция» и «компетентность».

Компетенция – это применения знаний и умений в конкретной деятельности в определенной области, которая дает возможность проявить личностные качества. Значение слово «компетенция» на основе синтеза приобретает новое качество – область деятельности, значимая для эффективной работы организации, в которой индивид должен проявить определенные знания, умения, поведенческие навыки, гибкие способности и профессионально важные качества личности.

Компетентность – это быть готовым и способным осуществлять на основе реализации освоенных компетенции в профессиональной деятельности.

Компетентностный подход в профессиональном образовании предполагает обучение, которое основанной на конечный результат, результатом которого является не сумма усвоенной информации, а способность специалиста чья деятельность, действия, поведение адекватны появляющимся проблемам в различных ситуациях.

Компетентностный подход в научных исследованиях рассматривается как основной инструмент модернизации образования, отвечающий запросам рынка труда, отвечает на запросы производственной сферы; является обобщенным условием способности человека эффективно действовать за пределами учебных сюжетов и учебных ситуаций (В.А. Болотов) [3].

Современные образовательные программы высшего образования в Республики Казахстан разрабатываются на основе государственных ГОСО РКВиПВО.

Требования к результатам освоения основных образовательных программ прописаны в стандарте на основе Дублинских дескрипторов соответствующего уровня и выражены через компетенции: выделяются

общие компетенции – общая образованность, социально-этические компетенции, экономические и организационно-управленческие компетенции, профессиональные и специальные.

Требования к структуре основных образовательных программ предусматривают изучение студентами учебных циклов, которые имеют базовую (обязательную) и вариативную (элективную), устанавливаемую университетом.

Образовательная программа по специальности Дизайн разработана в соответствии с Национальной рамкой квалификаций и профессиональными стандартами, согласована с Дублинскими дескрипторами и Европейской рамкой квалификаций.

Образовательная программа спроектирована на основе модульной системы изучения дисциплин, формирующих общеобразовательные, а также профессиональные компетенции. Программа включает теоретическое обучение объемом 162 кредит. Среди них 21% общеобразовательные дисциплины, 46% базовые дисциплины, 33% профилирующие дисциплины. По базовым и профилирующим дисциплинам компоненты по выбору (элективные) отводится 96 кредитов, что составляет 56%. Большое количество кредитов отведенные на изучение элективных дисциплин отражается в его вариативности и обновления, что в свою очередь дает возможность расширения или углубления знаний, навыков и умений, определяемых содержанием базовых и профильных дисциплин, позволяет студенту продолжить образование на следующем уровне, получить углубленные знания и навыки для успешной профессиональной деятельности.

Компетентностный подход в системе профессионального образования в области дизайна не лишена ряда проблем. Это, в первую очередь составление карты (перечня) компетенции, их реализация, взаимодействие, оценивание и апробация. Карта

(перечень) компетенции необходима при построении учебных планов, в котором учитывается вклад каждой дисциплины в достижении конечной компетенции. Несмотря на ежегодное проведение аудита образовательных программ и обновления модулей, дисциплин по дизайну, можно сказать что составление карты (перечня) компетенции, конкретно по профессиональным компетенциям не до конца изучена. Также на эту проблему отражается не хватка крупных дизайнерских организаций, желающих работать с вузами готовящих дизайнеров.

В ГОСО РК №1080 дается общее требования к высшему образованию, на основе которого разрабатываются типовые учебные программы по специальностям отдельно. Следует отметить, что в типовых учебных программах по специальности дизайн 2013, 2015, 2016 гг. не рассматриваются комплекс профессиональных компетенции, которые должны усвоить выпускники. Профессиональные компетенции по специальности «Дизайн» были описаны в ГОСО РК 3.08.303-2006. На основе проведенного анализа можно сказать, что профессиональные компетенции рассматривались в общем характере без конкретизации и не отражались основные современные требования рынка труда в сфере дизайна [4].

Второй, но особо важной проблемой является отсутствия взаимоотношения вузов с работодателями. Компетентностный подход может быть реализован в полном объеме и решить ряд проблемных вопросов только при взаимодействии и взаимоотношении «вуз-студент-работодатель». Для реализации и решение данных проблем все участники взаимосвязи должны занять активную позицию в образовательном процессе.

Данная постановка ситуации проблем открывает новые возможности решения проблем на «конечный результат» для вузов готовящих дизайнеров.

При разработке профессиональных компетенции по дизайну необходимо решать

комплексно совместно с вузом и работодателями. При компетентностном подходе в обучении участие работодателей важна, так как концепции специалиста формируются с учетом запроса работодателей.

Работодателю требуется специалист новой формации, активный, творчески мыслящий, готовый к самостоятельному поиску решения поставленных задач и применению научных знаний на практике. Ожидание работодателя – выпускники, способные сразу же после окончания вуза приступить к исполнению своих профессиональных обязанностей с достаточно высокой эффективностью. В сфере дизайна работодателю необходим компетентный дизайнер, который способный реализовать свой творческий и профессиональный потенциал, вооруженный всеми необходимыми знания, умения и навыками дизайнерской деятельности, а также осознающий эстетическую и социальную значимость дизайнерской деятельности.

На основе этих требования, анализа современной ситуации подготовки компетентного дизайнера выдвигаются следующие необходимые профессиональные компетенции: подготовка специалиста, обладающего необходимыми знаниями в решении задач проектирования объектов дизайна, формообразования и конструирования предметов, объектов и среды посредством компьютерного моделирования, макетирования, разработки экспозиций, отвечающих эстетическим требованиям, также умеющего анализировать исходный материал, делать выводы и принимать решения; последовательность операций и стадий дизайн проектирования, выработке стратегии проектирования и формирования дизайн-программы процесса проектирования и реализации объектов дизайна, подготовка специалиста к творческой активной профессиональной и социальной деятельности, качественному выполнению практических задач в условиях неопреде-

ленности и риска. Повышение конкурентоспособности и мобильности выпускников на рынке дипломированных специалистов Республики Казахстан.

На основе компетентностного подхода правильное построение образовательного процесса даст хорошие результаты при организации образовательного процесса, созданной для формирования у студентов опыта самостоятельного решения познавательных, коммуникативных, организационных, нравственных и иных проблем профессиональной деятельности. Даст возможность дать оценку компетентности студента, его профессионализму.

Понятие профессионализма и его процесс становления нашли отражение в трудах Бахловой Н.А., Полевщицовой Т.И.

Профессионализм дизайнера в данном случае рассматривается как комплексная характеристика, демонстрирующая степень интеграции внутри профессиональной среды, высокий уровень компетентности, профессиональный опыт и сформированный индивидуальный стиль деятельности [5].

Формирование профессионализма будущего дизайнера напрямую зависит от взаимодействия фундаментальных интегрированных знаний, обобщенных умений и художественных навыков, его личностных качеств, готовность к самообразованию и саморазвитию. Процесс самообразования, самостоятельного поиска и приобретения

знаний будущего специалиста в сфере дизайна от этапа к этапу в процессе формирования компетентности возрастает.

Таким образом, компетентностный подход является двигателем модернизации образования и обеспечения качества образования, в профессиональном образовании тесно связана с приобретением будущими дизайнерами профессионализма. Через компетентностный подход стандарты, образовательные программы ориентируются на результат, становятся квалификационно сравнимыми и обладают интегративной природой всех составляющих профессионального образования.

При реализации профессиональных и специальных компетентности можно сказать, что компетентный специалист в области дизайна сумеет сформировать и выделять цели проектирования, сможет сформулировать и отстаивать направление своей творческой деятельности и свои конкретные решения и может выполнять виды профессиональной деятельности: разработка концепции, проектов, макетов, моделей новых объектов ансамблей, изделий и продуктов; сопровождение профессиональными компьютерными программами в области организации и управления проектной деятельностью; изучение форм, принципов и стратегии предпринимательской и финансовой деятельности в условиях конкуренции и бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Турганбаева Ш.С. Становление и развитие дизайна в Казахстане // Известия Алтайского государственного университета. – 2011.
2. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – №10.
3. Государственный общеобязательный стандарт высшего образования, утвержденный постановлением Правительства Республики Казахстан от 23.08. 2012 г. №1080.
4. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан 3.08.303-2006.
5. Бахлова Н.А. Таксономия компетентности в системе непрерывного дизайн-образования // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2013.

6. Полевщикова Т.И., Максимова З.Ю. Реализация компетентного подхода в содержании технологического образования в учреждении высшего профессионального образования на примере дизайн-проектирования // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – №6.

Аңдатпа

Қазақстандағы дизайн саласындағы кәсіптік білім беруді дамытуға байланысты бірқатар мәселелер сипатталған. Автор құзыреттілік және құзыреттілікке негізделген тәсілді ашып, білім беру бағдарламалары мен кәсіптік білімнің жеке мәселелеріне ерекше назар аударды. Қазақстандағы дизайн білімінің қазіргі жағдайын қарастырады, кәсіби құзыреттер жиынтығын талдайды. Болашақ дизайнердің кәсібилігі тұжырымдамасы және қазіргі заманғы дизайндық білім жағдайында болу үдерісі қарастырылады. Сондай-ақ дизайн саласындағы кәсіптік білім беру жүйесіне құзыретті көзқарас қалыптастыру туралы ұсыныстар берілген. Құзыреттілікке негізделген тәсіл білім беруді жаңғырту және оның сапасын қамтамасыз ету үшін негіз болып табылады, ал кәсіби білім беруде ол болашақ дизайнерлердің кәсібилігін дамытумен тығыз байланысты.

Annotation

Describing a number of problems of professional design education in Kazakhstan. Author unfolded the nature of competence and competent approach and emphasizes demands from educational programs and particular problems of professional education. Considers the current state of design education in Kazakhstan, analyzed a set of professional competencies. The concept of professionalism of the future designer, and his process of becoming in modern conditions of design education are considered. Also some recommendations for forming competent approach to professional educational system in design field are included. Competence-based approach is the basis for the modernization of education and ensuring its quality, and in professional education it is closely connected with the development of professionalism among future designers.

Шолпан Бейсенқызы Сағатова
филология ғылымдарының кандидаты

Шолпан Бейсенқызы Сағатова Қазақ экономика қаржы және халықаралық сауда университетінде он жылға жуық ұлағатты ұстаз, әдебиетші-ғалым, аудармашы болып қызмет етіп келеді.

Педагогикалық еңбек жолын РФ Алтай өлкесінде бастаған Шолпан Бейсенқызы Павлодар облысына оралман болып оралып, қазақ аз шоғырланған аудандарда қазақ сыныптарының ашылуына тікелей атсалысқан. Осы облыста ұстаздықтан басшылыққа дейін әр түрлі қызметтер атқарған.

Әдебиеттану саласына қызығушылық танытып, аспирантураға түседі. Кейіннен кандидаттық диссертациясын қорғап, аталмыш университетке ауысады. Университетте әр жылдары Мемлекеттік тілді дамыту орталығының директоры, еңбекке орналастыру және кәсіптік бағдар беру бөлімінің (қазіргі Маркетинг басқармасы) бастығы қызметтерін атқарды. Ғылыми еңбектері әдебиеттану, тіл әдістемесі салаларына бағытталған. Шолпан Бейсенқызының аудармасымен экономика, имиджелогоия, юриспруденция салалары бойынша аударған біршама кітаптар мен оқулықтар жарық көрді.

2011 жылдан «ҚЭҚХСУ хабаршысының» тұрақты авторларының бірі.

2017 жылы Анкара (Түркия) қаласында өткен Түркі тілдерінің халықаралық I симпозиумына арнайы шақырылып, түркі тілінде баяндама жасады.

Қазір уақытта «Қазақ және шет тілдері» кафедрасында оқытушылық қызмет атқаруда.

ҚР БҒМ-ң, Астана қаласы әкімдігінің Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Бүгінгі күні Шолпан Бейсенқызы елеулі 50 жасқа толып отыр.

Құрметті, Шолпан Бейсенқызы!

Сізді мерейтойыңызбен, қиындығы мен қызығы қатар жүретін ұстаздық еңбек жолыңыздың 30 жылдығымен құттықтап, деніңізге саулық, отбасыңызға амандық тілейміз!

Сіздің өмір және еңбек жолыңыз өскелең ұрпаққа үлгі, құрмет пен сыйға лайық.

Шын жүректен Сізге шығармашылық табыс, ғылым жолындағы еңбегіңізге жеміс, ұзақ ғұмыр және абырой тілейміз!

Бас редактор Ғ.С. Сейтқасымов

Байназаров Г.Б.	Первый Председатель Национального Банка Республики Казахстан
Сейткасимов Г.С.	д.э.н., академик НАН РК, профессор кафедры «Финансы», научный руководитель по экономическим исследованиям, КазУЭФМТ
Шмарловская Г.А.	д.э.н., профессор, УО «БГЭУ», г. Минск
Парусимова Н.И.	д.э.н., профессор, завкафедрой «Банковское дело и страхование», Оренбургский государственный университет, Россия
Жамкеева М.К.	PhD, научный консультант РГП «Центр по исследованию финансовых нарушений» Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета
Мухамбетова А.А.	к.ф.-м.н., декан факультета «Базовая подготовка», КазУЭФМТ
Сартабанов Ж.А.	д.ф.-м.н., профессор, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, г. Актобе
Сарбасова С.Б.	к.пед.н., ст. преподаватель кафедры «Казахского и иностранных языков», КазУЭФМТ
Абдугалина С.Е.	к.пед.н., и. о. доцента кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
Джумабекова А.Т.	к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
Енсебаева Г.С.	к.пед.н., ст. преподаватель кафедры «ИСиТ», КазУЭФМТ
Оспанова Ф.А.	к.ф.н., доцент кафедры «Казахского и иностранных языков», КазУЭФМТ
Есекеева М.Ж.	к.ф.-м.н., доцент кафедры «ИСиТ», КазУЭФМТ
Успанова А.И.	магистр, ст. преподаватель кафедры «ИСиТ», КазУЭФМТ
Саулебек Н.А.	к.ю.н., ст. преподаватель кафедры «Международная торговля и право», КазУЭФМТ
Абдурахманов М.А.	к.э.н., доцент кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
Жетесова М.Т.	к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
Мусабаев Ю.К.	магистр, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
Жұманбай М.Н.	магистр, преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
Аманбай А.	магистр, преподаватель кафедры «Казахского и иностранных языков», КазУЭФМТ
Сагатова Ш.Б.	к.ф.н., ст. преподаватель кафедры «Казахского и иностранных языков», КазУЭФМТ
Имашев А.Б.	PhD, ст. преподаватель кафедры «Менеджмент», КазУЭФМТ
Садыков Ж.А.	магистр, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
Гиззатжанова А.Г.	магистр, ст. преподаватель кафедры «Туризм», ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
Елеусиз Л.Т.	к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
Ныгмет А.	магистр, преподаватель кафедры «Общеобразовательные дисциплины», КазУЭФМТ
Мухамедиева С.К.	магистр, ст. преподаватель кафедры «Дизайн», КазУЭФМТ
Имангалиева Г.А.	магистр, ст. преподаватель кафедры «Дизайн», КазУЭФМТ
Утегулов О.Ж.	магистр, преподаватель кафедры «Казахского и иностранных языков», КазУЭФМТ

ПРАЙС-ЛИСТ

№	Наименование издания	Цена
ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕР - НАУЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА		
1.	<i>Алиев М.К.</i> Консолидированная финансовая отчетность, 2016. – 304 с.	2 300
2.	<i>Туякова А.Е.</i> Қазақстандағы кәсіптік-техникалық оқу орындарының тарихи маңызы, 2018. – 340 б.	2 000
3.	<i>Садықова Р.К.</i> Роль кластерного подхода в развитии туризма в Северном Казахстане, 2018. – 218 с.	2 000
4.	Әмірбекұлы Е. Ұлттық экономиканың инновациялық инфрақұрылымы, 2018. – 258 б.	2 200
5.	<i>Vaktymbet A.S., Vaktymbet S.S., Sandybayeva B.A.</i> Development of scientific potential in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects, 2018. – 358 p.	2 750
ОҚУЛЫҚТАР - УЧЕБНИКИ		
1.	<i>Сейткасимов Г.С.</i> Деньги. Кредит. Банки, 2012. – 540 с.	2 500
2.	<i>Коллектив авторов.</i> Банковское дело, 2017. – 608 с.	3 000
3.	<i>Авторлар ұжымы.</i> Банк ісі, 2018. – 528 б.	5 500
ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫ - УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ		
1.	<i>Коллектив авторов.</i> Английский язык для студентов неязыковых специальностей, 2016. – 248 с. (переиздание)	850
2.	<i>Абдугалина С.Е.</i> Экология и безопасность жизнедеятельности, 2016. – 153 с.	1 000
3.	<i>Алина Г.Б., Үсенбаев Т.М.</i> Ислам қаржы құралдары, 2016. – 212 б.	1 200
4.	<i>Алиев М.К.</i> Практикум по экономическому анализу, 2016. – 168 с.	830
5.	<i>Алиев М.К. және басқалар.</i> Қаржылық есеп, 2017. – 294 б.	1 100
6.	<i>Алиев Т.Х., Колбатыр С.А.</i> Инженерная графика, 2017. – 128 с.	900
7.	<i>Алиев Т.Х., Қолбатыр С.А.</i> Инженерлік графика, 2017. – 134 б.	900
8.	<i>Алиев М.Қ., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С., Юсупов Ұ.Б., Есенбаева А.Е.</i> Шағын және орта кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп пен салық есебін ұйымдастыру, 2017. – 237 б.	1 115
9.	<i>Алиев М.Қ., Амантаев А., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С., Юсупов Ұ.Б., Есенбаева А.Е.</i> Басқару есебі, 2017. - 250 б.	1 050
10.	<i>Әлиев М.Қ., Утибаев Б.С., Абдурахманов М.А.</i> Микроэкономикалық статистика, 2018. – 216 б.	1 500
11.	<i>Оспанова Ф.А.</i> Английский язык для магистрантов, 2018. – 162 с.	1 200
12.	<i>Турекулова Д.М., Оразбаева К.Н., Батырбай Ж.А.</i> Менеджмент, 2018. – 374 б.	4 000
13.	<i>Кожабаяева С.А.</i> Микро- макроэкономический анализ, 2018. – 160 с.	1 400
14.	<i>Әлиев М.Қ., Алтынбеков М.А., Абжан Ж.Қ., Жабытай Б.Н., Саналиева Л.Қ.</i> Кәсіпорындағы қаржылық есеп пен салық есебін ұйымдастыру, 2018. – 224 б.	1 600

Заказ можно будет отправить на **Е-mail**издательства: izdatkaz@mail.ru
и по факсу **(7172) 37-16-22 (приемная), 37-67-26 (бухгалтерия)**

Юр. адрес: 010008, г. Астана, ул. Жубанова, 7.

Тел: 37-04-26, +7-701-182-11-82; 27-85-71, 27-85-72, 27-85-73, факс **(7172) 37-16-22**

Наши реквизиты:

Учреждение “Казахский университет экономики, финансов
и международной торговли”

РНН 600 300 112 623 ИИН (БИН) 000 840 001 204 ОКПО 39350963

IBAN KZ52 551Z 1280 0001 2KZT

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші: **Баркова О.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 18.11.18. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 12 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 645.
Подписано к печати 18.11.18. Формат 70x100 1/10. Объем 12 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 645.

---

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифициатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001